

LÉLEKTAN ÉS HADVISELÉS

INTERDISZCIPLINÁRIS E-FOLYÓIRAT

DOI 10.35404/LH.2021.1.1

ISSN 2676-9964

III. évfolyam 2021/1. szám

WEB: www.kpluszf.com

K+F STÚDIÓ Kft.

IMPRESSZUM

LÉLEKTAN ÉS HADVISELÉS

Interdiszciplináris e-folyóirat

Alapítva: 2019-ben.

ISSN 2676-9964

A Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság Hivatala a médiaszolgáltatásokról és a tömegkommunikációról szóló 2010. évi CLXXXV. törvény 46.§ (4) bekezdése alapján nyilvántartásba vett sajtótermék (határozatról szóló értesítés iktatószáma: CE/5433-5/2019).

A *Lélektan és hadviselés* interdiszciplináris e-folyóirat a K+F Stúdió Kft. által, társadalmi felelősség-vállalási (CSR) stratégia keretében alapított és kiadott, félévente megjelenő Open Access (nyílt hozzáférésű) internetes periodika, melyben két anonim és két nem anonim szakmai lektor bírál minden tanulmányt.

A Kiadó adatai:

Kiadó: K+F Stúdió Kft.

A kiadó székhelye: 4032 Debrecen, Tarján utca 55.

Mobil: +36-30-4849779

E-mail: info@kpluszf.com

Web: www.kpluszf.com

Kiadásért felelős személy: Mező Katalin (PhD),

A Szerkesztőség adatai:

Levélcím: K+F Stúdió Kft., 4032 Debrecen, Tarján utca 55.

Mobil: +36-30-4849779

E-mail: info@kpluszf.com

Web: www.kpluszf.com

Alapító főszerkesztő: Mező Ferenc (PhD)

Tördelő szerkesztő: Mező Katalin (PhD)

Együttműködő civil szervezet: Kocka Kör tehetséggondozó Kulturális Egyesület (www.kockakor.hu)

Szerkesztőség (ABC rendben):

Bodnár Gabriella, (PhD, habil., Soproni Egyetem)

Bolgár Judit (PhD, CSc, Nemzeti Közszerológiai Egyetem)

Durucz né Tégla s Dóra (NKE HDI, Honvédelmi Minisztérium Honvédelmi Államtitkári Titkárság)

Fehér Zsuzsa (kutató)

Fejes Zsolt (PhD, Magyar Honvédség Egészségügyi Központ)

Harai Dénes (PhD, CSc, Nemzeti Közszerológiai Egyetem)

Kelemen Lajos (PhD, Okoskocka Kft.)

Kemény László (PhD, CSc, nyugalmazott egyetemi tanár)

Kóródi Gyula (Prof. Dr., Nemzeti Közszerológiai Egyetem)

Lóderer Balázs (PhD, Magyar Honvédség)

Mező Ferenc (PhD, Eszterházy Károly Egyetem)

Mező Katalin (PhD, Debreceni Egyetem)

Mihók Sándor (Dr. Jur., nyugalmazott jogtanácsos)

Nemes Magdolna (PhD, Debreceni Egyetem)

Orbán Réka (PhD, Babes-Bolyai Egyetem)

Pénzes Dávid (Drs, Káldor Miklós Kollégium)

Pšenáková Ildikó (PhD, Trnava University in Trnava, Szlovákia)

Simó Ferenc Zoltán (Dr. LL.M., Debreceni Egyetem)

Szabóné Balogh Ágota (PhD, Gál Ferenc Főiskola, Pedagógiai Kar)

Külön nem hivatkozott illusztrációk forrása: <https://pixabay.com>

TARTALOM

SZERKESZTŐI KÖSZÖNTŐ	5
ELMÉLETI ÉS EMPIRIKUS TANULMÁNYOK	7
Kemény László: A SZOVJETUNÍÓ POLITIKAI RENDSZERE – 3. RÉSZ	9
Mihók Sándor, Fejes Zsolt és Helyes Marcell: MÁRIA TERÉZIA PÁTENSEI A HADIROKKANT ELLÁTÁSRÓL – 2. RÉSZ	23
Sáfrány Judit: POSZTTRAUMÁS STRESSZ ZAVAR ÉS KRÍZISINTERVENCIÓ A HIVATÁSOS TÚZOLTÓ POPULÁCIÓBAN.....	37
Helyes Marcell: CYBERTERRORISM AND THE PROTECTION OF CRITICAL INFORMATION INFRASTRUCTURES. A SNAPSHOT OF THE CURRENT STATE OF CERTAIN REGULATORY ISSUES.	51
Góder Attila: „ILY INTÉZKÖDÉSEK MELLETT IMMÁR NEM LESZ SZÜKSÉG ÁLLANDÓ KATONASÁGRA, 'S MÉGIS LESZ ELÉG JÓ KATONA” – A KATONAPOLGÁR IDEÁJA SASKU KÁROLY REPUBLIKÁNUS ÉRVELÉSÉBEN	69
Pavlovics Zsófia: CAMUS „PROMÉTHEUSZ A POKOLBAN” CÍMŰ ESSZÉJÉNEK ELEMZÉSE	83
MŰHELY, RENDEZVÉNY	95
Mező Ferenc, Mező Kristóf Szíriusz és Mező Péter Dániel: PSYWAR – VIRTUÁLIS (LÉLEKTANI) LÖVÉSZÁROK KÉSZÜLT AZ „INNOVÁCIÓS STÚDIUM 2020/2021” PROJEKT KERETÉBEN	97
Mező Katalin, Mező Lilla Dóra és Mező Ferenc: HÖLGYEK A (HAD)TUDOMÁNYBAN – 2020/2021	103

SZERKESZTŐI KÖSZÖNTŐ

Tisztelt Olvasó!

Köszöntjük a
Lélektan és hadviselés
interdiszciplináris
e-folyóirat
III. évfolyam 2021/1.
számának megjelenése
alkalmából!

Az előző számokhoz hasonlóan a mostani szám is a lélektan és hadviselés színes világába kalauzolja Olvasóit.

Az első tanulmány szerzője Kemény László, aki a Szovjetunió politikai rendszerét bemutató tanulmányorozatának 3. részét adja közre. E tanulmány a Szovjetunió 1985-1991 közötti eseményeire fókuszál. A tanulmányorozat első és második része a *Lélektan és Hadviselés* folyóirat 2020/1 és 2020/2 számában található meg.

Mihók Sándor, Fejes Zsolt és Helyes Marcell Mária Terézia rokkantpátenseit bemutató cikksorozatának második részében a Pesti Invalidus Ház történetét mutatják be annak 1783-ban történt megszűnésig. A tanulmányorozat első része a *Lélektan és Hadviselés* folyóirat 2020/2 számában található meg.

Sáfrány Judit a hivatásos tűzoltókat érintő poszttraumás stressz zavar okaira, tüneteire és krízisintervenciós lehetőségeire hívja fel a figyelmet tanulmányában.

A lapszámban közölt ötödik tanulmány Helyes Marcell angol nyelvű műve. A Szerző

kiberterrorizmussal és a kritikus információs infrastruktúrák védelmével kapcsolatos helyzetkép vázolására és a jelenkori szabályozási problémák azonosítására vállalkozott írásában.

Gódér Attila a szerzője annak a tanulmánynak, mely a katonapolgár ideáját mutatja be Sasku Károly (1806-1869) republikánus érvelésében.

A hatodik tanulmányban Pavlovics Zsófia vállalkozott Albert Camus „Prométheusz a pokolban” című esszéjének elemzésére, s annak kapcsán a mindenkori háborús éra irodalmi hatásaira.

Végül két műhelybemutató tanulmány zárja a lapszámot. Mindkettő a K+F Stúdió Kft. megvalósításában és a Nemzeti Tehetség Program támogatásával valósult meg. Az első az Innovációs Stúdium 2020/2021 projekt keretében létrejött PSYWAR kiállításra invitálja az olvasót, ami egy 3D virtuális lövészárokban tekinthető meg. A második műhelybemutató a „Hölgyek a tudományban 2020/2021” projekt hadtudományi (pályao-rientációs) vonatkozásait mutatja be.

*Gondolatébresztő kalandozást kívánok
a badak útján, a pszichológia ösvényein,
a történelem útvesztőiben:*

Dr. Mező Ferenc
alapító főszerkesztő

ELMÉLETI ÉS EMPIRIKUS TANULMÁNYOK

A SZOVJETUNIO POLITIKAI RENDSZERE – 3. RÉSZ

Szerző:

Kemény László (PhD, CSc)
nyugalmazott egyetemi tanár

Szerző e-mail címe:

kemeny.m.laszlo@gmail.com

Lektorok:

Farkas József György
Magyar Újságírók Országos Szövetsége

Gilyán György
ny. volt moszkvai nagykövet

...és további két anonim lektor

Absztrakt

Jelen tanulmány a Szovjetunió (SZU) politikai rendszerének történetéről szóló sorozat harmadik része, amely az 1985-1991 közötti eseményeket tartalmazza. Az első és a második rész megtalálható a Lélektan és Hadviselés folyóirat 2020/1. és 2020/2. számában.

Kulcsszavak: Szovjetunió, politikai rendszer, történelem

Diszciplínák: történelem, politológia

Abstract

THE POLITICAL SYSTEM OF THE SOVIET UNION – 3rd PART

*The present study is the third part of a series about the history of the political system of the Soviet Union (SU), which contains the events between the years 1985-1991. The first and second parts can be found in issues 2020/1 and 2020/2 of the journal Lélektan és Hadviselés / Psychology and Warfare/. **Keywords:** Soviet Union, political system, history*

Discipline: history, politology

Kemény László (2021): A Szovjetunió politikai rendszere – 3. rész. *Lélektan és hadviselés – interdiszciplináris folyóirat*, III. évf. 2021/1. szám. 9-21. doi: 10.35404/LH.2021.1.9

Gorbacsov kísérlete

a Szovjetunió

politikai rendszerének reformjára

Döntő fordulatot jelentett a Szovjetunió sorsában Mihail Gorbacsov színrelépése. A világban és odahaza is mindenki várta, hogy Ő lehet – és legyen is – a „korszakváltás” embere. A „levegőben” az vert már egy évtizede hullámot, hogy el kell dőlnie melyik globális hatalom viszi át az emberiséget a tudományotechnikai haladás új korába. Megbékélésre számítottak a népek, s arra, hogy az addig szembenálló ideológiai, gazdasági, politikai erők élén mindkét oldalon innovatív, nyitott szemléletű, karizmatikus és globális döntésekre képes vezető vigye az ügyeket. Az USA-ban 1981 januárjában megjelent ilyen vezető, Ronald Reagan személyében, s hozta magával a „reaganomics” megújulási politikát. A Szovjetunióban – az elemzett folyamatok stációit maga mögött hagyva – végül ilyen szerepre választódott ki 1985-ben Mihail Gorbacsov.

A világ várakozása annyiban pozitív eredménnyel teljesült, amennyiben a hidegháború abbahagyásával sikerült elkerülni a nukleáris összecsapást. Ugyanakkor a Szovjetunió számára ez a kiegyezés, olyan „kompromisszumot” tartalmazott, amelyben egységes államként felmorzsolódott, s az örököseként reinkarnálódott Oroszország pedig rákényszerült a társadalmi rendszerének a szinkronizálására, a kapitalista berendezkedésű fejlett országokéval.

Gorbacsov szerepe itt véget ért. A fordulat már nem az általa elképzelt forgatókönyv szerint történt. A tanulságok miatt mégis fontos megismerni a törekvéseit, a történetek menetét és következményeit, amelyekből

kinőtt egy új ország, a megváltozott körülményekhez alakított sajátos rendszerével. Amikor áttekintjük a folyamatot, akkor három szakaszt különíthetünk el:

- a még létező Szovjetuniónak a hidegháború befejezése érdekében folytatott küzdelme során, a politikai rendszerében szükségesnek vélt átalakítások elindítása;
- a Szovjetunió megszűnésével, a helyére lépő és újjászülető Oroszországi Föderáció társadalmi-politikai rendszerének „típusáért” vívott harc;
- Oroszország új politikai rendszerének konszolidációja és annak fejlődési állomásai.

Az SZKP főtitkári tisztségébe kerülve, Gorbacsov öröksége a szovjet-szocialista politikai rendszer „brezsnyevi-mutánsa” volt. Ennek alapja a „pangás jellegű szocializmus”, amelyben mindenki megkapta – a gazdaság állapotához kapcsolódóan, kismértékben „plusz-mínuszban billegő” – államilag garantált juttatásait, s ezen felül pedig magáról gondoskodhatott a kapcsolatrendszere hasznosításával. Az állam „pártfelügyelet” alatt – az 1977-s Alkotmány 6. cikkelye biztosította jogalap szerint – „gúzsba kötve táncolt”. Gorbacsov számára ezért a legsúlyosabb teherterítél volt, annak a szervezetnek a szerepét megtalálni a reformjaiban, amelynek az élén töltötte be az ország első emberének posztját.

Természetesen nem lehet mellőzni a politikai rendszer állapotának és reformálhatóságának a kritériumait vizsgálva a globális és más területekhez kapcsolódó hazai körülményeket sem – jelentős mértékben ezt megtettük az előző fejezetekben – mégis itt a „rendszer-szervező” elemre, vagyis a „párt-

állam – állampártjára” koncentrálnak. Ezt tette a Főtitkár is, amikor rájött, hogy a Szovjetunió további létének és társadalmi-formációjának a kulcskérdése az SZKP sorsa, és helyének, szerepének a megtalálása a peresztrojka menetében. Olyan problémára kellett választ találni, mint ami végig kísérte a szovjet-szocialista rendszer egész történelmét: miként valósíthatóak meg a szocialista célkitűzések vegyes-tulajdonviszonyokra épülő piacgazdaság esetén? Azt már a NEP és a hruscsovi, majd a koszigini gazdasági reformok kudarcai mutatták, hogy szinte lehetetlen feloldani ezt az ellentmondást, hiszen ha az SZKP magára vállalja a kapitalista jellegű gazdaságot, akkor meggyengíti a saját szociális bázisát, és elégedetlenségeket vált ki a társadalom vagyoni különbségeinek jelentős növekedése.

A viták kiéleződtek a pártban és azon kívül is. A piaci-reformok hazai szorgalmazói, és a szovjet piacra, befektetésekre számító külföld is számos választ várt. Először is: mi lesz az „agyaglábakon álló” Szovjetunióval?

Megjegyzés: Az „agyaglábakon álló Szovjetunió” tézist már a '17-s forradalomtól ismételtgették, de igazából nem jellemezte az ország állapotát.

Ha szétesik a Szovjetunió, mi lesz az SZKP-val, szintén szétesik? Ha mégis megmarad, a hatalma is megőrződik? Megkerülhetetlen sarkalatos problémák kerültek terítékre.

Ennek a kérdésnek a döntő vitája az SZKP 1990-s kongresszusára várt. Előtte számos vita zajlott, s ilyen vitairat volt a szerző-

társammal, T. Vinogradskajával közösen megfogalmazott cikkünk a *Novoje Vremja*, 1990. №26 számában: «Без монополии на власть». Az akkoriak értékelését mai szemmel, lásd: Net1

Az SZKP-ban zajló viták és az 1990-es kongresszusra felkészítő elemzések alapján arra a következtetésre juthattunk, hogy az SZKP továbbra is meg kíván maradni, de a hatalom monopóliuma nélkül szándékozik részt vállalni az átalakulások irányításában. A gorbacsovi koncepcióban a születő politikai rendszer hatalmi struktúrájának párt-szerkezetére vonatkozóan öt variáció átgondolását figyeltük meg:

1. Megőrződik az egypárt-rendszer, de a hatalmi funkciók átrendeződnek a Párt és a Tanácsok között. Ennek a változatnak a valószínűségét a már sűrűsödő elégedetlenségek közepette lehetetlennek tartották, illetve csak abban az esetben vélték megvalósíthatónak, ha „fegyveres-diktatúra” áll mögötte;
2. Lehetővé teszik a többpárt-rendszert, de azzal a feltétellel, ha az SZKP megőrzi a vezető szerepét, és koalíciót alkot a szocialista elveket valló, s vele együttműködni kész pártokkal. Miután az alkotmány nem engedélyezte a szocializmust ellenző pártokat, ebben a változatban ellenzéki pártok nem lehetségesek. Egyrészt, az ekkorra már csak volt szocialista országok tapasztalatai azt mutatták, hogy ilyen „pszeudó-többpártrendszer” életképtelen; másrészt a Szovjetunióban gyakorlatilag már kialakultak az ellenzéki politikai erők, s

- ebből jött a következtetés: ezt a variációt csak erővel lehetne fenntartani;
3. A még elérhető optimális változatnak az tűnt, hogy törvényesen szabad utat adnak a többpártrendszernek, amelyben lehetséges a szocializmust ellenző politikai erők megszerveződése is, de az SZKP egyedül, vagy a vele egyetértő szövetségeseivel koalícióban megmarad vezető erőnek. Ennek a változatnak a megvalósítása ebben a periódusban még lehetségesnek ítéltetett, figyelembe véve, hogy a társadalom többsége támogatta a szocialista irányultságú hatalom fennmaradását. Ugyanakkor ez a megoldás olyan politikai „mester-munkát” feltételezett, amellyel a „gorbacsovi-peresztrojkások” nem rendelkeztek;
 4. Még azt a változatot is elfogadhatónak tartották a pártvezetők, hogy a szabad többpártrendszerben a hatalmat nem az SZKP birtokolja, hanem a többi, szocialista elvek megvalósításában érdekelt párt. Ehhez azonban hiányoztak azok a pártok, amelyekben megbízna a kommunista-nomenklátúra, s a létrehozásuk erőfeszítései sem biztos, hogy megfelelő eredményre vezettek volna;
 5. Végül, a törvényben biztosított szabad szervezkedés eredményeként – a kialakult társadalmi-politikai szituációban – hatalomra juthatnak a szocializmust elvető politikai erők. Kérdéses, hogy ilyen átrendeződés – a történelmi folyamatok tapasztalatait is figyelembe véve – meg tud-e valósulni békésen, atrocitások nélkül? Ennek a változatnak a létjogosultságát ugyanúgy elvetették, mint az egypártrendszer erővel történő megőrzését.

Az részletes bizonyítás nélkül is megállapítható, hogy mindez a „szövevény” a Pártból indult ki és oda is tért vissza. A rendszer-szervező elem, a változások mozgás-tengelye, a viszonyítások mércéje a Szovjetunió létezésének egész történelmi vonulatában és a „végjátékban” is, az SZKP volt. Az ország válsága a pártból indult ki és a megoldást is a párt további sorsában, szerepéről gondolkodva kellett keresni. Az első kérdés csak az lehetett, hogy mi váltotta ki az SZKP válságát? Sokan, sokfelől indulva kutatták az okokat. A közvetlen válasz kézenfekvőnek látszott: ha a politika hosszabb távon nem tud olyan eredményeket felmutatni, amelyek a társadalom döntő többsége igényeinek, törekvéseinek megfelelnek, akkor a vele szembeni elégedetlenség növekedése bizonyos kritikus mennyiségnél általános bizalomvesztésbe, a politika kidolgozói és a megvalósítás irányítói vezetőképességének a megkérdőjelezésébe vált át.

„A párthatalom már régen nem népszerű – fogalmazta meg akkor a Novoje Vremja egyik olvasója – az utóbbi időben pedig már nem is hatékony” (Новое Время. 23.02.1990. стр.6.).

Ugyanakkor az SZKP történelmi szerepét és az „állampárti” mivoltából adódó felelősségét értékelve, sokan aggódtak a jövőjéért a világban. Natalia Ginzburg például bírálta az olaszokat azért, hogy szűklátóan ítélnék. „Amitől most búcsúzunk, az nem a kommunizmus volt, hanem egy szörny kinövése. Egy betegség burjánzása, aminek semmi köze a kom-

munizmus eszméjéhez – fogalmazta meg – miért éppen akkor búcsúztatjuk a kommunizmust, amikor megjelent Gorbacsov (...) Nekünk, akik kommunistáknak neveztük magunkat Sztálin és Brezsnyev idején éppen most kellene megválnunk a kommunista névtől? (...) Gorbacsov kezében a kommunizmus mássá vált, mássá válhat.” (Natalia Ginzburg, olasz író nő interjúja, Népszabadság, 1990. 02. 28.).

A Pártot tartották az emberek felelősnek a válságért, s ez a bizalmatlanság hozta felszínre a szervezet belső krízisének mélyebben fekvő okait. Azt nem lehetett akkor még megítélni, hogy a sok-sok egymástól merőben eltérő utat bejárt nációban, a közel húsz millió párttag, az addig alattvalóként fegyelmezett közel háromszáz millió állampolgár tudatában és lelkében hogyan rakódtak le a történetek. Mi tükrözi az emberek érzetét és akaratát: a „Lenin-szarokfához” zárandoklók továbbra is végeláthatatlan sora a Vörös-téren, vagy a Bakuban tagkönyveiket égetők mindent megtagadó szenvedélye? S, mire készültek a vezetők, vagy a sokmillió párt-apparátus, és a már-már számbavehetetlen sokaságú „informális” szerveződés „ifjútörökjei”? „Harc folyik a hatalomért” – szinte szólamszerűen riogattak a választási kortes beszédek, a „tudálékos-elemzések”, a hivatalos és a „számizdat” sajtó. Kik között és miért, milyen hatalomért? A „kártyákba” nem lehetett igazán belelátni.

Megjegyzendő, hogy az akkori iratok döntő részben titkosítva lettek, s a nyilvánossá és kutathatóvá tételük csupán 2016-ban került napirendre. Putyin, elnök 2016. áprilisában döntött az archívumok titkos do-

kumentumainak nyilvánossá tételéről az 1930-1989-s időszakra vonatkozóan. Lásd: Net2.

Az ellentmondások mélygyökerű és sűrű szövevényében nem mutatkozott egyszerű feladatnak meglegelni a sztálini, a hruscsovi, a brezsnyevi korok messianizmusával és fanatizmussal hirdetett prioritásai szerint kiépült hatalmi-politikai és gazdasági rendszer érdekvizonyait, és az új prioritások kiváltotta érdeksorbulások és ütközések társadalmi következményeit. „Sehogy sem tudjuk megérteni – írta a Pravdában G. Atamancsuk, jogászprofesszor – miként történhetett, hogy a hitelesen népi forradalom egy kegyetlen bürokratikus-parancsuralmi rezsimet szült, az pedig – bár úgy tűnt erős hatalomra épül – mégis válsághelyzetbe juttatta az országot (...) most pedig az a paradoxon állt elő, hogy a mindannyiunk által ihletett, várt, szükségesnek tartott peresztrojka hatalmas nehézségekkel halad és nagy veszteségek kísérik” (ПРАВДА. 24. 02.1990.).

Számtalan példával lehetne alátámasztani, hogy végső soron a bajok eredőjét a Pártban találták meg. S, ez felszínre hozta a válság mélyebb okait is. „Ez egy nagyon sokrétű válság, de elsősorban a vezető réteg elvi-morális krízise – állapította meg többek egyetértésével A. Gelman – a változtatást nem a pangás éveiben kialakított egész vezetőréteg kezdte el. Az új vonalat Gorbacsov és néhány társa dolgozta ki”. Éppen ezért – folytatta az ismert és véleményformáló dramaturg – „két felkelést tapasztaltunk egyszerre: a konzervatív apparátus lázadását a peresztrojka kezdeményezői, az új kurzus ellen; és a párttagság, a

dolgozó tömegek felkelését a reakciós apparátusok ellen” (Новое Время. 09. 02. 1990.). Ez a markáns megfogalmazása annak a nézetnek, mely szerint a problémát a helyi kis királyok basáskodása, az apparátusok bürokratikus hatalomgyakorlása, a vezetők kontraselekciója és személyes ambícióikból is adódó hatalmi torzalkodása, s a különböző szintű vezetők elidegenedése a tagságtól, a néptől váltotta ki. Végso soron pedig a probléma okaként, mind szervezetiileg, mind munkastílusban a „lenini párt” felfogástól való eltávolodásban találták. Ez a nézet láthatóvá vált az SZKP KB 1990. februári plénümán (lásd: Net3, Net4), ahol a szembenállástól és a politikai törésvonalaktól kezdve, a területi pártvezetők tüntetések általi „dominószerű” leváltásával folytatva, egészen az apparátusok szélnek eresztéséig, a pártszékházaknak a gyermekotthonok, kórházak számára kisajátításáig, minden napirendre került. Ebből a megközelítésből arra a következtetésre jutottak a párt legfelső vezetésében, hogy a válságot a peresztrojkat támogató reformerők és a hatalmi pozícióikat védő konzervatívok léte és harca okozza. Elég lesz egységes, „peresztrojka hű” vezetést teremteni, megtisztítani az apparátusokat, felszámolni az elbürokratizálódott, hatalmaskodó vezetői stílust stb., és a Párt ismét visszanyeri cselekvőképességét, a bizalmat maga iránt, és sikeresen át tudja alakítani az országot.

Ekkor még kevesen értették meg, hogy másról van szó: a Pártról alkotott addigi felfogás nem felel meg a fejlődés realitásainak és a globális világba illeszkedés követelményeinek. A vezetői, elvi-morális problémák ennek a tüneti megnyilvánulásai, s jórészt azért alakultak ki, mert a Párt strukturális, identifikációs válság-

ban volt. Az állampárt jelleg, a hatalom monopolizálása nem tette lehetővé az individuális alkotó energiák felszabadulását, a különböző értékek és érdekek érvényesülését, a valóságos „néphatalom” demokratikus működését. A párt egyik főideológusa, Butenko professzor a Pravdában megjelent vihart kiváltó írásában keserűen tette fel a kérdést: „azon, hogy milyen érzés egyszerű kommunistának, gondolkodás nélküli kis ’csavarként’, néma statisztaként a Moszkvából érkező vezetőitől várni a »fővárosi bölcséletet« kevesen meditáltak el eddig. Még kevésbé vették számításba a párttonkivülieket. Az életet »átszabva« senki nem tartotta szükségesnek legalább azt megkérdezni a párttonkivüliektől, hogy milyen mély a boldogság, amelyet olyan önzetlenül ajánlunk nekik a párt?” (Правда. 28. 02.1990.).

Hozzá kell azonban tenni, hogy Butenko jelentette meg korábban több kötetben (Бутенко, 1984; Бутенко, 1987; Бутенко, 1988; Бутенко, 1989) a „szocializmus meg-ingathatlanságáról és a kapitalizmust már régen meghaladott jelentőségéről” a vitákat kizáró műveit. Személyes találkozásunkon – az Oleg Bogomolov, akadémikus által vezetett Gazdasági Intézetbe hívtak meg beszélgetésre a magyarországi átalakulásokról – azt kérdezte tőlem: „Na, milyen is volt a magyar-szocializmus?” Mire azt feleltem: „amilyenre ön lefestette a könyveiben!” S, ezzel Butenko be is fejezte a tudakozódást. Később, Butenko tipikus képviselője lett a „neofita” megnyilvánulásoknak (vesd össze: Бутенко, 1990; Бутенко, 2001).

Az volt tehát itt az igazi kérdés, hogy a vezetői, apparátusi, működésbeli stb. torzulások

történelmi „véletlenek”, a napi, folyó munka „selejtjei” voltak, vagy annak a szervezetnek a lényegét fejezték ki, amely addig a szovjet társadalomnak a vezető erejeként funkcionált?! Az erre a kérdésre adott választól nem csak az függött, hogy a párt átalakítása érdekében milyen lépéseket kell tenni, hanem ettől függött az átalakítás sikerének a lehetősége is. Butenko kertelés nélkül kimondta, hogy a „lenini új típusú párt” a politikai hatalomért vívott harc eszközeként jött létre és az is maradt. A „bolsevik” típusú párt sem Lenin életében, sem az azt követő történelmi folyamatokban nem vált a „hatalmat gyakorló nép pártjává”, mert maga lett a hatalom gyakorlója. A hatalmat kezdetől fogva elvette a nép által választott tanácsoktól, s a pártállami apparátus, a pártállami funkcionáriusok kezében összpontosította.

A „bolsevik” típusú párt soha sem volt a politikai hatalomért a parlamentben vívott harc eszköze, miközben a „vegyes-tulajdonra” épített társadalmi berendezkedés parlamenti demokratikus viszonyai közepette pontosan erre lett volna szükség. A világ civilizációs hatásai és a hazai érdek-pluralizmus következtében szükségszerűen a gorbacsovi-Szovjetunióban is kiépülőben volt a polgári-demokrácia jogállama, s az intézményesült különböző politikai erők a demokrácia szabályai szerint ennek keretében vívták meg a harcukat a politikai hatalomért. Ebben a harcban döntő szerep várt a humánus, a demokratikus szocializmusért parlamentáris módon fellépő, belsőleg is demokratikusan működő kommunista pártra. Ennek belátásával, együtt járt az is, hogy tudomásul veszik: nem lehetnek alkotmányban garantáltan, egyedüli, kizárólagos birtokosai a hatalomnak, hanem elhagyva a

közvetlen hatalmi, ú.n. „parancsuralmi” rendszert, leválva a politikai hatalomról, azt visszaszármaztatják a tanácsokon keresztül a népek. Közben válaszra várt az a kérdés is: ha a párttól elkerülnek a hatalmi funkciók, akkor mivel tölti fel a „veszteségeit”, mi az az új, ami a pártban kialakulhat, s mire építheti ezek után a tekintélyét? Felvetődött: „lehet, hogy nincs is tovább szükség a pártra”? Vagy, ha mégis, akkor milyenre, mi legyen a programja, a jellege, s a megújulást a fent jelzett követelmények szerint el lehet e várni az SZKP-tól?

Az SZKP első emberére, Mihail Gorbacsovra várt ezeknek a kérdéseknek a megválaszolása, méghozzá olyan közegben, ahol a már jelzett alapvető probléma, a peresztrojkában születő politikai rendszer hatalmi struktúrájának párt-szerkezetére vonatkozó variációk közötti választásban kristályosodott ki. Az vitathatatlanra vált, hogy az állampárti jelleg nem tartható fenn, s az is, hogy többpártrendszer alakul ki. Tényként könyvelték el az állam „pártállami” rendszerének lebontását is. Az SZKP felelőssége – elsősorban Gorbacsové – abban csúcsosodott ki, hogy a bontások és az új rendszerekre áttérések folyamataiban el ne veszítsék magát a „Pártot”! Ez a dilemma azért foglalkoztatott minden szinten mindenkit, mert rendelkezésre álltak a volt szövetséges kelet-európai szocialista országok tapasztalatai, ahol szinte kivétel nélkül a „fürdővízzel kidobták a gyereket”, és szétestek, „felrobbantak”, vagy egyszerűen megszűntek a kommunista jellegű pártok.

A korábbi részekben megemlékeztünk a „szocialista világrendszer” felbomlásáról, és az egyes országokban lezajlott átala-

kulásokról. Arról is tettünk említést, hogy Gorbacsov mintegy „kísérleti-terepnek” használta a kelet-európai változásokat. A pártok esetében különösen a lengyel és a magyar történésekre figyelt. Kiemelten érdekelte például, hogy miként kezelte Kádár János a helyzetet, s folyamatos kapcsolatot tartott vele és az őt követő pártvezetőkkel. Lásd erről: Földes (2015).

Személyes megjegyzés: az MSZMP 1988-as Pártértekezletén úgy adódott, hogy a szünetben Grósz Károly mellénk szegődött (Mucsi Ferenc történész professzorral értékeltük a helyzetet) és hosszú időn keresztül mesélte, hogy „az előbb Gorbacsoval tárgyalt, aki kérte, vigyázzunk Kádárra”. Később – 2001-ben a TV beszélgetésünkön – Gorbacsov szintén kiemelte azt a szerepet, amelyet a magyar párt tapasztalata jelentett a számára.

Ismerve az egyes országokban lezajlott folyamatokat Gorbacsov számára a tanulságok négy forgatókönyv átgondolását eredményezték az SZKP jövője szempontjából (lásd: Кемень а также Виноградская, 1990):

1) *Szétszóródás.* Vagyis, az SZKP nem tud megmaradni, de nem részekre szakad, hanem minden szervezettség nélkül szétszóródik, s ezzel befejezi a létezését. Miután ekkor még az alkotmányban létezett a 6. cikkely a párt kizárólagos vezető szerepéről, ebben az esetben felborulhatott volna a törvényes rend; hatalmi vákuum alakulhatott volna ki, amelybe nem kontrollálható erők is betolulhatnak, ami a Szovjetunió esetében – a nukleáris biztonság, a szuperhatalmi felelősség stb. – a hazai és a nemzetközi kötelezettségei miatt elfogadhatatlan. Ilyen esetben egyetlen elfogadható

lehetséges kiút az elnöki-hatalom bevezetése, politikai és katonai diktatúra formájában. Természetes volt, hogy ennek a forgatókönyvnek a „társadalmi ára” olyan nagymértékben járt volna negatív következményekkel, hogy elfogadhatatlanná vált valamennyi párton belüli és újonnan szerveződő politikai szervezet számára. Így a valószínűsége ekkor még egyenlőnek mutatkozott a nullával

2) *Pártszakadás.* Akik továbbra is kitartanak a kommunista ideálok és az SZKP mellett, azok megmaradnak „őrzőként” az eredeti pártban. Aki viszont már más ideológiát vall magáénak, vagy az eredetit más szervezetben, másként gondolja megvalósítani, az érdekei érvényesítését szintén új módon igyekszik kifejezni, stb. kiválhat az SZKP-ból és új politikai pártban manifesztálja azokat. Erre akkor van lehetőség, ha a párton belüli különböző nézet- és értékcsoportok, áramlatok képesek kompromisszumot kötni, és békés meg egyezéssel szétválnak. A válás után – természetesen – valamennyi új szervezet konkurensévé válik a többinek, beindul a harc a legitimizálódásért, a tömegek támogatásának elnyeréséért, a gazdasági és pénzügyi, a tömegkommunikációs háttér, s a nemzetközi kapcsolatok biztosításáért. Az alkotmányos rend még törvényesen a megmaradt SZKP vezető szerepét garantálja, de az erőviszonyok változása miatt ez csupán formalitássá és beláthatóan rövid idejűvé válik. Nagy volt a kísértés, hogy az 1990. nyári, XXVIII. pártkongresszust megelőzően, esetleg magán a kongresszuson éppen ilyen pártszakadásra kerül sor. Sokan feltételezték, hogy ez a forgatókönyv vezet a politikai rendszer olyan szerkezetéhez, amelyben megőrződik az SZKP vezető szerepe, de koalícióba kényszerül a

szintén szocializmust, de más módon akaró pártokkal. A helyzetfelmérés és az egyéni ambíciók azonban még nem tették lehetővé a békés megegyezés kivitelezését.

3) *Konszolidálódás.* A párton belüli áramlatok kiegyeznek az értékelésekben a párt továbbiakban vállalható ideológiájáról, a lemondásáról a hatalmi monopóliumáról, az új szerepéről és viszonyáról az állam politikai intézmény rendszerében, stb. Aki ezzel nem ért egyet, az magától lemorzsolódik, s a párt „megtisztulva” a gorbacsovi-peresztrojka vonulatát viszi tovább. Az 1990-re kialakult helyzetben ez a forgatókönyv már nagyon „rezgő léccel” vált kivitelezhetővé, holott Gorbacsov a legnagyobb erőfeszítést éppen ennek érdekében tette. Különösen Jelcin kizorítása tartozott ehhez a változathoz. Arra számított, hogy az önálló oroszországi Kommunista Párt megalakulásával „kihúzza a szőnyeget” az orosz állami függetlenséget favorizáló politikai erők alól, és nem tudnak úgy megszerveződni, hogy szakításra kényszerítsék az SZKP-t. Ez az elképzelés realizálódott is. A XXVIII. Kongresszuson Jelcin egyedül maradt: ugyan látványosan kivonult, de nem mentek vele a beharangozott támogatói. Az „új eszmék” alapján konszolidált SZKP-nak reális esélye képződött az ország kivezetésére a válságból, a peresztrojkához kötődő „egészséges” erők összefogására. Ugyanakkor a realitás azt is magában foglalta, hogy ez csak esély, és a valóságos tisztulás nélkül az is marad.

4) *Stagnáció.* Abban az esetben, ha a párt az ország megváltozott helyzetéhez, szükségleteihez az átalakulásának konszolidációs esélyeit nem képes realizálni, akkor bármelyik korábban vázolt forgatókönyv valósulhat

meg, vagy visszaesik minden a pangás, a változásra képtelenség állapotába. A XXVIII. kongresszust követő „nagy levegővétel” kiújulásával, 1990 év végére ez a stagnáció, a rendszer „lefagyása” be is következett.

Egy meg nem valósult

négy lépcsős műveleti sorrend

A Szovjetuniónak a civilizációs fejlődés fő útvonalára állításának követelménye egyértelművé tette Mihail Gorbacsov számára, hogy a hidegháború abbahagyása, s a külső/belső elzártság feloldása, a nyitottság megteremtése mellett, a legfontosabb az alkotó társadalmi-gazdasági viszonyok szabaddá, demokratikussá tétele, s ennek garanciájaként a „párt-állami” rendszer lebontása és helyette a dinamizmust kiváltó és ösztönző politikai rendszer megteremtése. Azt is látnia kellett, hogy a pártállam szerkezetének a szétszerelése nem járhat együtt a Szovjetunió társadalmi-gazdasági formációjának, a szocializmusnak a megtagadásával, s így annak „ideológiai-politikai burkát” képező Kommunista Pártjának a felszámolásával. A piacgazdasághoz szükséges vegyes – de a magántulajdont szabaddá tevő – tulajdoni viszonyok, s a belőlük fakadó plúrális érdekviszonyok, demokratikus többpárt-rendszerű politikai szisztémájának kialakítása – amelyben a Kommunista Párt demopolizált vezető szerepe érvényre juthat – Gorbacsov elképzelése szerint négy lépcsős „műveleti sorrendben” valósulhatott volna meg (részletesebben lásd: Виноградская а также Кемень, 1990):

1) *„Minden hatalmat a Szovjeteknek”!* Megjegyzés: A „minden hatalmat a szovjeteknek” kezdeményezés, a hozzá kapcsolt állam-elnöki funkció bevezetésével nagy vitát váltott ki a

már formálódó rendszer-ellenzki erőiben. (Lásd erről: Net5). A szituáció rendszerszerű értékeléséből logikusan következett, hogy, az új hatalmi struktúra kiépítéséhez és hatékony működéséhez a feltételek biztosításának meg kell előznie a párt átalakítását. Ahhoz, hogy közben ne keletkezhessen hatalmi vákuum, „gyorsított eljárással” bevezették az „elnöki-rendszert” (megjegyzés: az elnöki-rendszer bevezetésének praktikus okairól, és a megvalósítás „fortélyairól – Szaharov és Gorbacsov személyes érintettségéről! – már részletesebben szóltunk az tanulmánysorozat első részében). Ezzel a „főhatalom” ugyan elkerült az SZKP Politikai Bizottságának kollektívájától, de Mihail Gorbacsov, főtitkár személyében „perszonifikálódva”, az elnöki hatalom egyelőre nem változtatta meg a párt egészének hatalmi pozícióit.

Közben, a helyi tanácsi választások befejeztével, minden szinten kialakultak az alternatív (bár hivatalosan még nem többpárti!) jelöltekből a legitim népképviselői szervek. Az ország legfelső törvényhozó testületeiben – a népi küldöttek kongresszusán, a Legfelsőbb Tanácsban – ott voltak és (ekkor még a lakosság többségében megütközést keltve) fejtették ki nézeteiket a szárnyukat bontogató ellenzéki szerveződések, a valószínűsíthetően jövőendő pártok vezéralakjai is. Ez a tény azt is eredményezhette, hogy az ellenzék javaslatai a parlamenten kívüli „kerekasztal-tárgyalásokra” meddőnek bizonyuljanak. A megválasztott képviselők és a tanácsok legitimitása ugyanis jóval magasabb fokú, mint a különböző szerveződések, pártcsírák tárgyalásokat követelő önjelöltjeié.

Mindez arra irányult, hogy először kiépítik az új államgépezetet, s csak azután – illetve

részint vele egy időben – bontják le a pártállam struktúráját, alakítják át magát az SZKP-t, hozzáigazítva a már létező feltételekhez. A legitimitásában megkérdőjelezhetetlen és hatékonyan működni képes demokratikus népi-hatalmi rendszer szerkezeti elemeinek a kiépülésével biztonságosabban gyorsulhat fel a pártállam lebontása, s az SZKP átalakítása is.

2) *Az SZKP „peresztrójkája”*. Ez a második „lépcső” alulról, a pártszervezetek szintjéről a legfelsőbb irányító szerkezeti elemekig építkezve valósulhat meg. A gorbacsovi elképzelés a párt átalakítása kulcsának a XXVIII. kongresszust tekintette. Az ezt megelőző folyamatban a párttagság megvitatta az SZKP új programjának tervezetét, a szervezeti szabályzatát, vagyis azokat az érték alapokat, amelyekkel az azonosulás vagy elvetésük a tagság részéről eredményezi a folyamat létjogosultságát (lásd: Net6). Ebben a szakaszban dől el igazán a kommunista párt további sorsa: megmarad egységes szervezatként, vagy szétbomlik, leválnak róla a különböző csoportosulások, s esetleg több új párt is létrejön belőle, stb.

A népképviselők III. kongresszusa ekkor már eltávolította az alkotmány 6. cikkelyéből az SZKP monopolhelyzetét garantáló mondatot, de úgy fogalmazta meg a – párttörvény hiányában – még hivatalosan nem létező pártok létjogosultságát, hogy a felsorolásban külön, első helyen a kommunista pártot említette (Net7 – Megjegyzés: a kongresszuson lezajlott vitáról és a döntések jelentőségéről már részletesebben megemlékeztünk a tanulmánysorozat első részében). Az alkotmány-módosítás explicite kimondta a pártok létjogosultságát, és elvileg velük egyenlővé tette az SZKP-t, de egyedüli névszerinti kiemeléssel

lényegében az alkotmány rögzítette a kommunista párt további létezését és „kiemeltségét”, „különlegességét” a szovjet társadalomban. A párt sorsát illetően az az ellentmondás figyelhető meg, hogy az SZKP-t egy demokratikus jogállam demokratikus pártjaként akarták láttatni, de úgy, hogy megőrizze kitüntetett szerepét, vagyis a „burok-biztosítékot” a politikai berendezkedés szocialista jellege fellett. Az SZKP átalakulása az alkotmány-módosítás ilyen szövegével, egyfajta védettséget kapott: nem a hatalomért folytatott – az ország válsághelyzetéből következően valószínűleg kilátástalan – küzdelem, hanem a saját maga által felismert szükségszerűség motiválhatta az állampárt lebontásának és a politikai vezető szerepért politikai eszközökkel fellépni kész párttá válásának a folyamatát.

3) *Többpárt-rendszer.* Így azonban, egyrészt a „kényelem” járhatta át az állampártisághoz szokott tagságot és főként az apparátust, a struktúrát; másrészt viszont az új pártok megjelenése és markáns politikai színrelépése váratott magára – csak az első két lépcső fokozat teljes kiépülése után realizálódhatott. Ebben az időszakban valójában már léteztek és a közvélemény számára ismertekké is váltak a különböző párt-kezdemények, a törvényes létalapjuk azonban még hiányzott, s ez akadályozta a legitím részvételüket a politikai rendszer átalakulásában. Mindenesetre az a döntéshozói szinten is elfogadottnak tűnt, hogy az átalakítás művelői sorrendjében a harmadik lépcsőfok a pártok törvényesítése, és a többpárt-rendszer alkotmányos elismerése. Előkészítés stádiumában voltak a politikai szervezetek legitimálására szolgáló törvénytervezetek, s elkezdődtek róluk a viták a felkészülés során az SZKP kongresszusra. Ér-

zékkelhetően ennek a „lépcsőfoknak” a feltöltésére több időt szántak, s legelőbb a 3-4 év múlva következő népképviselői választások kampányához illesztették volna a pártok teljes jogkörű részvételét.

4) *„Harc a hatalomért”.* A feltételezés szerint az SZKP képes lesz a következő választásokig „erős politikai szervezatként és nem állampártként” funkcionálni, egyenjogúként a törvények által legitimált többi párttal. A folyamat negyedik stádiumában következhetett volna be a harc a politikai hatalomért, a törvényes keretek között működő pártok részvételével lefolytatott demokratikus választások keretében. Ezzel vélte a gorbacsovi felfogás befejezni a „népi-hatalom új politikai rendszerének felépítését és berendezését”.

Gorbacsovék tisztában voltak azzal, hogy az ellenfeleik dühödten mondják majd a vádjukat a „hatalom-átmentéséről”. Az SZKP azonban, a peresztrojka kezdeményezésével nem a lemondását „álcázta” a szocialista társadalmi berendezkedés megvalósításának céljáról, nem a „rendszer-váltást” készítette elő, amelyben a hatalmat törvényszerűen a létezésétől lényegét tekintve eltérő társadalmi berendezkedés kieroszakolásában érdekelt politikai erők ragadják meg, s nem is a pártok politikai-hatalmi „váltógazdálkodásában” gondolkodott. A parancsuralmi, bürokratikus hatalmi rendszertől, a pártállamtól megszabadulás szükségességét ismerte fel, de nem változtatta meg a társadalom fejlődéséről vallott alapvető felfogását.

Zárógondolatok

A gorbacsovi peresztrojka politikai rendszerének kialakítására vonatkozó stratégia fő eleme volt a pártra épülő állami struktúra

lebontása és átalakítása a „minden hatalmat a tanácsoknak” elv alapján. A társadalmi-gazdasági formáció, a rendszer szocialista irányultságú célját azonban lényegileg nem kívánták megváltoztatni.

Megjegyzés: a peresztrojka egyik meghatározó „jelszava” volt a „Több szocializmust – több demokráciát”, amely magában foglalta az átépítés tartalmát és módszerét is. Lásd erről: Net8; Net9.

Ugyanakkor az 1990-91-re kialakult hazai és nemzetközi körülmények „átírták” ezt a stratégiát. A „történelem” átlépett Gorbacsovra! Ezzel a Szovjetunió és az általa megvalósított társadalmi-gazdasági formáció is idejét múlttá lett.

Arról, hogy miért alakult így, s alakulhatott volna e másként? – tovább folynak a viták, és ez sokáig lesz így. A történelem majd kikristályosítja az értékelését. A tényen azonban nem lehet változtatni, és a történetek rendszer-szemléletű bemutatását érdemes tanulmányozni (lásd például: Net10, Net11).

Irodalom

Бутенко А. П. (1988): *Власть народа посредством самого народа*. Мысль, Москва.

Бутенко А. П. (1989): *Современный социализм. Вопросы теории*. Политиздат, Москва.

Бутенко А. П. (1990): Исторический тупик и как из него выйти? // *Урал*. 1990. № 9.

Бутенко А. П. (2001): Почему у нас не получился социализм в XX столетии? // *Социально-гуманитарное знание*. 2001. № 3.

Бутенко А. П. (1984): *Социализм как мировая система*. Политиздат, Москва.

Бутенко А. П. (1987): Теоретические проблемы совершенствования нового строя. О социально-экономической природе социализма // *Вопросы философии*, 1987. №2.

Виноградская, Т., Кемень, Л. (1990): *Дилеммы перестройки*. Воронеж. Центр Социологических Исследований. 1990. ст. 41-61.

Földes Gy. (2015) (Szerk). *Kádár János külpolitikája és nemzetközi tárgyalásai 1956–1988. I. Kádár és Gorbacsov*. (453-462) és *Utóvédbarc* (507-535). Napvilág Kiadó, Budapest.

Кемень, Л., Виноградская, Т. (1990). Без монополии на власть. Четыре сценария будущего КПСС. *Новое Время* № 26 22. июня 1990.

Internetes hivatkozások

Net1: От СССР к РФ: кардинальные изменения в экономике и политике.

Web:

http://www.historicus.ru/ot_ussr_k_rf/

Net2: Владимир Путин подписал указ о рассекречивании архивов. Web: <http://www.pravda.ru/news/politics/04-04-2016/1297297-putin-0>

Net3: Материалы Пленума Центрального Комитета КПСС, 5-7 февраля 1990 г. Web:

- <http://militera.lib.ru/docs/da/plenum1990-02/index.html>
- Net4:* Русский швед в ЦК КПСС – 2. Web:
<http://www.specnaz.ru/articles/214/21/2066.htm>
- Net5:* История СССР. Михаил Сергеевич Горбачев. Web:
<http://www.bibliotekar.ru/ussr-sssr/4.htm>
- Net6:* XXVIII съезд КПСС: история последнего съезда партии. Web:
<http://ria.ru/spravka/20100702/251528110.html>
- Net7:* Отмена 6-й статьи Конституции СССР о руководящей роли КПСС. Справка. Web:
<http://old.rian.ru/spravka/20100314/213855855.html>
- Net8:* «Больше социализма – больше демократии». Политика «гласности» в годы «перестройки». Web:
<http://reallystory.com/post/166>
- Net9:* А. А. Симон. "Больше демократии - больше социализма": язык журнальной публицистики периода перестройки. Web:
<http://www.philology.ru/linguistics2/simon-07.htm>
- Net10:* Георгий Бовт. «СССР казался вечным». Web:
http://www.gazeta.ru/comments/2015/04/23/slovo_na_bukvu_p.shtml
- Net11:* Дашичев Вячеслав. СССР не был обречён. Web.
<http://www.lgz.ru/article/-17-6413-24-04-2013/sssr-ne-byt-obrechyen/>

MÁRIA TERÉZIA PÁTENSEI A HADIROKKANT ELLÁTÁSRÓL – 2. RÉSZ

Szerzők:

Mihók Sándor (Dr. Jur.)
nyugalmazott jogtanácsos

Fejes Zsolt (PhD)
Magyar Honvédség Egészségügyi Központ

Helyes Marcell
Karl-Franzens Universitat (Ausztria)

Első szerző e-mail címe:
sakinev@hotmail.com

Lektorok:

Kóródi Gyula (Prof. Dr.)
Nemzeti Közszerzői Egyetem

Rikk János (PhD)
Kodolányi János Egyetem

...és további két anonim lektor

Absztrakt

Cikksorozatunk második részében a Pesti Invalidus Ház történetét tekintjük át 1751-től az 1783-ban történt megszűnésig, különös tekintettel a rokkantrendelet 1772-ben történt revíziójára. A cikk folytatásában betekintést nyújtunk a rokkant katonák rendhagyó életpályájába, valamint az „újrahasznosított” hadirokkantak kalandos hétköznapijaiba. Végül bemutatjuk, hogy a pátenst második kiegészítése milyen hatással volt a 19. század végének magyar hadigondozására és katonaegészségügyére.

Kulcsszavak: hadigondozás, hadirokkant otthon, rokkantellátási rendelet

Diszciplínák: történelem, orvostudomány, hadtudomány

Abstract

MARIA THERESA'S PATENTS ON THE PROVISION OF BENEFITS TO DISABLED VETERANS – 1ST PART

In this second part of our series, we will review the history of the Invalids' Home in Pest from the year 1751 to 1783 (when it was closed), with special emphasis on the 1772 revision of the Disability Decree. Furthermore, we will provide readers with an insight into the unorthodox careers of disabled soldiers, and into the eventful daily life of the „recycled” disabled veterans. We will show how the patent's 2nd amendment impacted on military nursing and military medicine of late 19th century Hungary.

Keywords: military nursing, home for disabled veterans, decree on the provision of benefits to the disabled

Disciplines: history, medicine, military science

Mihók Sándor, Fejes Zsolt és Helyes Marcell (2021): Mária Terézia pátensei a hadirokkant ellátásról – 2. rész. *Lélektan és hadviselés – interdiszciplináris folyóirat*, III. évf. 2021/1. szám. 23-36. doi: 10.35404/LH.2021.1.23

A Pesti Invalidus Ház története

1751-től a megszüntetésig

Amikor 1751 augusztusában Mária Terézia meglátogatta a Pesti Invalidus Házat, állítólag így nyilatkozott: „szebb, mint a Burgl!” Kazinczy Ferenc pedig „Királyi Mívnek” nevezte a nagy, komoly hangulatú, művészi megjelenésű palotát.

Érdekes volt a háromemeletes épület lakosztályainak egykori elrendezése is. A boltozott folyosókra a főhomlokzaton előszobákonyhás utcai kétszobás: ún. „tishti lakosztályok” nyíltak, az oldalsó szárnyak négy ablaktengely széles, négyzetes alaprajzú részekre oszlottak, közéjük egy nagymélységű kétablakos lakóterem foglalta el, attól jobbra és balra egy külső és belső szoba között konyhák foglaltak helyet. Egy-egy szoba négy rokkant, vagy egy családos rokkant számára szolgált. E helyiségek félemelet magasak voltak és felettük további négy szoba helyezkedett el, amelyekhez a folyosóról két kis csigalépcső vezetett. Egy-egy ilyen lakosztályban tehát 32 rokkant talált menedéket (Bierbauer, 2004).

Mária Terézia uralkodása idején a Pesti Invalidus Házban külön lakrész jutott a betegeknek, külön a bolondoknak (a tébolydát egyébként „Corruptenhausnak” hívták), és külön lakosztály az Úristennek.

1765 februárjában az uralkodó megbízta Franz Anton Hillebrandt kamarai építész, hogy az építsen az Invalidus-templomban új főoltárt, továbbá emeljen a megszorodott elmebeteg invalidusok számára negyven szobából álló tébolydaépületet, amely a városfalon kívül a félrondella és a Rostély utcai kijáró között zárt belső udvarral csatlakozott az irgalmasok vezette kórházi szárnyépülethez. Lásd: Schoen (1930, 108. o.).

A templomban vasárnap és ünnepnapon – Mária Terézia külön rendeletére – a nagymisést a pesti ének- és zenekar kísérte (Molnár, 1969). 1752 márciusában a királynő Bécsből egyházi ruhákkal együtt 24 darab fából faragott és aranyozott gyertyatartót és 8 fafeszületet adományozott a templomnak. 1762-ben azonban már úgy rendelkezett, hogy „a templom felszerelése lehetőleg Pesten szereztessék be”. Azonban egészen haláláig kiemelt figyelmet fordított a rokkant katonák lelki üdvösségére, a templom felszerelésére és azok folyamatos karbantartására. Az idős uralkodó tervei között szerepelt, hogy az elhunyt katonák részére a templom kriptájában halotti fülkét létesít. Halála után az Invalidus Ház vezetőse megbízást adott 400 fülke építésére,

azonban 1781-ben csak 100 fülke került átadásra, mivel a pénzforrások – végleg – elapadtak (Schoen, 1930).

Mária Terézia idején az Invalidus Ház lényegében állam volt az államban. Falai között bolthálózat működött, saját manufaktúrai és iskolái voltak. A kápolnában pedig még csempészt sör is mértek... Saját pénze volt, természetesen a kétfejű császári sassal díszítve, amelyet „xenodoch”-nak neveztek (1. ábra).

1. ábra: A Pesti Invalidus Ház rész 3 krajcárja. Forrás: Net1

Az Invalidus Ház messzemenően gondoskodott lakóiról. Egy hadnagy például évente 150 forintot kapott, másfél mázsa tűzifát, 60 font gyertyát, 30 font sót és naponta négy porció kenyeret. A közlegény ezzel szemben nem forintban kapta a fizetését. Naponta három xenodoch illette meg, egy lat (kb. 2 dkg) só és egy adag kenyér, de ezen kívül ruhát is kapott. A mundérnak azonban, a reglamenta szerint legalább egy esztendeig kellett tartania.

II. József trónra lépésével a rokkantak „talmi aranykora” véget ért. A császár néhány tollvonással megszüntette az intézményt (Molnár, 1969). Természetesen az intézkedést nem a rokkantak iránti ellenszenv, hanem szigorú gazdasági megfontolások indokolták. Az ural-

kodó – országos tiltakozást kiváltó – takarékosági intézkedései között szerepelt például az is, hogy az úrvacsorán csak két gyertya világíthat, vagy a halottak koporsó nélküli, vászonzsákban történő eltemetése és klórmésszel történő leöntése azért, hogy ez minél kevesebb termőföld használatát járjon stb...

Ezért sem meglepő, hogy az uralkodó a szerzetesrendeket azért törölte el, mert szerinte: „henyélnek, és nem dolgoznak” (Pezenhoffer, 2004, 314. o.).

A fentiek alapján így egyértelmű, hogy a Pesti Invalidus Ház miért nem kerülhette el a sorsát. 1783. július 10-én kelt pozsonyi „Handbillet”-jével az uralkodó a rokkantakat Nagyszombatba telepítette, az épületet pedig gránátos laktanyává alakította. Templomában ispotályt rendeztetett be, a kegyzsereket pedig – a korszakban egyedülálló módon – elárvereztette (Molnár, 1969).

1784. július 27-én a templomot megfosztották vallásos rendeltetésétől, vagyis „exsecráltatott”. A templomi tárgyak értékesítését az újságban közhírré tették. Július 28-án zajlott a nyilvános árverés, amelynek bevételét a gránátos kaszárnya kápolnája kapta. Érdekesség, hogy a gránátosok parancsnokának, Degenschild alezredesnek a neje is vásárolt egy oltárképet. Lásd: Schoen, 1930, 108. o.

A kriptá 68 halottját is kihantolták és helyüket gyapjúbálák(!) foglalták el. Amikor Alvinczy generális a gránátos laktanya költségvetését a császár elé terjesztette, II. József csak

ennyit írt az aktára: „placet!” és az Invalidus Ház ügyét ezzel végleg lezárta. Ettől kezdve az épületet 100 éven át Károly-kaszárnyának hívták (Molnár, 1969).

A fentiek alapján ugyanakkor meglepő, hogy Magyarország területén az első állandó katonai egészségügyi intézmény alapítását II. József rendelte el de, csak azért, mert azt ésszerűnek és rendkívül hasznosnak tartotta. „A Cs. Kir. Pesti Helyőrségi Kórház elnevezésű intézmény bizonyíthatóan 1785-től kezdte meg működését” (Kiss, 2003, 16. o.). A kétemeletes kórház emeletén nyolc-nyolc kórterem, a földszinten a gyógyszerár, az orvosok és a személyzet lakásai kerültek kialakításra (2. ábra). Volt szülőszobája a katonatisztek feleségeinek és négykádás fürdőszobája, amely ritkaságszámba ment abban az időben (Budai Napló, 1937.04.22, 16. szám, 6. o.).

2. ábra: „Magosabb rangú katonaorvos és egy invalidus a 18. század végén és a 19. század elején”.
Forrás: Magyary-Kossa (1940, 146. o.)

A kalapos király halála után azonban bebizonyosodott, hogy a Pesti Invalidus Ház lakóinak elköltöztetése nem volt gazdaságilag kelőően megalapozott döntés, azt kizárólag az állami kiadások csökkentése indokolta.

A rokkant katonák ellátása – továbbra is – sokba került az adózó polgároknak. A Nagyszombati Invalidus Házban elhelyezett katonák ellátásával kapcsolatban egy 1791-ben kelt jelentés arról számolt be, hogy száz szekér élelmet és lisztet szállított nekik a járási biztos, vagyis a fenntartási költségeket az állam nagyvonalúan a megyére hárította. Lásd: Tamáska (1994, 40. o.).

A Pesti Invalidus Ház épületének oromtájkájának mára teljesen eltűnt szobrai közül a középső csoport Schoen Arnold művészettörténész szerint jelképes tartalommal bírt. A szoborcsoport üzenete az volt, hogy: „... az invalidusház létesítését, melyet bőségből származó adakozás útján gyűjtött pénzből emelt az építész, az uralkodónak katonái iránt lobozó szeretete mozdította elő, amely szeretet a hála koronájával őrködik a benne lakók fölött” (Budapest Városháza Fórum Tervpályázat, Műemlékvédelmi Tervfejezet, 1. o.). Természetesen a homlokzat bal és jobb oldalán álló szoborcsoportok is allegorikus tartalommal bírtak.

A jobboldali szoborcsoporth két-két figurája „...közül balról jobbra haladva az első a katonai éberséget jelképező sisakos nő jobb kezével a mellette egy lábon virrasztó darumadárra mutat, a másik kezében iránytűt tart. Párja, a hadigondozást jelképező nő jobbáiban bőségszarut, bal kezében pedig római congiariumot tart. A harcból megtért katonát jelképező nő jobb kezével vértetét oldozza le, baljával kardra támaszkodik, bal lábával pedig bombára tapos. Párja, a negyedik női alak cintányérral méheket hív a jobb lábánál lévő kaptárba, amely a katonai menhely jelképe. (...) A négy alak együttes értelmezése szerint az erős, fiatal katonát ravasz óvatosság vezeti ellenfele leterítéséhez és a győzelmi jutalomhoz, a veterán katonát pedig a harci dicsőség pálmája és koszorúja várja” (Hámori, 2014, 34. o.).

Az uralkodói szeretet és hála – a szobrokhoz hasonlóan – eltűnt, de az épület a mai napig meghatározó barokk építészeti emléke maradt hazánknak.

A rokkantrendelet revíziója

A költségek további csökkentése céljából 1772-ben egy újabb rokkantellátási rendszert vezetett be az uralkodó. Az új rendszer előírásai alapján csak a teljesen munkaképtelen tisztek, altisztek és közkatonák tarthattak igényt a rokkantházakban történő ellátásra. A „kevésbé munkaképteleneket” könnyebb helyőrségi, raktári stb. szolgálatra alkalmazták, itt teljes ellátást és ezért kisebb nyugdíjat is kaptak.

A rokkantak minden hó elsején a tartózkodási helyük pénztáránál vehették fel a nyug-

díjukat és azért, hogy visszaélések ne forduljanak elő, pontos nyilvántartást kellett róluk vezetni és ezeket évenként a Hadbiztossági Hivataloknak elküldeni, valamint az előforduló halálozásokat is azonnal bejelenteni.

Az 1750. évi rendelethez hasonlóan, az új szabályozás is megengedte, hogy a teljesen rokkantak a rokkantházakon kívül is élhessenek. A nem teljesen rokkantaknak is megengedték az otthonlakást. Ezek az ún. „pátenses rokkantak” a nyugdíjon kívül szülőhelyükön ingyen lakást, fűtést és világítást kaptak, de a nyugdíjról le kellett mondaniuk és ezért csak akkor kaptak erre engedélyt, ha otthonukban biztosítva volt a megélhetésük.

Sokan azonban, akik leküzdhetetlen ellenszenvet éreztek a rokkantházi élettel szemben – bár megélhetésük otthon nem volt biztosítva, mégis – kérelmezték e jogcímen történő hazabocsáttatásukat, amelyet legtöbbször a hatóságok engedélyeztek. Otthon azonban ezt követően nyomorogtak, lakóhelyüknek csak terhükre voltak.

Azért, hogy ez a jövőben elő ne forduljon, a Haditanács elrendelte, hogy a legközelebbi rokkantszemle alkalmával minden rokkantnak igazolnia kell, hogy a megélhetése biztosítva van, még pedig a magyarok azzal, hogy van otthon földjük, az idegenek pedig, hogy gyáraknál, iparosoknál vagy magánosoknál állandó alkalmazással bírnak. Ellenkező esetben a honiakat el kellett helyezni a rokkantházakban vagy helyőrségeknél, a külföldieket pedig, ha gyermekeik voltak, le kellett telepíteni, „hogy ők és utódaik a monarchia hasznos tagjai legyenek”, ha pedig gyermektelenek, kellő úti-költséggel ellátva, hazájukba küldték őket vissza (Pelz, 1916, 377. o.).

**„Újrahasznosított” rokkantak,
rendhagyó életpálya a rokkant
katonáknak**

Mária Terézia uralkodásának idején a koronaőrség megkezdte betagozódását a reguláris haderőbe. Az 1751. évben a Pesti Invalidus Ház félrokkant gránátosaiból két századot szerveztek koronaőri szolgálatra, akiket Pozsonyba vezényeltek. Az alakulatnak Mária Terézia a „Magyar Királyi Koronaőrség” nevet adta.

A rokkant vitézek a korona őrzése tekintetében a két koronaőr főúrnak, katonai szempontból az udvar rokkantügyi bizottságának és a legfelsőbb haditanácsnak, az őr és belsőszolgálat viszonylatában pedig a pozsonyi várkapitánynak voltak alárendelve. Ebben az évben a koronaőrség számára szolgálati szabályzatot adtak ki. A gránátosok kijelölése erre a feladatra az alakulat egyfajta reprezentatív, díszelgő jellegéről árulkodott. Az 1608-ban létrehozott koronaőr csapat ugyanis még nem a reguláris haderő része volt, így a ruházatuk sem ismert, azonban a reguláris haderő részét képező, 1751-ben alapított koronaőr alakulat gránátos egyenruhájáról már részletes dokumentáció lelhető fel (Net2).

„1784-ben Mária Terézia fia, II. József (1780–1790) feloszlatta a koronaőrséget, de később II. Lipót (1790–1792) visszaállította a szervezetet. A magyar Szent Korona őrzésével foglalkozó – 1715-ben és 1790-ben keletkezett – törvények Budát jelölték ki őrzési helyül és rögzítették a váratlan események, illetve veszély esetére a teendőket” (Pálmai, 2012, 212. o.).

A kevésbé szerencsés rokkant vitézek ennél jóval szerényebb „második életpályát” futottak be.

A tömlőrendszeren éket ütni hivatott és viszonylag rövid életű „magyar fenýtőház”: a „Domus Correctoria” története (is) szorosan kapcsolódik a hadirokkantak magyarországi történetéhez.

Az 1772-ben Szempcen megnyílt, majd 1780-ban Tallósra költöztetett és pályafutását végül a szegedi vár kazamatáiban dicstelenül befejezett Domus Correctoria esetében a hadsereg állományából beosztott öröket 1793-tól a rokkant katonák (!) váltották fel. Ugyanis egy 1793. január 18-án kelt helytartótanácsi leirat elrendelte, hogy „patentális rokkant”, vagyis leszállékolt katonák lássák el a továbbiakban a felügyeletet. Nyilvánvaló, hogy a hadsereg így igyekezett megszabadulni a terhes feladattól és öreg obsitosait így próbálta meg „rásózni” a dologházra.

A korabeli jelentések tanúsága szerint a vagyontalan, otthontalan, rokkant vagy kiszolgált katonákkal legalább annyi ügyes-bajos gond adódott, mint magukkal a rabokkal. 1793-tól 1804-ig az őrség a javítóházban az első osztályból, tehát a teljesen erőtlen és nyomorult kivénhedt hadfiakból állt. Átmenetileg néhány évig felbukkantak az őrségben félrokkantak is. Szabó Gergely igazgató 1800-ban kelt jellemzése szerint: „ez a ház a kimondhatatlan rendetlenség és az elvénült katonák miatt, kik szakadatlan ivásnak adták magukat, olyan állapotba jutott”, mely immáron alig orvosolható. Az új direktor, Rott József listát állított össze az örök alkalmasságáról (pontosabban alkalmatlanságáról). Eszerint közöttük vannak 72 és 85 éves, 65 esztendeje szolgáló, második gyermekkorukat élő obsitosok, 60-as éveik végét taposó járóképtelenek, italozás közben megnyomorodottak, a káplár parancsának nem engedelmeskedők, legtöbbjük

pedig részeges, ellenszegülő, rendszeresen kihágó személy. A fenti személyzet – nem ritkán káplárjuk vezetésével – a szegedi kocsmái verekedések állandó résztvevője volt: büntetőeljárások indultak civil személyek bántalmazása miatt; a városi munkára kirendelt rabokkal a kísérő őrök együtt részegedtek le, sőt az is előfordult, hogy ittas állapotban őr és rab együtt rontottak az őrség józanabb felére.

Sokatmondó a fegyelmi eljárásokat tartalmazó kimutatás, miszerint az őrök által elkövetett gyakoribb kihágások az italozás, a szolgálat elhanyagolása, az őrhelyen való alvás, rab részére pálinka becsempészése, sikkasztás, lopás, éjjeli – engedély nélküli – elkóborlás, szökés.

A helyzet kialakulásában nyilván közrejátszott, hogy a kiszolgált öreg katonák megbecsültsége semmilyen értelemben nem volt rendezett. Jelképes javadalmazásuk valóban alig futotta többre a kocsmái italozás fedezésénél. Az évi 48 forint 40 krajcár mellett a rabokénál alig jobb minőségű hálótermék álltak rendelkezésükre. Adalék a zsold, illetőleg egyenruhapénzt magában foglaló összeg értelmezéshez: a disznóhús fontja 30 krajcárba került, a szalonnáé 54-be, a vajé 1 forint 30 krajcárba. Ezzel szemben egy icce sör 12, ugyanannyi bor pedig 24 krajcár volt csupán. Egy lényeges észrevétel, hogy hosszú ideig még kenyeret sem kaptak (!) az őrök az intézettől ételük mellé, ezért 1812-ig gyakorlatilag teljes zsoldjuk a kenyér vásárlására folyt el.

A Helytartótanács 1814-ben némi hajlandóságot mutatott a rokkantak lecserélésére és azok felváltására rendes katonai állománnyal. Amikor azonban kiderült, hogy a szegedi vár kazamatáiba telepített fegyrintézetnek nincsen megfelelő elszállásolási lehetősége, a döntést

felfüggesztették. Ezt követően az intézet feloszlatásáig (1832) a helyzet változatlan maradt (Mezey, 1993, 51-57. o.).

A Domus Correctoria eredeti utasítása szerint: az intézet egyben rabdolgoztató ház is volt, ahol szalmazsáknak való vásznat, gabonás zsákokat, katonai foszlánynak való csinvatot, lópokrócokat állítottak elő, amelyben jól felismerhető a biztos felvőpiacra, az állami vásárlóra: a katonaságra építő elgondolás.

A többnyire érdekeltség nélkül dolgozó rabok munkája olyan súlyos volt, hogy a megrendelők rendre nem vették át a rozszul festett, mocskos árut. Koppel Jeremiás óbudai kereskedő 1778 decemberében például a leszállított 1000 pokrócból egyetlen egyet sem vett át minőségi, méret és tisztasági problémák okán (Mezey, 2018, 378-379. o.). Ez azért is érdekes, mivel Koppel csak a katonaságnak dolgozott, áruját a jó minőségű, olcsó posztót és pokrócot a Pesti Invalidus Házba (!) szállította (Nagy, 1975, 109. o.).

Említést érdemel, hogy Erdélyben 1787. január 1-jétől működött a szamosújvári tartományi (provinciális) börtön, amit – a katonai várból – II. József 1786. március 27-i udvari rendelete alapján szerveztek börtönné. A szamosújvári börtön felügyeletét és igazgatását az erdélyi főkormánysház látta el. „A börtön előljárósága ebben az időben a következő volt: egy várnagy, egy írnok, egy őrmester, egy takarítószolga és 24 tartományi őr. Az utóbbiakat a katonai szolgálatból kilépett, félrokkant katonákból is fel lehetett fogadni.” (Estók, 2019, 11. o. hivatkozik Megyery, 1905 művére).

A rokkant tisztek és közkatonák sorsa a napóleoni háborúktól 1875-ig

A francia háborúk példátlan erőfeszítéseket követeltek a hatalma megtartásában alapjaiban veszélyeztetett bécsi udvartól. A Habsburgok és a magyar nemesség szövetsége szükségszerűen teremtdött meg: a francia eszmék, a kiváltságok eltörlésével és a társadalom polgári átalakulásának hirdetésével, trónt és előjogokat egyaránt fenyegettek.

A hatalmas anyagi és véráldozattal járó sorozatos küzdelemből Magyarország alaposan kivette a részét: a többszöri újoncozás következtében a magyar csapatok létszáma megközelítette a 200 ezer főt. A háborús részvétel másik formája a nemesi felkelés volt, melynek hadba hívását a birodalmat sújtó hadiesemények többször is szükségessé tették. Az újra életre hívott inszurrekció korszerűtlensége akkor bizonyult be – végérvényesen és látványosan –, amikor a napóleoni háborúk során 12 éven belül négyszer is fegyverbe szólították.

E háborúkat korábban nem ismert hatalmas létszámú hadseregek vívták, melyeknek veszteségei is tetemesek voltak. Az utánpótlás, a hadsereg-kiegészítés megszervezése egyre nagyobb és sürgetőbb feladat lett. Ez az európai államok többségét előbb-utóbb új, egyre inkább az általános hadkötelezettség felé vezető, francia mintájú hadkiegészítési rendszerek bevezetésére kényszerítette.

A társadalmi viszonyok ellenállóképessége – gyengítve az állam védelmi erejét – helyenként még elég erősnek bizonyult a szükséges újítások elhárítására. Ennek jellegzetes példája az „önmagát túlélő” inszurrekció története is. A napóleoni háborúk nemesi felkelései során – 1797 és 1809 között – közel 135.000 embert

mozgósítottak (Ódor, 1989). A Habsburg-birodalom tisztjei a napóleoni háborúk idején álltak tekintélyük csúcspontján, azonban a fizetésük szinte ekkora érte el a mélypontot. Az állam katasztrofális pénzügyi állapota miatt a tisztek helyzete 1851-ig, a zsoldreformig nem változott. Ráadásul a meghatározott illetmények összege tartományonként és fegyvernemenként rendkívül különbözően alakult. Ebben az időben ezért a tiszt pálya vonzerejének egyik leglényegesebb eleme a „nyugdíj” volt.

A Habsburg-birodalom hadseregében a 19. század közepéig ismeretlen volt az intézményes nyugdíj fogalma, a tisztek addig szolgáltak, amíg bírtak. 1777-ben Mária Terézia bevezetett egy olyan „méltányossági” alapon nyugvó nyugdíjrendszert, ami a rokkantsági fokon alapult. Ekkor a nyugdíj még semmilyen összefüggésben nem állt a szolgálati idővel (Závodi, 2012).

De térjünk át a háborúk áldozataira, akik nem csak a harcmezőn elesett vagy betegségben elhunyt katonák voltak. A napóleoni háborúk idején ugyanis a közkatonák katonai szolgálata meghatározatlan ideig (általában 30-35 évig) vagy az obsitlevél kiállításáig tartott. Ezért az obsitlevél és az obsitos katona már több száz éven át élő, elterjedt fogalmi eleme a magyar közgondolkodásnak.

Az „obsit” szó eredete könnyen azonosítható a német nyelvben elterjedt, bajor-osztrák eredetű „Abschied” kifejezéssel, amely búcsút, elbocsátást jelent. A szó első felbukkanása a Magyar Történeti-Etimológiai Szótár szerint 1655-höz kötődik, s már ekkor átvitt értelemben használják.

A 18. század 70-es éveitől gyors egységsülésnek és intézményesülésnek lehetünk tanúi: a személyes adatokon kívül a szöveg nagy része előrenyomott, némi művészet kizárólag az iniciálé-szerű első betűk vagy sorok elrendezésében, illetve esetenként a papírfelzetes pecsétekben lelhető fel.

1830-ra az írat középső részén megjelenő osztrák császári címer állandó motívummá vált. Lásd: Szoleczky, 2001, 202-203. o.).

A hazatérő obsitosok azonban hatalmas gondot jelentettek a társadalomnak. Azok az ígérek, melyek bevonulásukkor hangzottak el, hazatértükkor már semmivé váltak.

Az országgyűlés 1807-ben, 1830-ban és 1840-ben hozott végzése szerint az obsitosoknak: „...a következő kedvezmények adassanak, úgy, mint: hogy a fejadó személyes terhe, valamint a közmunka, út, töltés és hidak építése és javítása, úgy szintén a hivatalos levelek szállítása alól is felmentve legyenek. Oly helyen, ahol társas házak vannak, valami munka vagy mesterség fejében mindenütt ingyen fogadtassanak be; ezek a kedvezmények, továbbá a rokkantakra, feleségeikre, sőt mindkét nembeli gyermekeikre is, olyképp terjesztessenek ki, hogy az illy gyermekek árva és szegényházakba...első sorban vétesse fel...” Megjegyzést érdemel, hogy 1807-ben a törvény húszéves katonáskodás, majd rokkantság esetén adta meg ezeket a kedvezményeket, addig az 1840-es törvény elaggott, vagy hosszas szolgálat által eltörődött katonákról beszél (Balogh, 1983).

Az öreg közkatonák közt volt ugyan néhány talpraesett ember, aki tisztesként vagy őrmesterként karriert csinált, esetleg otthon – különösen a huszárok közül – az uradalomban lovászként, lovászmesterként tette hasznossá magát, kamatoztatta ismereteit. A kevésbé szerencsés obsitosnak, ha volt családja és visszafogadták, akkor szerencséje volt, gyakran azonban csak perpatvar árán tudott magának némi életteret biztosítani. A birtok urai nem egyszer örömmel fogadták őket, mert a katonaviseltség nem csak azért volt előírás az alkalmazásnál, hogy az uradalmak, gazdaságok és falvak gyakorlott embereket kapjanak, hanem azért is, mert ezek a katonaságnál megszokták, hogy fegyelmezetten és ellentmondás nélkül kell teljesíteni minden utasítást és parancsot.

A háborúból hazatért obsitos katonák legkiszolgáltatottabb csoportja az invalidusoké, a hadirokkantaké volt. Betegen, „csonkán-bonkán”, szemük világát vagy hallásukat elvesztve vergődtek haza szülőföldjükre, de rendszerint senkinek sem kellettek. Amennyiben nem voltak vagyonos hozzátartozóik odahaza, akik eltartották őket, egyébként koldulásból, kegyelemkenyéren, szánalomból adott megalázó segédmunkából, alkalmi keresetből tengették szánalmas életüket.

A korszakban számos jogi eljárás indult, amelyek tárgya az volt, hogy a bevonult katonát vagyonából kiforgatták. Az ilyen csaláldságoknak eleve elejét vették az 1807-ben, 1830-ban és az 1840-ben keletkezett törvények azzal, hogy kimondták: „... Az újoncok odahaza hagyott vagyonára illendő gond legyen ... javaik ... azonnal összeírassanak ... s ingyen az árvák dolgaira rendelt polgári intézet felügyelése alatt tartassanak ... ” (Balogh, 1983, 12. o.).

Az állam egészen csekély évi összeget biztosított számukra, amiből egyszerűen képtelenség volt megélni. Haláluk után még maradék katonai köpenyüktől és zubbonyuktól is megfosztották holttestüket, hogy azokat kötelező módon a katonai raktárba szolgáltatassák be a hozzátartozók. A napóleoni háborúk után fél esztendővel a hadirokkant közlegények kérdése annyira súlyossá vált, hogy a központi hatóságok átfogó intézményes megoldásra gondoltak, annak terhét azonban a területi szervekre igyekeztek hárítani.

A probléma súlyosságát igazolja, hogy a hosszas háborúk nyomán a birodalomban 50 843 hadirokkantról kellett gondoskodni; ezért az uralkodó további invalidusházak létesítésére szólította fel a törvényhatóságokat. Ebben az időben 6 702 rokkant invalidusházakban élt, 19 060-at otthon tartottak el, azonban 25 081 invalidus társadalmi segítségre szorult (Csetri, 1999). Ezért 1817-ben az udvari haditanács „a legénységi létszámhoz tartozó személyeknek rokkantsági zsolddal való ellátására” egy szabályzatot adott ki, amelyet az elkövetkező évtizedek során rendeleti úton többször módosítottak. A közös hadsereg és haditengerészet tisztjei, lelkészei, katonái, hivatalnokai és egyéb hópénzes egyénei nyugdíjaztatása pedig egy 1855-ben kiadott nyugdíjszabály alapján történt (Net3).

Összegzés

Mária Terézia hadirokkant ellátási pátensének második kiegészítése, még egy évszázaddal később is meghatározta a hadirokkantok ellátásának alapelveit. A közös hadsereg (haditengerészet) és a magyar királyi honvédség egyéneinek katonai ellátásáról szóló

1875. évi LI. törvénycikk – a katonai ellátási törvény – átvette az uralkodó rokkantellátásról vallott „hitvallását”: a hálát és az ésszerű takarékoságot. A katonai ellátási törvény ugyanis a megbecsülés jeléül, a rokkant katonák számára nyugdíjat és sebesülési, illetve személyi pótdíjat állapított meg járadék formájában és nem kegydíjat vagy szegénységélyt. A járadékellátás bevezetésével az volt a törvény fő célja, hogy a rokkantakat a szegénységélyezéstől megóvja továbbá az, hogy számukra méltó módon egy „létfenntartást” biztosítson (Melly, 1932). A katonai ellátási törvény ezért lehetővé tette, hogy az állandó nyugdíjban részesülő rokkant tisztek rokkant-házi elhelyezésben részesüljenek.

A rokkant altisztek és a közkatonák számára a katonai ellátási törvény a tiszteknél – alapesetben – szigorúbb feltételekhez kötötte a rokkant-házi elhelyezést. Az igényjogosultsági feltételek között szerepelt a legalább harminc év megszakítás nélküli tényleges szolgálat. „Az ellenség előtt történt megsebesülés”, vagy a katonai szolgálatban szemük világát elvesztett katonák, vagy azok, akik olyan súlyosan sérültek meg, hogy különös ápolásra és felügyeletre volt szükségük – az előírt szolgálati időtől függetlenül – jogosultak voltak az elhelyezésre. Továbbá azok a közkatonák is igényjogosultak voltak „a rokkantak valamely házába való fölvételre”, akik a tényleges szolgálat közben elmebetegséggé (pszichés zavarok gyűjtőfogalma) vagy „nehéznyavalyába” (epilepszia) estek, vagy szélhűdés (agyvérzés) következtében magatehetetlenekké váltak és rokonaiknál a kellő ápolásban nem részesülhettek (Katonai ellátási törvény: 47-58.§, 99-105.§).

A rokkantházba felvetteket az ellátáson felül még zsold is megillette, ha pedig az ellátás helyett nyugdíjat vettek igénybe, továbbra is nyitva állt előttük a rokkantházba való visszatérés lehetősége. Természetesen a férőhelyek korlátozott száma miatt a hadügyminisztérium csakis azokat utalta be, akiknek más módon való elhelyezése nem sikerült (Melly, 1932).

Az 1876-ban kiadott, a katonai ellátási törvény végrehajtásáról rendelkező utasítás – a takarékoság jegyében – már kifejezetten rendelkezett arról, hogy még mielőtt az elom-pult, nehéznnyavalyás vagy szélhűdéses magatehetetlen katonákat felülvizsgálat alá vonnák: „annak családi viszonyai a legszorgosabban kipuhatólandók a végből, vájjon az illető nem talál-e szükséges ápolást övéinél: s az eredmény a felülvizsgálati eljárásnál ... megfelelő módon felhasználható.” – Utasítás a közös hadsereg (haditengerészet) és a m. kir. honvédség egyéneinek katonai ellátásáról szóló 1875. évi LI. törvénycikk végrehajtása tárgyában (Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára, „A törv. cz. 99-ik §-hoz”, Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára, 1876 (3. évfolyam, 1. szám).

Mária Terézia a Pesti Invalidus Ház mellett még egy – szerényen felszerelt és kis létszámú személyzettel ellátott – tébolydában helyezte el az elmebeteg katonákat. Egy évszázaddal később pedig már arról rendelkezett egy miniszteri szervi határozvány, hogy a „Rokkantház-kórház Nagy-Szombaton” intézet alárendeltségében egy külön berendezett „katonai tébolyda” működjön. A katonai rokkantházak kórházai pedig ettől kezdve az „állandó egészségügyi intézetekhez” tartoztak és a csapat-kórházakkal azonos státusszal rendelkeztek

(„Ministeri szervi határozvány” IV., Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára, 1883 17. szám, 26.).

Véleményünk szerint, Mária Terézia hadirokkant ellátásról szóló pátensei – összehasonlítva a korabeli európai államok hasonló rendelkezéseivel – elveiben korszerű és gyakorlatban is végrehajtható rendelkezések voltak. Ezt alátámasztja, hogy ebben az időben egyes kisebb államok, például az Anhalt-Zerbst hercegség, a waldecki hercegség, a brandenburg-ansbachi örgrófság és – különösen – a hesseni örgrófság egyik fő bevétele a katonai szolgálatra alkalmas fiatal férfiak értékesítése volt, amelynek „piaca” az észak-amerikai gyarmati háborúban súlyos emberhiányban küszködő Anglia volt. A közel 20 ezer „értékesített” hesseni katonából csak 12 ezer fő tért vissza szülőföldre, azonban a sérült, beteg katonákról az uralkodó egyáltalán nem gondoskodott. A 18. századi emberkereskedelem roppant kegyetlensége még Friedrich Schiller: Ármány és szerelem című 1783-ban megjelent drámájában is ábrázolásra került (Ráth-Végh, 1977, 146-147. o.).

Mária Terézia hadirokkant ellátási rendeletének korszerűségét továbbá alátámasztja az a tény is, hogy még a Habsburgok ősi ellensége, Franciaország is csak 1793. június 24-én foglalta először törvénybe a fogyatékosok eltartáshoz való jogát. Ekkor született meg ugyanis az első törvény, amely a társadalom feladatává tette a fogyatékosok ellátását (Weinhoffer, 2017, 23. o.). Franciaországban a fogyatékosok közzé sorolt rokkant katonák – akik a Napkirály halála után lényegében a feledés homályába vesztek – csak a 18. század legvégén, a győztes háborúk idején kerültek ismét a társadalmi érdeklődés középpontjába.

A francia győzelemmel záruló első koalíciós háborút követően 1797. június 22-én Bonaparte Napóleon tábornok így nyilatkozott a rokkant katonáiról (Carrieu, 2014, 317. o.): „Ezek a bátor emberek hozzájárultak a Köztársaság hadseregének dicsőségéhez.”

Irodalom

- Balogh Gy. (1983): *Újoncállítás Heves megyében a francia háborútól 1847-ig - Tanulmányok Heves megye történetéből* 7. Heves Megyei Levéltár, Eger
- Bierbauer V. (2004): *A magyar építészet története – Historia Incognita*. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő – Gödöllő
- Budai Napló, 1937-04-22 / 16. szám 6.
- Budapest Városháza Fórum Tervpályázat, *Műemlékvédelmi Tervfejezet*, 1. Letöltés: 2000.12.20. Web: <https://static1.architectforum.hu/files2012/n00/01/12/00/muemleki-tervfejezet.pdf>
- Carrieu, G. (2014): Les invalides du Consulat et de l'Empire, Histoire des Sciences Médicales, TOME XLVIII - N° 3 – 2014, 317-326. o. Letöltés: 2021.03.19. Web: <https://docplayer.fr/63275556-Histoire-des-sciences-medicales.html>
- Csetri E. (1999): „Katonának tött az átok” A katonáskodással szembeni ellenállás Erdélyben a francia és napóleoni háborúk idején (1792–1815), *Hadtörténeti Közlemények*, 1999, 4. sz. 1-34. Letöltés: 2021.03.19. Web: <http://epa.oszk.hu/00000/00018/00011/pdf/csetri.pdf>
- Estók J. (2019): A büntetés-végrehajtás szervezetrendszerének alakulása a 19. század közepétől a 20. század végéig. *Börtönügyi Szemle*, 38. évf. 2019/1. sz., 9-51. o. Letöltés: 2021.03.19. Web: http://epa.oszk.hu/02700/02705/00117/pdf/EPA02705_bortonugyi_szemle_2019_1_009-051.pdf
- Hámori K. (2014): *Georg Raphael Donner hatása a magyar szobrászatra*. Doktori (PhD) disszertáció Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Budapest 2014. Letöltés: 2021.03.19. Web: <http://doktori.btk.elte.hu/art/hamorikatalin/diss.pdf>
- Katonai ellátási törvény: 47-58. §§, 99-105. §§
- Kiss G. (2003): *A Hadtörténelmi Levéltár katonaegészségügyi iratainak repertóriumai 1740–1980*, Hadtörténelmi Levéltár, Budapest. Letöltés: 2021.03.19. Web: <http://vmek.oszk.hu/01400/01472/01472.pdf>
- Levéltári Szemle*, 44. (1994) 1. szám, 40. o.
- Magyary-Kossa Gy. (1940): *Magyar orvosi emlékek. Értekezések a magyar orvostörténelem köréből* 4. Magyar orvostörténeti adattár (II.) (1700-1800). Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, Budapest. Letöltés: 2021.03.19. Web: https://library.hungaricana.hu/hu/view/KlasszikusOrvosiKonyvek_156/?pg=155&layout=s&query=invalidus
- Megyery I. (1905): *A magyar börtönügy és az országos letartóztatási intézetek*. Magyar Kir. Igazságügyminisztérium. Budapest, 1905. 11. o.

- Melly J. (1932): A hadigondozottak Budapestén. *Budapesti Statisztikai Közlemények* 65/1
- Mezey B. (1993): Tömlöctartók: rokkant katonák, alacsony presztízs. *Börtönügyi Szemle* 12. évf. 4. sz. 51-57. letöltés: 2021.03.19. Web: https://matarka.hu/cikk_list.php?fusz=74953
- Mezey B. (2018): *A börtönügy a 17–19. században - A börtön európai útja*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- „Ministeri szervi határozvány” IV., Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára, 1883 17. szám, 26.
- Molnár A. (1969): A Pesti Invalidus Ház avagy a városháza, *Tükör - politikai és társadalmi hetilap*, 47. szám 1969. 11. 25., 8-9.
- Nagy L. (1975): *Budapest Története 1686-1790 Budapest története III. A török kiűzetéstől a márciusi forradalomig*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Net1. Letöltés: 2021.03.19. Web: <http://archive.monetarium.hu/invalidus-haz-3-krajcar?search=invalidus>
- Net2. Koronaőr Alapítvány. Letöltés: 2021.03.19. Web: <http://www.koronaoralapitvany.hu/cikk/k/tortenet.html>
- Net3: *A közös hadsereg (hadi tengerészet) és a magyar királyi honvédség egyéneinek katonai ellátásáról szóló 1875. évi LI. törvénycikk indokolása*. Letöltés: 2021.03.19. Web: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=87500051.TVI&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D43#lbj0id4ebc>
- Ódor I. (1989): Baranya megye és a Napóleoni háborúk kori nemesi felkelések. *A Baranya Megyei Levéltár évkönyve*. Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 1989, 77-79. o. Letöltés: 2021.03.19. Web: https://matarka.hu/cikk_list.php?fusz=51970
- Pálmai A. (2012): A Magyar Királyi Korona-őrség 1944–1945. *Rendvédelem-történeti Hírlevél* XXI. évf. 37–38. szám, 212. o. Letöltés: 2021.03.19. Web: http://real.mtak.hu/104585/1/RTH_2012_XXIevf_37-38sz_211-221p.pdf 212.
- Pelz B. (1916): Rokkantellátás a hétéves háború után, *Századok*, 50. évf. 6. sz. 1916, 373-374.
- Pezenhoffer A. (2004): A magyar nemzet történelme – A Katolikus Egyház és a Habsburg-ház történelmi szerepe. *Történelmi Apologetika VIII. kötet*, 314. Letöltés: 2021.03.19. Web: <http://mek.oszk.hu/04200/04245/>
- Ráth-Végh I. (1977): *Hatalom és Pénz*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Schoen A. (1930): *A Budapesti Központi Városháza (volt Invalidus-Ház, majd Károly Kaszánya)*. Budapest Székesfőváros Községe, Budapest.
- Szoleczky E. (2001): A végelbocsátás jelképei, *A Hadtörténeti Múzeum Értesítője - Acta Musei Militaris in Hungaria* 4. sz. 2001, 202-203.
- Tamáskó P. (1994): A magyarországi kórházak és szegényházak gazdálkodása a 18. század második felében. *Levéltári Szemle*, 44. (1994) 1. szám, 40. o.
- Utasítás a közös hadsereg (haditengerészet) és a m. kir. honvédség egyéneinek katonai ellátásáról szóló 1875. évi LI.

- törvéncikk végrehajtása tárgyában, Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára, „A törv. cz. 99-ik §-hoz”, *Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára*, 1876 (3. évfolyam, 1. szám)
- Weinhoffer J. (2017): *A katonaegészségügy szerepe a rehabilitáció XX. századi fejlődésében*. Doktori (PhD) értekezés, Nemzeti Közzolgálati Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola, Budapest. Letöltés: 2021.03.19. Web: <https://doktori.hu/index.php?menuid=193&lang=HU&vid=17509>
- Závodai Sz. (2012): Életmód, életkörülmények és mentalitás a magyar katonatisztsaládoknál a 20. század első felében Doktori Disszertáció, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Budapest. Letöltés: 2021.03.19. Web: <http://doktori.btk.elte.hu/hist/zavodiszilvia/diss.pdf> 61-64.
- Takáts L. (2007): *A Rákóczi-szabadságharc egészségügye*. Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, valamint a Magyar Tudománytörténeti Intézet, Buda-pest. Letöltés: 2020.03.20. Web: <https://mek.oszk.hu/05400/05419/>
- Wunder, B. (1984a): Die Institutionalisierung der Invaliden-, Alters- und Hinterbliebenenversorgung der Staatsbediensteten in Österreich (1748-1790). *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, 92, 1984, 343.
- Wunder, B. (1984b): *Die Institutionalisierung der Invaliden-, Alters und Hinterbliebenenversorgung der Staatsbediensteten in Österreich*. Institut für Österreichische Geschichtsforschung, Mitteilungen; Innsbruck, 1984, 346.

POSZTTTRAUMÁS STRESSZ ZAVAR ÉS KRÍZISINTERVENCIÓ A HIVATÁSOS TŰZOLTÓ POPULÁCIÓBAN

Szerzők:

Sáfrány Judit (Drs.)
Eszterházy Károly Katolikus Egyetem

Szerző e-mail címe:
safrany12@gmail.com

Lektorok:

Mező Ferenc (PhD)
Eszterházy Károly Katolikus Egyetem

Kelemen Lajos (PhD)
Okoskocka Kft.

...és további két anonim lektor

Absztrakt

Jelen tanulmány célja a hivatásos tűzoltó populációban tapasztalt stressz következményeinek, elsősorban a poszttraumás stressz zavar (PTSD) prevalenciája, illetve a tünetegyüttes bemutatása. A nemzetközi szakirodalom áttekintésével a PTSD potenciális rizikó és protektív faktorainak feltárása, valamint a prevenció és krízisintervenció lehetőségeinek felvázolása történik.

Kulcsszavak: PTSD, stressz, tűzoltó, rizikó és protektív faktorok, prevenció, krízisintervenció

Diszciplína: pszichológia

Abstract

POSTTRAUMATIC STRESS DISORDER AND CRISIS INTERVENTION IN THE PROFESSIONAL FIREFIGHTER POPULATION

Recent study aimed to present the consequences and the prevalence of the experienced stress, particularly the posttraumatic stress disorder (PTSD) in the professional firefighter population. The symptoms of PTSD are also listed. The review of the international literature enables the reveal of the risk and protective factors of PTSD, and the methods of prevention and crisis intervention.

Keywords: PTSD, stress, firefighter, risk and protective factors, prevention, crisis intervention

Disciplines: psychology

Sáfrány Judit (2021): Poszttraumás stressz zavar és krízisintervenció a hivatásos tűzoltó populációban. *Lélektan és hadviselés – interdiszciplináris folyóirat*, III. évf. 2021/1. szám. 37-50. doi: 10.35404/LH.2021.1.37

Ahogyan az ököritófülpösi címerben száz év után is megmaradt az égő csűr szimbóluma, úgy égett bele a falu emlékezetébe is az 1910. március 27-én történt tüzeset. A mai falu elődközsége Szatmárököritó 650 fő részvételével táncmulatságot rendezett egy csűrben, ami egy szerencsétlen fordulat folytán tragédiába torkollott. Azóta is a világ egyik legtöbb áldozattal járó tűzvéselei között tartják számon az esetet, mivel 312 ember lelte halálát a mindössze 20 percig tartó tűzben. A következő órákban a falu lakói, a mentésben résztvevők és a túlélők pszichésen erősen zavarodott állapotba kerültek. Az indulatok megfékezésére még a katonaság együttműködésének kérése is felmerült, végül a csendőrök beavatkozása rendezte a helyzetet. A helyszínen az orvosi segítségnyújtás is megkezdődött (Sinkovics, 2010).

A túlélők beszámolója alapján olyan abnormalis, a hétköznapi élettel össze nem egyeztethető esemény résztvevői voltak az emberek, ami mind fizikálisan, mind pszichésen erős megterhelést jelent. Ezek az élmények azonban nem idegenek a katasztrófáknál, káreseteknél beavatkozó rendvédelmi állomány számára. A hosszú szolgálati idő alatt tapasztaltak szinte beleégnek a szakemberek lelkébe, és hosszabb-rövidebb ideig komoly pszichés nyomást jelenthetnek a mindennapi életbe visszatérve is.

A tüzeseteknél, műszaki mentéseknél és egyéb tűzoltói beavatkozást igénylő káreseményeknél olyan vizuális, akusztikus, olfaktorikus és egyéb ingerekkel szembesülnek mind az áldozatok, szemtanúk, mind a hivatásukat gyakorló szakemberek, amelyek mindennapi életünk során ismeretlenek. Ezek az abszurd élmények gyakran kimerítik a trauma fogal-

mát. Egy átlagember nagy valószínűséggel élete során sosem, esetleg elenyésző alkalommal résztvevője ilyen traumatikus eseménynek. A tűzoltók azonban azokban a szituációkban, helyszíneken kell, hogy helyt álljanak, ahonnan a civilek életüket féltve menekülnek.

Nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk, hogy a tűzoltó is ember, aki saját élet-történettel, akár kritikus élethelyzettel rendelkezik, illetve a mindennapi élet stresszfaktoraival is érintik. „A falak ereje nem a kövekben van, hanem a védők lelkében.” – hangzik el Gárdonyi Géza gondolata Dobó István várkapitány tolmácsolásában. Az Egri csillagok című regényben az író erős pszichológiai érzékkel rámutat, hogy egy vár védelmében összeadódó erőforrások nemcsak a fizikai ellenállásból, hanem a pszichés jelenlétből is adódnak. Nagyon fontos ezért, hogy napjainkban is kellő hangsúlyt helyezünk a védekezésben résztvevők mentális jóllétének ápolására, megőrzésére is.

Magyarországon a hivatásos rendvédelmi szervek állományának minden tagja alapellátó orvos és pszichológus ellátási körébe tartozik, akiknek munkáját megfelelően képzett asszisztencia segíti. Ezáltal lehetőség van arra, hogy szükség szerint adekvát egészségügyi-pszichológiai prevenció, illetve intervenció történjen, akár az érintett dolgozó saját kérésére, akár elöljárója jelzését követően, valamint a rendszeres szűrővizsgálatok is ezt a célt szolgálják. Annak ellenére, hogy szigorúan beszabályozott elvárásrendszer alapján történik az alkalmassági elbírálás, mégis hangsúlyozandó, hogy ezen intézkedések az állománytagok hosszú távú fizikális és mentális egészségmegőrzését szolgálják. Mivel a jelenlegi törvényi szabályozás értelmében egy hiva-

tásos szolgálatot teljesítő személy a korábbi gyakorlathoz képest magasabb életkorig marad aktív, különösen fontos a preventív és időben történő interventív ellátás.

Jelen tanulmány a hivatásos tűzoltók populációjában tekinti át az ismétlődő stresszoroknak való kitettség következményeit a pszichés egészség szempontjából, elsősorban a poszttraumás stressz zavar kialakulásának folyamatát, a megoldási lehetőségeket.

Poszttraumás stressz zavar

A stressz rövid távon való megtapasztalása előnyösen, facilitáló jelleggel (eustressz) hathat a teljesítményre, hiszen élettani hatása teljesítménynövelő hatással bír kognitív és affektív képességeinkre. A tartós stressz-állapot azonban már teljesítményredukcióhoz vezethet, debilizáló hatást fejt ki az érintett működésére, aki ezáltal nem tud valós képességeihez illeszkedően beavatkozni a műveletnél, és megnövekszik annak veszélye, hogy további sérülések, károk következzenek be a kárhelyszínen (Mészáros, 2019).

A tömegkatasztrófák egyes fázisai alatt a mentést végzők a túlélőkhöz, szemtanúkhöz hasonló magatartásformákat produkálhatnak. A katasztrófa lefolyásának első szakasza az eseményt megelőző időszak, amikor a felkészülés az elsődleges feladat. Ezt követően az első 48 óra a megküzdés, beszűkülés vagy lemondás reakcióit tartogathatja. Az első hét nap segítségnyújtása során a rugalmasság, illetve a kifáradás jelenhet meg, majd a rendeződés (1-4 hét) a gyász, a betolakodó emlékek, a verbális kifejezés ideje. Végül a visszarendeződés (2 hét-2 év) a különböző pszichés zavarok, maladaptív működésmódok veszé-

lyét foglalja magába. Gyakoriak ebben az időszakban a fóbiák, az elkerülő magatartás, a depresszió, a poszttraumás stressz zavar, illetve az alkalmazkodási zavarok (NIH Workshop, 2002).

Az általános stresszfolyamat traumatikus helyzetekben bármely – alapjában véve egészséges – egyénnél előfordulhat. A fizikális tünetek manifesztálódhatnak fáradtság, szapora légzés és emelkedett pulzusszám, mege-melkedett vérnyomás, tremor, fokozott verejtekézés, hányinger-hányás, alvászavar, esetleg rémálmok formájában. Kognitív szinten koncentrációs nehézségek, a tudati működés megváltozása (például zavartság), a gondolati folyamat fellazulása, memóriaproblémák, meglassult tempójú pszichomotorium, döntési krízis, bűntudatérzés, szuicid gondolatok léphetnek fel. Az affektív tényezők involválják a félelmi reakciók, a szorongás, indulatok, irritáltság, deprimált hangulat, tompultság, magányosság és reménytelenség érzéseit (Kovács, 2019).

A traumatikus események ismétlődő átélése a hivatásos tűzoltók körében is megnöveli a kockázatát a poszttraumatikus stressz zavar (PTSD) kialakulásának (Kim és tsai., 2018). A kórkép kritériumait a DSM-5 (2013) és a BNO-10 (2004) diagnosztikai zsebkönyvek tartalmazzák. A DSM-5 a legújabb tudományos eredmények alapján korrekciókat tartalmaz, melynek következtében többek között a PTSD új fejezetbe került: „Traumával és stresszszorral összefüggő zavarok”.

A kiváltó ingerek közül a halál vagy a halállal kapcsolatos fenyegetettség, súlyos sérülés vagy szexuális abúzus szerepelhet, mely akár saját átélés, akár mások megfigyelése, illetve közeli személyt érintő hír formájában történhet. A

kritériumok közül az eseménnyel összefüggő averzív részletek abnormis vagy repetitív jellegű átélése a beavatkozó professzionális alakulatok szempontjából jelent gyakori érintettséget. A traumának való kitettséget követő 3 nap és 4 hét közötti időszakban fellépő tünetek az „akut stressz zavar” (BNO F43.0) diagnózist valószínűsíthetik a klasszifikációs rendszer alapján. A traumatikus eseménnyel kapcsolatos tünetkategóriákon belül kilenc megléte szükséges a diagnózishoz, ez azonban bármely lehet. Az öt kategória a következő: betolakodó tünetek, negatív hangulat, disszociáció, elkerülés, valamint éberséggel és állandó készenléttel kapcsolatos tünetek. A pontos tüneteket az 1. táblázat tartalmazza.

Amennyiben a zavar tünetei egy hónapon túl is fennállnak, a PTSD kialakulása valószínűsíthető. Az idői kritérium figyelembe vételénél beszélhetünk akut, késleltetett vagy krónikus állapotról. Az egy-három hónap közötti

fennállás akut megnyilvánulásnak tekinthető, míg a traumát követő hatodik hónap után induló zavar késleltetett PTSD. Krónikus fennállásról a három hónapon túl is perzisztáló tünetegyüttes esetében beszélhetünk (Perczel Forintos, 2016).

Az akut stressz zavar fentebb említett tüneteinek túl a PTSD kialakulásánál előfordulhatnak eltúlzó negatív hiedelmek vagy elvárások (önmagára, másokra vagy a világra vonatkozóan). Kognitív torzítások jelenhetnek meg a trauma okaival vagy következményeivel összefüggésben, melynek eredményeként az érintett önmagát vagy másokat teszi felelőssé.

A tartósan fennálló negatív érzelmek szintén minőségi romlást okoznak az életvezetésben. Redukált érdeklődés és részvétel a jelentősebb aktivitási területeken, valamint interperszonális elidegenedés vagy közöny szintén a tünetegyüttes része.

1. táblázat: Az akut stressz zavar diagnosztikus tünetei (DSM-5, 2013)

Betolakodó tünetek	Repetitív, akaratlan, nyomasztó emlékek.		Visszatérő rémálmok.	Az események újraélése (pl. flashbackek).	Szenvedés a kulcsingereknek való expozíció esetén.
Negatív hangulat	Pozitív érzelmek átélésének tartós nehézsége.				
Disszociatív tünetek	Mind környezete, mind önmaga valóságosságának módosult átélése.			Amnézia a traumatikus esemény jelentősebb aspektusaira.	
Elkerülési tünetek	A nyomasztó emóciók, kogníciók és emlékek elkerülése.			Külső emlékeztetők kerülése (pl. személyek, helyszínek, témák, tevékenységek, tárgyak, szituációk).	
Éberséggel és állandó készenléttel kapcsolatos tünetek	Alvászavar.	Ingerlékeny viselkedés vagy dühkitörések.	Hipervigilancia.	Koncentrációs problémák.	Extrém megriadási reakció.

Öndestruktív illetve féktelen magatartási mintázatok egészíthetik ki a fokozott reaktivitást.

Fontos hangsúlyozni, amennyiben disszociatív tünetek is állnak a klinikai kép előterében. Stresszor hatására ez az állapot deperszonalizáció és derealizáció formájában valósulhat meg. A deperszonalizáció a saját testtől és mentális folyamatoktól való elidegenedés élményét jelenti: a realitástól eltérő érzések önmagával és az idő múlásával kapcsolatban, az illető úgy érzi, „mintha álmodna”. A derealizációs élmény a környezetre vonatkozatható irreálisztikus, torzult vagy távoli megélés.

Mindkét pszichés zavarnál feltétel, hogy az érintett számára szenvedést és funkcióromlást okoz az élet valamely fontos területén, illetve nem szerhatás vagy egyéb egészségi állapot élettani hatásának következménye (DSM-5, 2013).

A traumával összefüggő mentális zavarok bemutatott két típusa felnőttekre, serdülőkre és hat évnél idősebb gyermekekre vonatkozatható. A DSM-5 külön tárgyalja a hat évesnél fiatalabb gyermekekre érvényes diagnosztikus kritériumokat, ezek bemutatására azonban jelen tanulmány nem terjed ki.

Prevalencia a tűzoltó populációban

A traumákat követő mentális zavarok prevalenciája az átlagpopulációban több szakember érdeklődését is felkeltette, így több tanulmány is közöl erre vonatkozó adatokat. Annak ellenére, hogy a legtöbb érintett az esemény előtti funkcionálás szintjére képes visszatérni, megközelítőleg 13-22%-uk krónikus vagy súlyos pszichés tünetegyüttest tapasztal meg (Norris,

Tracy és Galea, 2009; Tang, Lu és Xu, 2018). A beavatkozó tűzoltó állománynál magasabb arányú előfordulási gyakorisággal találtak egyes vizsgálatok, ami elsősorban a depresszió (Fullerton, Ursano és Wang, 2004; Stanley és tsai., 2017), szerhasználati zavarok (Bacharach, Bamberger és Doveh, 2008), valamint a poszttraumatikus stressz tünetek (Prati, Pietrantonio és Cicogani, 2011) incidenciáját jelenti.

A PTSD kapcsán a mentőalakulatok (rendőrök, tűzoltók, a mentőszolgálat munkatársai és az egészségügyi szolgáltatók) esetében világszerte 10% körüli prevalenciát tapasztalnak a szakemberek, ez azonban a különböző szakmacsoportokon belül eltérést mutat, és akár 20% is lehet, de előfordul, hogy a 10%-ot sem éri el (Berger és tsai., 2012). Dél-koreai mintán végzett vizsgálat viszonylag alacsonyabb előfordulási arányt mutatott ki tűzoltók körében a PTSD prevalenciájában (Kim és tsai., 2018). Ez a tendencia az átlagpopuláció tekintetében is megfigyelhető, hiszen a PTSD ritkábban van jelen az ázsiai, mint más országokban (Michael, Zetsche és Margarf, 2007).

A világban történt jelentősebb traumatikus események kapcsán egyre többször rendelkezésre állnak adatok a túlélők és a beavatkozó állomány PTSD prevalenciájával kapcsolatban. Az 1995-ös oklahomai bombázást követően a túlélők 34%-a, valamint a beavatkozó tűzoltók 13%-a kapta meg a diagnózist (Chemtob és tsai., 1994). A World Trade Center ikertornyainak támadása után a PTSD-vel érintett tűzoltók számát 12-17% közöttire becsülték (Perrin és tsai., 2007). Más vizsgálatok a tűzoltó populációban 6,5 % (Haslam és Mallon, 2003) és 37% (Bryant és Harvey, 1995) közötti intervallumot mértek a PTSD prevalencia arányában, ami nagy szórást mu-

tat, melynek oka többek között a mintaelemszámok és a mérőeszközök eltérése.

Rizikó- és protektív faktorok a PTSD kialakulásában

A hivatásos tűzoltóknak számtalan életveszélyes káreseménynél kell helyt állniuk (Neria, Nandi és Galea, 2008). Bizonyos körülmények és ingerek azonban megnövelik annak kockázatát, hogy a megtapasztalt pszichés stressz megterhelővé, illetve elviselhetetlenné váljon, és (akár átmeneti, akár krónikus) mentális zavar alakuljon ki.

A tűzoltók számára minden kárhelyszín és káresemény más és más kihívásokat tartogat. Bármennyire is tapasztalt és felkészült egy szakember, minden bizonnyal szembesülnie kell olyan tényezőkkel a munkavégzés során, ami viszonylag váratlan. Természetesen a szolgálatteljesítés során nagy hangsúly helyeződik a felkészülésre, a katasztrófa- és egyéb tűzoltói beavatkozást igénylő szituációkat szimuláló gyakorlatok megszervezésére. A kutatók által azonban még vitatott kérdés, hogy a nagyobb szakmai tapasztalat, az ismétlődő traumatikus helyzetek átélése (Declercq és tsai., 2011), a felkészülés és a tréning (Thoresen és tsai., 2009), a hosszabb szolgálati idő, illetve az életkor (például: Norris és tsai., 2002) rizikó vagy protektív faktorként tartható-e számon.

Evolúciós eredetű reakció a „küzdj vagy menekülj” eldöntése, utóbbi azonban elenyésző esetben lehetőség a beavatkozó erőknél. A felkészültség hiányának objektív vagy szubjektív közvetlen észlelése – az a kogníció, hogy a kihívás meghaladja a képességeit – tehát érthető módon megnöveli a stressz hatását

egy professzionális személynél is (Mészáros, 2019).

Kifejezetten többletrizikóval számolhatunk, ha a beavatkozó állomány tagja személyes stresszforrásokkal is szembesül a hétköznapijában. Az interperszonális konfliktusok, az egzisztenciális veszteségek, a párkapcsolati problémák, a teljesítménykrízis, illetve a remélt előléptetés elmaradása mind további feszültségforrás lehet.

Az időszakos pszichológiai alkalmassági vizsgálatok ezeknek az alaprizikóknak a feltárásához szolgálnak segítségül. Abban az esetben, ha egy magánéleti krízis azonosítása megtörténik, a pszichológus szakember feladata eldönteni, igényel-e, és ha igen, milyen jellegű támogatást az érintett (pszichoedukáció, figyelemmel kísérés, szupportív ellátás, pszichoterápia, esetleg pszichiátriai intervenció). Bizonyos körülmények és stresszorok mindenki számára önállóan illetve a közvetlen környezete segítségével is leküzdhetőek, azonban hangsúlyozandó annak tudatosítása, hogy szükség esetén elérhető professzionális pszichés ellátás.

Sajnos még mindig él a felnőtt férfiak körében az a sztereotípiája, hogy az „erősebbik nem” maszkulin tagja nem szorul pszichológiai segítségre. A sebezhetetlenség illúziója azonban nem nyújt elegendő védelmet a traumatikus élményekkel szemben. A szomatikus és pszichés zavarok kialakulásában a szervi és idegrendszeri vulnerabilitás és rugalmasság szerepet játszik, ami egyrészt genetikai meghatározottság függvénye, azonban a külső faktorok típusa és intenzitása markánsan befolyásolja a stresszhatást és annak (pszicho)patológiai következményeit (Mészáros, 2019).

A Maslow-féle szükséglet-hierarchia elméletét (Maslow, 1970) alapul véve egy traumatikus helyzetben gyakran a két alapvető szint (fiziológiai szükségletek; a biztonságérzés és a fizikai biztonság) deficitese, tehát sérülékenyebbé válik az egyén, ami táptalajul szolgálhat pszichés zavarok kifejlődésének (Cohen és tsai., 2019).

A rizikótényezők között kerül említésre, ha a beavatkozó erők tagja korábban érkezik a kárhelyszínre, hosszabb ideig vesz részt a kárfelszámolásban (Jordan és tsai., 2019), illetve ha a körülmények tartósan veszélyt rejtenek magukban (Pfefferbaum és tsai., 2002).

Egy elhúzódnó katasztrófahelyzetnél (például árvíz alkalmával) a családtól való hosszabb távollét, az alváshiány, az erőszakkal való fenyegetettség, valamint a kollégákkal való kommunikáció hiánya szintén növeli a kockázatát a túlzott stressz általi megterheltségnek (International Association of Fire Fighters, 2005).

A fizikai sérülés szintén növeli a pszichológiai kórképek kialakulásának veszélyét (Joy és tsai., 2000), illetve hátrányosan hat az áldozatokkal való azonosulás, illetve az érzelmi bevonódás átélése (Brooks és tsai., 2016). Az alacsony társas támogatás is rizikót jelent a depresszió és a PTSD megjelenésének tűzoltók körében (Regehr, Hill és Glancy, 2000; Regehr és tsai., 2002). A kifejezetten extrém rizikófaktorok listáját a 2. táblázat mutatja be.

A protektív tényezők között a társas támogatás prioritást élvez. A legtöbb traumatikus esemény alatt és azt követően a tűzoltók egymásnak nyújtott pszichés megsegítése a legtöbb esetben elégséges ahhoz, hogy az emocionális és kognitív továbblépés sikeresen bekövetkezzon.

2. táblázat: *Extrém rizikófaktorok a tűzoltói beavatkozások során* (Khan és tsai., 2018; Brooks és tsai., 2016; Berninger és tsai., 2010; Barnes, 1999 alapján)

Tűzoltó kolléga halála a beavatkozás során.
Hozzá tartozó vagy ismerős a káresemény résztvevője.
Gyermek is résztvevője vagy áldozata a káresetnek.
Lehetséges mérgező anyagoknak való kitettség tudata.
Lehetséges fertőzésnek (AIDS, hepatitis, TBC, stb.) való kitettség tudata.
Életveszélyes, bizonytalan, előrejelezhetetlen tényezők, információhiány a beavatkozásnál.
Súlyosan sérült áldozatok, (élettel össze nem egyeztethető) holttestek.

A vezetői gondoskodás, az elöljárók elérhetősége és a kiegyensúlyozott kollegiális, illetve vezető-beosztott kapcsolat a pszichológiai jólét alapfeltételei (Brooks és tsai., 2016). A beavatkozásokkal összefüggő tapasztalat, a felkészültség, a magasabb szakmai képzettség a PTSD és egyéb pszichés zavarok incidenciáját csökkenteni képes (Mészáros, 2019).

Hangsúlyozandó a világosan megfogalmazott, egyértelmű irányelveket felsorakoztató szakmai protokollok kidolgozása, alkalmazása (Mitchell, 2011), ami szintén képes csökkenteni a beavatkozás során éles döntési helyzetbe került tűzoltók esetleges bizonytalanságát az elöljárói elvárásokkal kapcsolatosan. A szolgálatparancsnokok előzetesen terveket készíthetnek a beavatkozó erők önellátásának megvalósításáról a kárhelyszínen, ami magában foglalja a szünetek beiktatását, a kielégítő alvást (amennyiben elhúzódnó káreseményről van szó), a táplálék étel fogyasztását, valamint a mentőmunka közbeni fizikai gyakor-

latot (Quevillon és tsai., 2016). Ezek képezik a szervezeti-szakmai protektív feltételeket, a vezetői gondoskodás hatáskörébe tartozó intézkedéseket.

Az egyéni védettség biztosítása már a felvételnél esedékes pszichológiai szűrővizsgálatok elvégzésénél megkezdődik. Az alkalmassági elbírálás a tűzoltó pályára készülők számára is biztonságot jelenthet, hiszen azon képességek, személyiségvonások feltérképezése történik, amelyek a jövőbeni helytállás prediktorai. Alapvetően a normál stresszreakcióval jellemezhető tűzoltó-jelöltek beválogatása kívánatos, ami azt jelenti, hogy képes megfontolt, mérsékelt intenzitású, a realitáshoz illeszkedő, racionális viselkedéses válaszra (Kovács, 2019). Az elkerülő mechanizmus egy traumával való megküzdés során növeli a mentális zavarok kialakulásának kockázatát (Coffey és tsai., 1996), ezért célszerű a valódi megküzdés, a traumatikus élmények feldolgozásának facilitálása. Az alkalmazkodási készség (Masten, 2001) a túlélést és a pszichés immunrendszer optimális működését is támogatja. A humor, a pozitív gondolkodás, a problémafókuszú megküzdési stratégiák alkalmazása, illetve a traumahelyzetben az érzelmi bevonódás kerülése szintén az önvédelem része (Crowe és tsai., 2017). A magánéleti rendezettség, a partner szupportív hozzáállása is képes növelni a pszichés védelmet.

A rizikó és protektív faktorok számon tartása segítségül szolgálhat abban, hogy a káreseménnyel, katasztrófahelyzettel kapcsolatosan rendelkezésre álló információk alapján az előljárók, az alapellátó orvos és a pszichológus szakember hatékonyan hozzon döntést arra vonatkozóan, mekkora veszélye van egy esetleges pszichés zavar kialakulásának, illetve

milyen intézkedések megtétele, tényezők biztosítása jelenthet a beavatkozó állomány számára védettséget a túlzott stresszhatásokkal szemben.

A prevenció és krízisintervenció lehetőségei

Abban az esetben, ha a kialakult krízishelyzetben – ami akár a beavatkozás alatt, akár azt követően értelmezhető – az egyén megtapasztalja, hogy pszichés és fizikális adottságai nem elégségesek és segítségre lesz szüksége a külső stresszorokkal való megküzdésben, patológiás folyamatok aktiválódhatnak (Mészáros, 2019). A sebezhetőség kogníciójának stigmatizáló hatása miatt a pszichológiai segítségkérés azonban gyakran akadályba ütközik.

Fontos hangsúlyozni, hogy a rendvédelmi állomány olyan stresszorokkal találkozhat, melyek mind minőségükben, mind intenzitásukban jelentősen különböznek a hétköznapi próbatételektől. Az időben történő szakemberrel való konzultáció már rövid távon is előnyös lehet a tűzoltók számára, hiszen segíthet annak eldöntésében, mennyiben tekinthető normál reakciónak a megtapasztalt pszichés átélés, illetve a korai intervenció egy potenciálisan krónikus pszichés zavar kialakulását előzheti meg.

Az emocionális felkészülés is része a tűzoltók tréningjeinek, azonban a még meg nem tapasztalt pszichés stressz humán működésre gyakorolt hatása nem mindig előrejelezhető. Előzetesen senki sem tudhatja biztosan, milyen reakciót fog adni egy specifikus stresszhelyzetben (Regel és Joseph, 2010). A tapasztalatokkal azonban ismereteket szerezhet önmagáról, milyen erősségei és gyengepontjai vannak, és utóbbiak fejlesztésére erőfeszí-

téseket tehet. Ezt egészítik ki a pszichológiai vizsgálatok, illetve a mentális egészség témájú tréningeken való részvétel, ezek visszajelzései, melyek alapul szolgálhatnak az önreflexiók készség javulásának, az önfejlesztésnek. A prevenció fontos része az újonc tűzoltók pszichoedukáció keretében történő felkészítése a mentális zavarok, különösképpen a PTSD szimptomatológiájának felismerésére akár saját, akár bajtársaik pszichés státuszában.

Az asszertív kommunikáció a kárhelyszínen érzett kontrollt erősítheti azáltal, hogy a túlélők (vagy a beavatkozást végző munkatársak) intenzív emocionális reakcióinak adekvát kezelését teszi lehetővé. Az önérvényesítés a higgadt, határozott, nyílt és célirányos kapcsolatfelvételt indukálja. Az észlelt kontroll minél több területen való megvalósulása protektív faktor a krízisintervenció során. Egy katasztrófa- vagy egyéb traumahelyzet során az egyén megtapasztalja a világ és az események, de akár a saját emocionális, kognitív és viselkedési működése fölötti befolyás elvesztését, melynek fokozatos visszaállítása szükséges.

Az adekvát preventív felkészítést követően előfordulhat, hogy egy beavatkozás után a krízisállapot oldására szükséges lépéseket tenni, a kiegyensúlyozott pszichés státusz javítása érdekében. Ezt nevezzük krízisintervenciónak (Hajduska, 2008). Sürgősségi ellátásról van szó ilyen esetben, amit az egyén emocionális-indulati labilitása, beszűkült vagy destruktív állapota tesz indokolttá. Az érintett kiszolgáltatottság-élménye által nyitott a segítségre, kifejezetten szuggerábilis, motivációja erős. A riportépítés (stabil érzelmi kapcsolatfelvétel), a realitáskontroll megtartása, a konfliktusmegoldó technikák korrekciója, az

intrapszichés élmények kifejezése, kibeszélése elsődleges cél. Az impulzivitás redukálása és a destruktív (akár öndestruktív) cselekedetek megakadályozása, a több szempontot figyelembe vevő gondolkodási mintázat elősegítése szintén vitális feladat. Az egyént hozzá kell segíteni ahhoz, hogy fenntartsa reális önértékelését, a reményt, és kontrollélményt („Bizonyos tényezők fölött van befolyásom.”). Fontos elkerülni a személy dependenciájának kialakítását (Hajduska, 2008), ehelyett az énhatékonyság támogatása javasolt.

Megfelelő motiváció és nem extrém mértékű veszteség esetén a krízisintervenció 4-5 találkozást tartalmaz a segítő szakemberrel, melynek előterében a traumatikus esemény és egyéb részletek, az érzelmi-hangulati állapot helyreállítása, a megküzdési stratégiák facilitálása, illetve a beszűkült tudatállapot oldása áll (Marmor, 1992). Amennyiben a krízisszituáció mérséklődött, a lezárás tartalmazza a további segítségnyújtás megfontolását (tanácsadás, pszichoterápia, pszichiátriai intervenció).

A poszttraumatikus stressz zavar kognitív modellje szerint megjelenése azon az élményen alapul, hogy a trauma időben és térben nem megfelelően behatárolt eseményként manifesztálódik kognitív szinten, hanem aktuális és jelen lévő fenyegetésként kerül megélésre (Ehlers és Clark, 2000). Az intervenció ennek értelmében a kritikus élmény integrációja az egyén élettörténetébe, emocionális feldolgozás révén. A támogató szociális kapcsolatok segítségével ingerexpozíció keretében (a trauma ismételt megbeszélése, már a kritikus részletekkel is kiegészítve), illetve a diszfunkcionális attitűdök (például: „Az én hibámból történt.”; „Nem szabad a tragédiára gondol-

nom.”) átstrukturálása által (Perczel Forintos, 2016). A PTSD kognitív viselkedésterápiája hatékony kezelési technika a tudományos bizonyítékok alapján, ezért indokolt esetben célszerű alkalmazásának megfontolása.

A pszichológiai intervenciók alkalmazása nemcsak a későbbi beavatkozások rendezettségének és hatékonyságának növelésére szolgál, hanem a kiegyensúlyozott életvezetés megőrzése, helyreállítása is céljuk (Mészáros, 2019).

Összegzés

A tanulmány elsődleges célja volt a rendvédelmi állomány tagjainak pszichológiai ellátásformákra történő szocializációjának elősegítése – különösképpen a tűzoltó populáció körében (tekintve, hogy a tűzoltók számos abnormális helyzetben a kárfelszámolás elsődleges szereplői).

Azon sztereotípiák, melyek szerint a pszichés segítségkérés a gyengeség jele, károsak, feloldásuk a következő évek feladata továbbra is. Egy akut vagy krónikus pszichés zavar akkora terhet képes róni az egyénre, a környezetre és a szervezeti, illetve egészségügyi rendszerre, hogy mindenképpen érdemes időt és energiát szánni a prevenció és intervenció gondos megtervezésére és alkalmazására.

Irodalom

Bacharach, S.B., Bamberger, P.A., & Doveh, E. (2008). Firefighters, critical incidents, and drinking to cope: The adequacy of unit-level performance resources as a source of vulnerability and protection. *Journal of Applied Psychology*, 93(1), 155-169.

doi: <http://dx.doi.org/10.1037/0021-9010.93.1.155>

Barnes, P. (1999). The experience of traumatic stress among urban firefighters *Australian Journal of Emergency Management*, 14(4), 60-64.

Berger, W., Coutinho, E.S.F., Figueira, I., Marques-Portella, C., Luz, M.P., Neylan, T.C., Marmar, C.R., & Mendlowicz, M.V. (2012). Rescuers at Risk: A Systematic Review and Meta-Regression Analysis of the Worldwide Current Prevalence and Correlates of PTSD in Rescue Workers. *Soc. Psychiatry Psychiatr. Epidemiol.*, 47, 1001-1011. doi: 10.1007/s00127-011-0408-2

Berninger, A., Webber, M.P., Cohen. H.W., Gustave, J., Lee, R., Niles, J.K., Chiu, S., Zeig-Owens, R., Soo, J., Kelly, K., & Prezant, D.J. (2010). Trends of elevated PTSD risk in firefighters exposed to the World Trade Center disaster: 2001-2005. *Public Health Reports*, 125(4), 556-566. doi: <http://dx.doi.org/10.1177/003335491012500411>

BNO-10 Zsebkönyv. DSM-IV-TR meghatározásokkal. Budapest: Animula. 2004.

Brooks, S.K., Dunn, R., Amlot, R., Greenberg, N., & Rubin, G.J. (2016). Social and occupational factors associated with psychological distress and disorder among disaster responders: A systematic review. *BMC Psychology*, 4(18). doi: <http://dx.doi.org/10.1186/s40359-016-0120-9>

Bryant, R.A., & Harvey, A.G. (1995). Posttraumatic stress in volunteer firefighters: predictors of distress. *J. Nerv. Ment. Dis.*, 183(4), 267-271. doi:

- <http://dx.doi.org/10.1097/00005053-199504000-00014>
- Chemtob, C.M., Hamada, R.S., Roitblat, H.L., & Muraoka, M.Y. (1994). Anger, impulsivity, and anger control in combat-related posttraumatic stress disorder. *J. Consult. Clin. Psychol.*, 62, 827-832. doi: <http://dx.doi.org/10.1037/0022-006X.62.4.827>
- Coffey, P., Leitenberg, H., Henning, K., Bennett, R.T., & Jankowski, M.K. (1996). Dating violence: The association between methods of coping and women's psychological adjustment. *Violence and Victims*, 11(3), 227-238. doi: <http://dx.doi.org/10.1891/0886-6708.11.3.227>
- Cohen, G.H., Tamrakar, S., Lowe, S., Sampson, L., Ettman, C., Kilpatrick, D., Linas, B.P., Ruggiero, K., & Galea, S. (2019). Improved social services and the burden of post-traumatic stress disorder among economically vulnerable people after a natural disaster: a modelling study. *Lancet Planet Health*, 3(2), e93-101. doi: [http://dx.doi.org/10.1016/S2542-5196\(19\)30012-9](http://dx.doi.org/10.1016/S2542-5196(19)30012-9)
- Crowe, A., Glass, J.S., Lancaster, M.F., Raines, J.M., & Waggy, M.R. (2017). A content analysis of psychological resilience among first responders and the general population. *SAGE Open*, 7(1). doi: <http://dx.doi.org/10.1177/2158244017698530>
- Declercq, F., Meganck, R., Deheegher, J., & Van Hoorde, H. (2011). Frequency of and subjective response to critical incidents in the prediction of PTSD in emergency personnel. *J. Traum. Stress*, 24, 133-136. doi: <http://dx.doi.org/10.1002/jts.20609>
- DSM-5 referencia-kézikönyv a DSM-5 diagnosztikai kritériumaihoz. Oriold és Társai, Budapest, 2013.
- Ehlers, A. & Clark, D.M. (2000). A poszttraumás stressz-betegség kognitív modellje. In: Perczel Forintos, D. (szerk.): *Psychiatria Hungarica*, 15(3), 249-275.
- Fullerton, C.S., Ursano, R.J., & Wang, L. (2004). Acute stress disorder, posttraumatic stress disorder, and depression in disaster or rescue workers. *The American Journal of Psychiatry*, 161, 1370-1376. doi: <http://dx.doi.org/10.1176/appi.ajp.161.8.1370>
- Hajduska, M. (2008). *Krízislélektan*. (pp.27-33). Budapest: Eötvös Kiadó.
- Haslam, C., & Mallon, K. (2003). A preliminary investigation of post-traumatic stress symptoms among firefighters. *Work Stress*, 17(3), 277-285. doi: <http://dx.doi.org/10.1080/02678370310001625649>
- International Association of Fire Fighters (2005). *Reports from the Hurricane Frontlines: Katrina*. Washington, DC: International Association of Fire Fighters.
- Jordan, H.T., Osahan, S., Li, J., Stein, C.R., Friedman, S.M., Brackbill, R.M., Cone, J.E., Gwynn, C., Mok, H.K., & Farfel, M.R. (2019). Persistent mental and physical health impact of exposure to the September 11, 2001 World Trade Center terrorist attacks. *Environmental Health*, 18(1):12. doi:

- <http://dx.doi.org/10.1186/s12940-019-0449-7>
- Joy, D., Probert, R., Bisson, J.I., & Sheperd, J.P. (2000). Posttraumatic stress reactions after injury. *J. Trauma*, 48(3), 490-494. doi: <http://dx.doi.org/10.1097/00005373-200003000-00020>
- Khan, K., Charters, J., Grham, T.L., Nasriani, H.R., Ndlovu, S., & Mai, J. (2018). A case study of the effects of posttraumatic stress disorder on operational fire service personnel within the Lancashire Fire and Rescue Service. *Safety and Health at Work*, 9, 277-289. doi: <http://dx.doi.org/10.1016/j.shaw.2017.11.002>
- Kim, J.E., Dager, S.R., Jeong, H.S., Ma, J., Park, S., Kim, J., Choi, Y., Lee, S.L., Kang, I., Ha, E., Cho, H.B., Lee, S., Kim, E.-J., Yoon, S., & Lyoo, I.K. (2018). Firefighters, posttraumatic stress disorder, and barriers to treatment: Results from a nationwide total population survey. *PLoS ONE* 13(1): e0190630. doi: [10.1371/journal.pone.0190630](https://doi.org/10.1371/journal.pone.0190630)
- Kovács, G. (2019). A katasztrófák pszichiátriai vonatkozásai. In: Major, L., Liptay, L., & Orgován, Gy. (szerk.) (2019). *A katasztrófa-készlet, a reagálás és a beavatkozás-biztonság egészségügyi alapjai*. (pp. 394-403). Budapest: Semmelweis Kiadó.
- Marmor, J. (1992). Krízisintervenció és dinamikus terápia. In: Davanloo, H., & Sifneos, P.E. (2001). *Rövid dinamikus pszichoterápia*. (pp. 137-141). Budapest: Animula Kiadó.
- Maslow, A.H. (1970). Motivation and personality. (Rev.ed.). New York, Harper & Row.
- Masten, A. (2001). Ordinary magic: Resilience processes in development. *American Psychologist*, 56(3), 227-238. doi: <http://dx.doi.org/10.1037/0003-066X.56.3.227>
- Mészáros, I. (2019). Speciális munka- és egészségvédelem a beavatkozó erőknél. In: Major, L., Liptay, L., & Orgován, Gy. (szerk.) (2019). *A katasztrófa-készlet, a reagálás és a beavatkozás-biztonság egészségügyi alapjai*. (pp. 101-102). Budapest: Semmelweis Kiadó.
- Michael, T., Zetsche, U., Margarf, J. (2007). Epidemiology of anxiety disorders. *Psychiatry*, 6(4), 136-142. doi: <http://dx.doi.org/10.1016/j.mppsy.2007.01.007>
- Mitchell, J.T. (2011). Collateral damage in disaster workers. *International Journal of Emergency Mental Health and Human Resilience*, 13(2), 121-125.
- National Institute of Mental Health. Mental Health and Mass Violence. Evidence-Based early Psychological Intervention for Victims/Survivors of Mass Violence. *A Workshop to Reach Consensus on Best Practices*. NIH Publication 2002; No.02-5138, Washington, D.C. Government Printing Ofce. (www.nimh.nih.gov/research/massviolence.pdf)
- Neria, Y., Nandi, A., & Galea, S. (2008). Post-traumatic stress disorder following disasters: a systematic review. *Psychological Medicine*, 38(4), 467-480. doi: <http://dx.doi.org/10.1017/S0033291707001353>

- Norris, F.H., Friedman, M.J., Watson, P.J., Byrne, C.M., Diaz, E., Kaniasty, K. (2002). 60,000 disaster victims speak: Part I. An empirical review of the empirical literature, 1981-2001. *Psychiatry*, 65, 207-239. doi: <http://dx.doi.org/10.1521/psyc.65.3.207.20173>
- Norris, F.H., Tracy, M., & Galea, S. (2009). Looking for resilience: understanding the longitudinal trajectories of responses to stress. *Soc. Sci. Med.*, 68, 2190-98. doi: <http://dx.doi.org/10.1016/j.socscimed.2009.03.043>
- Perczel Forintos, D. (2016). *Traumatikus élmények feldolgozása kognitív módszerekkel*. Előadás: Klinikai és mentálhigiéniai szakpszichológusi szakképzés. Budapest, 2016.
- Perrin, M.A., DiGrande, L., Wheeler, K., Thorpe, L., Farfel, M., & Brackbill, R. (2007). Differences in PTSD prevalence and associated risk factors among World Trade Center disaster rescue and recovery workers. *Am. J. Psychiatry*, 164, 1385-1394. doi: <http://dx.doi.org/10.1176/appi.ajp.2007.06101645>
- Pfefferbaum, B., North, C.S., Bunch, K., Wilson, T.G., Tucker, P., & Schorr, J.K. (2002). The impact of the 1995 Oklahoma City Bombing on the partners of firefighters. *Journal of Urban Health*, 79(3), 364-372. doi: <http://dx.doi.org/10.1093/jurban/79.3.364>
- Prati, G., Pietrantonio, L., & Cicognani, E. (2011). Coping strategies and collective efficacy as mediators between stress appraisal and quality of life among rescue workers. *International Journal of Stress Management*, 18, 181-195. doi: <http://dx.doi.org/10.1037/a0021298>
- Quevillon, R.P., Gray, B.L., Erickson, S.E., Gonzalez, E.D., & Jacobs, G.A. (2016). Helping the helpers: Assisting staff and volunteer workers before, during, and after disaster relief operations. *Journal of Clinical Psychology*, 72(12), 1348-1363. doi: <http://dx.doi.org/10.1002/jclp.22336>
- Regehr, C., Hill, J., & Glancy, G.D. (2000). Individual predictors of traumatic reactions in firefighters. *J. Nerv. Ment. Dis.*, 188(6), 333-339. doi: <http://dx.doi.org/10.1097/00005053-200006000-00003>
- Regehr, C., Goldberg, G., Glancy, G.D., & Knott, T. (2002). Posttraumatic symptoms and disability in paramedics. *Can. J. Psychiatry*, 47(10), 953-958. doi: <http://dx.doi.org/10.1177/070674370204701007>
- Regel, S., & Joseph, S. (2010). *Post-traumatic stress*. Oxford University Press.
- Sinkovics, F. (2010). Pusztító tűzvész Ökörítőfülpösön. *Magyar Hírlap*. <https://tortenelemportal.hu/2010/03/pusztito-tuzvesz-okorito-fulposon/> Letöltés ideje: 2020. 05. 02.
- Stanley, I.H., Boffa, J.W., Hom, M.A., Kimbrel, N.A., & Joiner, T.E. (2017). Differences in psychiatric symptoms and barriers to mental health care between volunteer and career firefighters. *Psychiatry Research*, 247, 236-242. doi: <http://dx.doi.org/10.1016/j.psychres.2016.11.037>
- Tang, W., Lu, Y., & Xu, J. (2018). Post-traumatic stress disorder, anxiety and

depression symptoms among adolescent earthquake victims: comorbidity and associated sleep-disturbing factors. *Soc. Psychiatry Psychiatr. Epidemiol.*, 53, 1241-51. doi: <http://dx.doi.org/10.1007/s00127-018-1576-0>

Thoresen, S., Tonnessen, A., Lindgaard, C.V., Andreassen, A.L., & Weisaeth, L. (2009). Stressful but rewarding: Norwegian personnel mobilised for the 2004 tsunami disaster. *Disasters*, 33, 353-368. doi: <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-7717.2008.01078.x>

**CYBERTERRORISM AND THE PROTECTION
OF CRITICAL INFORMATION INFRASTRUCTURES.
A SNAPSHOT OF THE CURRENT STATE
OF CERTAIN REGULATORY ISSUES.**

Szerzők:

Helyes Marcell (Drs.)
Nemzeti Köszolgálati Egyetem

Szerző e-mail címe:
marcell.helyes@gmail.com

Lektorok:

Haig Zsolt (Prof.Dr.)
Nemzeti Köszolgálati Egyetem

Mihók Sándor (dr.jur)
nyugalmazott jogtanácsos

...és további két anonim lektor

Absztrakt

KIBERTERRORIZMUS ÉS A KRITIKUS INFORMÁCIÓS INFRASTRUKTÚRÁK VÉDELME. HELYZETKÉP A SZABÁLYOZÁSI PROBLÉMÁK JELENLEGI HELYZETÉRŐL.

A nyugati államok évtizedek óta harcolnak a terrorizmus ellen, azonban egyes alapvető szabályozási kérdések a mai napig megválaszolatlanul maradtak. Következésképpen a konvencionális terrorizmushoz hasonlóan a terrorizmus legújabb formája, a kiberterrorizmus kapcsán is számos jogi bizonytalanság tapasztalható. A (kiber-)terrorizmust szabályozó nemzetközi egyezmények bonyolult és hiányos rendszere a kérdéskör csak bizonyos vonatkozásairól rendelkezik, továbbá alapvetően az államok felelősségi körébe helyezi a (kiber-)terrorizmus szabályozását anélkül, hogy egyes alapvető normák egységes rendszerét felállítaná. Jelen írásban a szerző a kiberterrorizmus nemzetközi és nemzeti jogi vonatkozásait tárgyalja kiemelve a kritikus információs infrastruktúrák védelmének különleges területét. Ugyancsak említésre kerül a kiberterrorizmus a nemzetközi humanitárius jog tükrében.

Kulcsszavak: kiberterrorizmus, kritikus információs infrastruktúrák, kiberbűnözés, kibertámadás, kibervédelem, terrorrelhárítás

Diszciplínák: informatika, hadtudomány, jogtudomány

Abstract

Western states fight against terrorism for decades now, however, certain fundamental regulatory questions stay unanswered to this day. Consequently, with the newest form of terrorism, cyberterrorism, arise just as many legal uncertainties as with conventional terrorism.

The complicated and incomplete system of international treaties on (cyber-)terrorism only cover certain aspects of the issue, moreover they generally make the individual states responsible for regulating (cyber-)terrorism without defining a common system of basic rules. In this paper the author discusses cyberterrorism from an international and national legal perspective highlighting the specific area of critical information infrastructure protection. Furthermore the paper also takes into consideration cyberterrorism in the light of international humanitarian law.

Keywords: cyberterrorism, critical information infrastructures, cybercrime, cyber-attack, cyber-defense, counter-terrorism

Disciplines: information technology, military sciences, law

Helyes, Marcell (2021): Cyberterrorism and the protection of critical information infrastructures. A snapshot of the current state of certain regulatory issues.. *Lélektan és hadviselés – interdiszciplináris folyóirat*, III. évf. 2021/1. szám. 51-68. doi: 10.35404/LH.2021.1.51

Although part of the literature still argues that cyberterrorism is not a real threat (Cohen-Almagor, 2018), the author believes it not to be the case. To the contrary, the author considers it only a matter of time, until terrorist groups become regular perpetrators of cyber-attacks besides states and purely financially motivated cybercriminals. In cyberspace, acts of malicious intent can be carried out with very little funds, but on a large scale and often without the fear of identification. The information systems of critical infrastructures are facing one of the biggest cyberthreats coming from international terrorist organizations, therefore it is very important to ensure an effective and secure cyber defense system both on a technical and on a regulatory level.

It is clear that state authorities have a great interest in regulating cyber-related actions, however, numerous problems came to light in connection with the regulation of cyber-

terrorism both on the level of international law, as well as on the level of national law.

In this article, the author presents considerations regarding the definition of (cyber-)terrorism and critical information infrastructures, as well as possible demarcations from other related areas of malicious cyber-activities. The author then presents cyberterrorism in the system of international law stressing certain significant regulatory deficiencies and pressing questions. Lastly, the author discusses the regulatory framework of cyberterrorism in Hungary.

Cyberterrorism and critical information infrastructures

To discuss cyberterrorism, first, terrorism as well as international terrorism need to be defined. Unfortunately, to this day, there is no internationally accepted common definition on terrorism. There have been numerous attempts for finding the possible aspects of

classification, however, no result became part of international law yet. Clearly, defining what terrorism is, or what does not actually fall under the scope of terrorist activity is one of the most fundamental questions, and the lack of a common term leads to significant regulatory difficulties. Moreover, as discussed later, it makes impossible to create an international agreement specifically for the fight against international terrorism in its modern form.

However, despite the lack of an exact definition, it is still possible to make a distinction between terrorism, international terrorism and cyberterrorism. Terrorism is of national character, no cross-border actions take place in this case, hence the aim of a terroristic attack is to achieve a change on a national political level. Terrorism was dominant from the 19th century up until the 1960s, during the first two waves of terrorism (Martinez, 2016). Then the term international terrorism was created as a consequence of the new era of terrorism, also known as the third (revolutionary) wave of terrorism during the 1970s and it has since evolved into the fourth (religious) wave of terrorism (Martinez, 2016). International terrorism is not concentrated in one singular state but is connected to multiple states.

Based on the international and borderless character of cyberspace, or more precisely, since the state from which the cyberattack is launched (especially with a terrorist motive) often differ from the targeted state, cyberterrorism must be categorized as a form of international terrorism. The main goals of cyberterrorism do not differ from the of the traditional international terrorism, only cyber-

terrorism is enabled by information communication technologies and it takes place in cyberspace. Kovács and Illési defined for which purposes terrorist groups could possibly use information technology (Kovács & Illési, 2011):

- planning,
- communication,
- secret connections,
- organizing,
- recruitment,
- propaganda,
- fundraising,
- gaining data and information.

Two main group of actions of cyberterrorists can be identified (Shiryaev, 2013). On one hand, there are Internet based criminal actions that support the overall functioning of a terrorist group, such as fundraising, dissemination, secure communication and recruiting new members through propaganda (Pataki & Kelemen, 2014). On the other hand, there is a possibility of actual cyberattacks coming from terrorist groups with the intent of disrupting or destroying the information systems of (critical) infrastructures, or to steal valuable data from them (Mikac, Mamic, & Zutic, 2020).

It can be argued that cyberterrorism is the future of international terrorism, because the attacks are easily scalable, less risky and disproportionately cheap (Fidler, 2016), however, it needs to be stressed, that in the eye of the general public, cyberattacks happen behind-the-scenes, therefore it is hard to reach one of the main goals of terrorist groups by cyber means, namely, to cause fear. Nevertheless, the author of this paper argues, that

by attacking the critical information infrastructures of a state, this goal would be very well reached. For example, a disruption in service in the financial, energy, or telecommunication sector, or a combination of them, would rapidly lead to a general distress, and after a short while to panic and terror in any western state. On a different note, it has to be mentioned that, because of the invisible nature of cyber-attacks, in order to avoid public distress, the state that has been attacked would most probably deny terrorist involvement, and would officially regard the disruption in service as a pure malfunction.

It must be noted also that in certain cases a cyberattack is only the first step in a line of actions and not the attack itself causes the destruction, but it is strictly necessary for achieving the goal. For example, a cyber-attack against the information infrastructure of a nuclear reactor can lead to the dispersal of radioactive material.

Critical information infrastructures are critical infrastructures themselves or are integral part of other critical infrastructures and serve their functioning. Even though, they are not connected to the Internet for security reasons, their vulnerability still possibly imposes a major risk for every state's national security. It is not without example, that an attacker manages to get into the information systems of critical infrastructures and causes malfunction or an outage in the performance (Tóth, 2016).

Critical information infrastructures are one of the most probable targets of cyberterrorists, as well as opposing states, because the short-term and long-term effects of a successful cyberattack on just one critical

information infrastructure can be enormous. Additionally, it may possibly lead to the failure of service of multiple critical infrastructures deriving from the general rule of interdependency among critical infrastructures. Wall argues that the main characteristic of cyberterrorism, which in fact makes it differ from hacktivism mainly is that cyberterrorist attacks are carried out against critical infrastructures (Dornfeld, 2019).

Differentiating cyberterrorism from other acts of malicious intent in cyberspace

Firstly, in the context of defining cyberterrorism, the question always arises, where can the line be drawn between cyberterrorism and cybercrime, moreover, whether there is a strict line at all. The literature points out that the methods of cyberterrorism and cybercrime overlap to a great extent. From targeted and non-targeted cyberattacks to crimes that already existed, but are now enabled through today's information technology, such as money laundering for example, all of them might be carried out by cybercriminals as well as cyberterrorists. The main difference lays in the motive of the perpetrator. Cybercriminals mostly act because of the financial benefit of cybercrimes, or in a few cases just for the sake of it, whereas for terrorist groups, there is always a political, ideological, or religious agenda behind their cyberactivity.

Dornfeld emphasizes, that it is unreasonable and disadvantageous to draw a hard line between cyberterrorism and cybercrime, and it can only be done theoretically anyways,

because in most cases the attacker is unidentifiable, the methods and tools are in both cases often the same, and the motives are in reality often unclear (Dornfeld, 2019). Since with a cyberterrorist attack it is hard to get across the political, ideological, or religious agenda, moreover the possibility to cause fear in the public is very narrow as discussed above, terrorist groups still tend to carry out their attacks outside of cyberspace (Haig & Kovács, 2007).

Terrorist activity in cyberspace seems to remain subsidiary to armed attacks and their primary aim is to assist the functioning of the terrorist group via cybercrimes. As an exception, spreading terroristic propaganda and broadcasting dangerous information (former aimed the general public with the goal to recruit new members, the latter at the members of a terrorist group, e.g. how to make a bomb) are unique to terrorist groups and both are committed on the Internet on a large scale. As an example, the cyber forces of al-Qaeda, named the digital jihad, are very active on the not overly ruled and blue-penciled sites of social media, such as on Twitter (Kovács & Illési, 2011).

Secondly, cyberterrorism and cyber warfare need to be differentiated as well. According to Dornfeld, the main dissimilarity can be found in the fact, that cyber warfare is always connected at least to one state, whereas cyberterrorism has no element of state authority. But then again, even though this distinction exists on a theoretical level, in practice no state is willing to admit to a cyberattack carried out in peace time. Valerie and Knights also point out the close connection of cyberattacks against national

critical infrastructures carried out by terrorist groups and opposing nations (Valerie & Knights, 2000). Naturally, the scale and intensity of a cyberattack by a state will presumably always be much higher, than as of a terrorist group, however the author would like to point out, that cyber warfare is closely connected to cyberattacks only. In other words, cybercrimes via the Internet, also known as soft cyberterrorism (Kovács & Illési, 2011), such as money laundering or drug trafficking, which make up most of the current cyber activities of terrorist groups, will not be carried out by a state authority.

Cyberterrorism and International law

In the last few decades, numerous international and regional treaties came to life in connection with the fight against terrorism. According to Kecskés, these agreements can be divided into two groups (Kecskés, 2019). On one hand, there are those agreements that are universal in nature, meaning they were not created specifically for terrorist activities, however, they regulate actions typically committed by terrorist groups. These are the following:

- 1963 Convention on Offences and Certain Other Acts Committed on Board Aircraft.
- 1970 Convention for the Suppression of Unlawful Seizure of Aircraft.
- 1971 Convention for the Suppression of Unlawful Acts Against the Safety of Civil Aviation.
- 1988 Protocol for the Suppression of

Unlawful Acts of Violence at Airports Serving International Civil Aviation.

- 1973 Convention on the Prevention and Punishment of Crimes Against Internationally Protected Persons.
- 1979 International Convention against the Taking of Hostages.
- 1979 Convention on Physical Protection of Nuclear Material.
- 1988 Convention for the Suppression of Unlawful Acts Against the Safety of Maritime Navigation.
- 1988 Protocol for the Suppression of Unlawful Acts Against the Safety of Fixed Platforms Located on the Continental Shelf.
- 1991 Convention on the Marking of Plastic Explosives for the Purpose of Detection.
- 2010 Convention on the Suppression of Unlawful Acts Relating to International Civil Aviation.
- 2010 Protocol Supplementary to the Convention for the Suppression of Unlawful Seizure of Aircraft.
- 2013 Arms Trade Treaty.

On the other hand, there are three conventions, specifically regulating terrorism, namely:

- 1997 International Convention for the Suppression of Terrorist Bombings
- 1999 International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism
- 2005 International Convention for the

Suppression of Acts of Nuclear Terrorism

According to O'Donnell, who discusses the complicated system of international treaties on terrorism in great detail, the main and common goal of the treaties is to obligate the ratifying states to implement the crimes defined by the treaties into their respective domestic criminal laws and to punish these crimes with an appropriate sentence in light of the gravity of the crime committed (see: O'Donnell, 2006). Further aim of the treaties is to define jurisdiction for the crimes in the treaty in question. Jurisdiction in these multilateral agreements is based on territoriality, on the nationality of the offender and the victim, and in some cases on the presence of the attacker in the territory of the state (O'Donnell, 2006).

The treaties define a large number of offences, such as crimes against civil aviation, crimes against the person, and crimes committed in connection with a bomb or nuclear material (O'Donnell, 2006). There are two crimes in connection with the financing of terrorism as well. Unfortunately, however, with the exception of the Protocol Supplementary to the Convention for the Suppression of Unlawful Seizure of Aircraft and the Convention on the Suppression of Unlawful Acts Relating to International Civil Aviation, none of the multilateral treaties from above expressly mention cyberattacks (Fidler, 2016).

Shiryaev analyzed the different sources of terrorist threats in light of the main question, whether certain terrorist attacks impose a real threat in the realities of cyberspace (Shiryaev,

2013). For reasons of space, only those aspects will be covered here, that are the subject of the three main conventions on terrorism.

Terrorist bombings

According to Article 2 (1) of the International Convention for the Suppression of Terrorist Bombings *"any person commits an offense within the meaning of this Convention if that person unlawfully and intentionally delivers, places, discharges or detonates an explosive or other lethal device in, into or against a place of public use, a State or government facility, a public transportation system or an infrastructure facility: a. With the intent to cause death or serious bodily injury; or b. With the intent to cause extensive destruction of such a place, facility or system, where such destruction results in or is likely to result in major economic loss"*. Shiryayev argues that one cannot commit such a crime through delivering or placing, since the physical interaction with the bomb in cyberspace is impossible, however, he acknowledges the realities of discharging or detonating a bomb through cyber means, in which case a cyberattack could have the capability to cause death, serious bodily injury or substantial material damage (Article 1(3) of the International Convention for the Suppression of Terrorist Bombings). As an example of such an attack, Shiryayev references Cohen and points to the possibility of an attack against computers at nuclear reactors and biological labs, which would evidently lead to a disaster sufficing the legal requirements from above.

Financing terrorism

The International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism from

1999 prohibits the provision or collection of funds in order to carry out terrorist acts. Shiryayev expresses the view, that the scope of this Convention is very limited in connection to cyberterrorism, since according to him, it would only be applicable in the unlikely event, that someone's bank account is broken into through a cyber-attack with the intent of transferring money to terrorists, or acquiring it for further use. In the authors opinion, however, cyberterrorism is not limited to cyber-attacks, but it includes soft cyberterrorist acts described above as well. As a consequence, the Convention on Financing Terrorism would apply to cyberterrorism in cases of cybercrimes carried out via Internet for the purpose of collecting funds.

Acts of Nuclear terrorism

Shiryayev points out that based on the terms used in the Convention on the Physical Protection of Nuclear Material (e.g. possession, use, transfer, theft, fraudulent obtaining, moving; Article 7 (1) (a)-(c) Convention on the Physical Protection of Nuclear Material) of nuclear material, the possibilities of cyberterrorism in connection to nuclear material are very limited. Nevertheless, it is not totally impossible, since similarly to the cyber-attack of the IT infrastructures of a biological lab, the target of such an attack can be a nuclear reactor as well, which if carried out successfully, has a very high chance of causing death, serious injury, or substantial damage to property.

Just like the Convention on Nuclear Material, the International Convention for the Suppression of Acts of Nuclear Terrorism also contains multiple physical acts (e.g.

possessing radioactive material) that stay irrelevant in the context of cyberterrorism, but it also prohibits the damaging of a nuclear facility, which then leads to the (possibility of) dispersal of radioactive material. It must be noted that the cyberattack is to be qualified as a terrorist attack based on the intent alone, to compel a natural or legal person, an international organization, or a state to do or refrain from doing any act.

Shiryaev argues, that the case of Stuxnet, where the suspects Israel and the USA attacked the nuclear facilities of the Islamic Republic of Iran by means of a cyber-attack, is the first ever act of nuclear cyberterrorism, since the act hold the risk of dispersal of radioactive material, therefore it must have been seen as a breach of the rules of the Convention on Nuclear Terrorism, however neither Israel, nor the USA were part of the Convention on Nuclear Terrorism.

Cyberterrorism in regional agreements

Besides these international treaties, there are various regional agreements as well, that are essential for counter-terrorism in the European region (Kecskés, 2019). These are the following:

- 1977 European Convention on the Suppression of Terrorism.
- 2001 Convention on Cybercrime.
- 2003 Additional Protocol to the Convention on Cybercrime, Concerning the Criminalisation of Acts of a Racist and Xenophobic Nature Committed through Computer Systems.

- Convention between the Kingdom of Belgium, the Federal Republic of Germany, the Kingdom of Spain, the French Republic, the Grand Duchy of Luxembourg, the Kingdom of the Netherlands and the Republic of Austria on the stepping up of cross-border cooperation, particularly in combating terrorism, cross-border crime and illegal migration.
- 2005 Council of Europe Convention on the Prevention of Terrorism.
- 2005 Council of Europe Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime and on the Financing of Terrorism

In terms of regulating cyberterrorism, from the list above the Council of Europe's Convention on Cybercrime from 2001, also known as the Budapest Convention, is the most relevant source of law. 48 countries have joined the Budapest Convention, mostly European countries with a few exceptions, such as Russia, Turkey, and Switzerland. The Budapest Convention aims at the harmonization of domestic criminal law on cybercrime committed via Internet or with other computer networks. Unfortunately, the Budapest Convention fails to regulate cyberterrorism, therefore it can only be seen as useful for cases of soft cyberterrorism, not however for so called hard cyberterrorism.

A long-awaited, new era of regulating terrorism could come once the Comprehensive Convention on International Terrorism is agreed upon (De Vido, 2017). The United Nation's Ad Hoc Committee was established

as back as 1996, but the last meeting of the Committee to work on the draft of the convention took place in 2013. Unfortunately, the negotiations are currently still deadlocked, the reason being, no consensus could be found regarding the definition of terrorism.

The current system of treaties on conventional terrorism is quite confusing and perplexing, which leads to a general uncertainty. The general approach of international law concerning the matter is to regulate as much as possible on a national level, which considering the international nature of cyberspace, is very counter-productive.

In the authors view, the following problems can be identified in connection with the international regulation of cyberterrorism:

- The identification of the attacker(s) can be very challenging, which can be the determination of jurisdiction as well as the enforcement of the law especially difficult.
- The cases are very limited, where a cyberterrorist attack reaches the level of offences of conventional terrorism. Death, serious body injury, serious damage to property, or property damage that causes major economic loss are not impossible, but rather hard to achieve by cyber means.
- The insufficient regulatory framework on cyberterrorism could and possibly will lead to the application of cybercrime norms on cyberterrorist cases, if somewhat plausible. As Fidler points out, this is against the general state interest, according to which terrorism in general

needs to be distinguished from other crimes, not just in 'reality', but in cyberspace as well.

In summary, in light of the above, the author agrees with Fidler, who stated that international law on terrorism in its current form is not well applicable to cyberterrorism (Fidler, 2016). For certain cases, some of the treaties can be applied using a broad interpretation, however, a lot of cyberterrorist activity is left out, and stays unregulated.

Cyberterrorism and International Humanitarian Law

The connection between cyberterrorism and international humanitarian law is out of the scope of this paper, however, it is important to mention that following the events in Estonia in 2007 and the cyberconflict between Russia and Georgia, as a response the North Atlantic Treaty Organization (NATO) established the NATO Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence in Estonia, and the Tallinn Manual on the International Law Applicable to Cyber Warfare was released in 2013. It was followed by the Tallinn Manual 2.0 on the International Law Applicable to Cyber Operations in 2017 (Additionally, the Tallinn Manual 3.0 is currently being worked on.). Both of the Manuals lay down the basic principles for the application of law of war in cyberspace, and analyze the possibilities, how the current framework of international law could be applied on cyberattacks, or on a potential cyberwar. None of the Manuals have binding effect, and they have been criticized for being too vague, nevertheless, they are the first legal cornerstones for a potential future cyber war.

The fight against cyberterrorism in the EU

The European Union Terrorism Situation and Trend Report from 2020 (TE-SAT) (Europol, European Union Terrorism Situation and Trend Report (TE-SAT) 2020, 2020) is the Europol's annual overview on the terrorist activities. In its latest version from 2020, in addition to the Global Terrorism Index 2020 (IEP, 2020), the following recent data can be obtained on terrorism:

In 2019 there were a total of 119 completed, failed and foiled terrorist attacks and 1004 arrests across Europe, the United Kingdom having the most terrorist cases (64 attacks, 281 arrests). Interestingly, Spain had the second highest number of arrests (224), but only 7 attacks, whereas Germany was attacked just three times and 35 individuals were arrested. Most cases can be linked to ethno-nationalist and separatists (57), left-wing groups (26), and jihadists (21), however, all ten people who died and 26 out of 27 who were injured, were victims of jihadist attacks.

In accordance with this data, the United Kingdom is the first among the European countries with the rank 30 on the chart of the latest Global Terrorism Index, which yearly measures the impact of terrorism in 135 countries. Next is France (rank 38), then Greece (rank 44), and the third is Germany (rank 48). In terms of the level of impact of terrorism the United Kingdom, France and Greece are on level medium, and Germany is only on level low.

From the Internet Organised Crime Threat Assessment 2020 (IOCTA 2020) (Europol, 2020), also provided by the Europol on a yearly basis, additional data can be obtained

regarding cybercrime activities in the year 2019. According to the IOCTA 2020, ransomware remained the most dominant threat both in the public as well as in the private sector. The second biggest threat proved to be malware attacks in the broader sense, such as banking Trojans and at third place were DDoS attacks, which are known as a major security threats in the critical infrastructure sector (Mezei, 2018).

As Kasznár pointed out, there are new tendencies to be seen regarding the terrorist activities in Europe (Kasznár, 2018). Kasznár mentions the significant changes in the acts and general functioning of terrorist groups in recent years, also the rising tendencies of new organizations parallel to the constantly growing activity of the old, major terrorist groups. Heffelfinger also points to the cybersecurity risks connected to the modern day jihad (Marsili, 2019).

In the authors opinion, in terms of cybersecurity risks connected to terrorist threats, there are two points to be made here. First of all, as mentioned above, terrorist groups do not show a great interest in attacking the cyber infrastructure of critical infrastructures yet. However, major international terrorist groups do have the financial means to take part in armed conflicts, to work together with transnational criminal organizations (Ivanov, 2014) and therefore unquestionably to hire professional hackers, qualified enough for such a high-level attack, moreover they are motivated more than ever to recruit new members from Europe (Répási, Az Európai Unió belüli terrorizmus tendenciái és jellegzetességei a TE SAT 2018 kiadvány tükrében, 2018). Additionally, since

the 2000s, there is a growing tendency of lone wolf terrorism in North-, Western-, and South-Europe (Répási, 2014) therefore prevention and detection play an important role in an effective national cybersecurity system (Papp, 2018). It can be presumed that it is only a question of time, when the attacks will come, not whether they come at all.

Another possibility for major terrorist groups is to qualify their own members, which solves the issue with purely financially motivated hackers not wanting to work for a terrorist group, even though it is unquestionably time-consuming since it takes multiple years of training.

The second consideration to be made is that with the recently rising number of new terrorist organizations, there is a high chance of the rise of cyberterrorist groups, that are purely active in cyberspace. This could bring a whole new era of counterterrorism challenges both in Europe and in the rest of the world. Newly established, smaller organizations will hardly have the same human and financial resources as big terrorist groups though, therefore their activities will presumably be limited to Internet based cybercrimes and cyberattacks against uncomplicated, not highly secured information systems, at least in the beginning years.

The basis for the regulatory framework on terrorism in the EU gives Title VII. Article 222 as well as Title V Chapter 1 Article 67 and 75 and Chapter 4 Article 83 of the Treaty on the Functioning of the European Union (TEFU) (Pék, 2020). According to the solidarity clause of Article 222.:

The Union and its Member States shall act jointly in a spirit of solidarity if a Member State is the object

of a terrorist attack or the victim of a natural or man-made disaster. The Union shall mobilise all the instruments at its disposal, including the military resources made available by the Member States, to:

(a) - prevent the terrorist threat in the territory of the Member States; - protect democratic institutions and the civilian population from any terrorist attack; - assist a Member State in its territory, at the request of its political authorities, in the event of a terrorist attack;

(b) assist a Member State in its territory, at the request of its political authorities, in the event of a natural or man-made disaster.

As Pék pointed out, neither the TEFU, nor other regulations that were based on these articles use common terms regarding terrorism, moreover, the various definitions (such as terrorist attack, terrorist threat) used by them are not defined either. Unfortunately, the regulatory practice of the EU follows the international trend, which consequently leads to a much lower level of efficiency.

The Council Framework Decision 2002/475/JHA of 13 June 2002 on combating terrorism was the first legal act by the EU that regulated the fight against terrorism in the Union. 15 years later in 2017 came the Directive 2017/541 of the European Parliament and of the Council on combating terrorism, which then replaced the said Council Framework Decision. The Terrorism Directive defines the terms funds, legal person and terrorist groups in its Article 2. According to Title II. Article 3. Paragraph 1. and 2. of the Terrorism Directive Member States must take the necessary measures to ensure that various intentional acts, as defined as offences under national law, which, given their nature or

context, may seriously damage a country or an international organization, are defined as terrorist offences in case they are committed with the aim to

- seriously intimidate a population;
- unduly compel a government or an international organization to perform or abstain from performing any act;
- seriously destabilize or destroy the fundamental political, constitutional, economic or social structures of a country or an international organization.

The list of terrorist offences is exhaustive and includes amongst others the following cases that have the most relevance to cyberterrorist activities in the authors opinion:

- extensive destruction of an information system likely to endanger human life or result in major economic loss
- seizure of aircraft, ships or other means of public or goods transport
- release of dangerous substances, or causing fires, floods or explosions, the effect of which is to endanger human life
- illegal system interference, and illegal data interference
- the threat to commit any of these acts.

The Directive includes cases when the attack is purely directed against an information system with the intent of disruption or destruction, however, in light of the considerations made above regarding the multilateral treaties on international terrorism, other cases of terrorism can be committed by means of a cyber-attack as well. Evidently, the possibility of the seizure of an aircraft through a cyber-attack is currently enormously low,

however, it is important that the regulatory framework is flexible enough, that in case such events occur, the attack can be qualified and reacted to accordingly as an act of terror.

The second important source of law is the Directive 2013/40/EU of the European Parliament and of the Council of 12 August 2013 on attacks against information systems, which by replacing the Council Framework Decision 2005/222/JHA on attacks against information systems advanced and strengthened the regulatory framework (Oleksiewicz, 2017). The main aim of the Directive was to establish a common approach to criminal offences in respect of attacks against information systems. According to Preamble 10 of Directive 2013/40/EU the „*penalties should be effective, proportionate and dissuasive and should include imprisonment and/or fine.*”

The Directive provides for criminal penalties only for cases that are not minor, but the Member States have the competence to determine what constitutes a minor case according to their national law and practice. The Directive regulates the following cases of cybercrime:

- illegal access to information systems
- illegal information system interference
- illegal data interference
- illegal interception of computer data to, from or within an information system, including electromagnetic emissions

According to Article 9 of the Directive 2013/40/EU all the offences from the list above must be punishable by a maximum term of imprisonment of at least two years, whereas in cases of aggravating factors, the punishment must be at least five years of

imprisonment. Such an aggravating factor is, when the perpetrator(s) commit illegal system interference, or illegal data interference against a critical infrastructure information system.

In summary, the current European tendencies regarding regulating terrorism do not differ from the broad framework of international law. For now, the clear focus on cybercrime does not seem to cause legal issues, since terrorist activities are still restricted to broadcasting propaganda and fundraising via Internet-based cybercrimes, however, once cybercrime becomes an active national security risk factor, the regulatory deficiencies will be clear and they will cause legal and law enforcement issues as well. In the author's opinion, it would be absolutely necessary to for the EU to regulate cyberterrorism on a deeper level. Instead of only focusing on cybercrime, potentially committed both by cybercriminals as well as by cyberterrorists, the EU needs to recognize the fact that it is only a matter of time until the lack of a clear, detailed regulatory framework on cyberterror leads to a disastrous outcome. Potential areas of regulatory and security policy development could be the following:

- creating the Convention on Cyberterrorism modeled on the Convention on Cybercrime, within the framework of which regulations regarding national cyberterrorism jurisdiction, as well as the different types of cyberterrorist activities and their minimum sentence could be established;
- addressing terrorist activity on social media through restrictive regulatory measures, especially the propaganda

directed at the younger generations of Muslim faith living in Europe with the goal of lowering the risk of their recruitment;

- establishing an adequate, higher level of security for newer technologies (such as cloud services, and Internet of Things services) in cases, where they are used by actors of the public sector;
- since terrorists mainly attack innocent people, this tendency will presumably not change in cyberspace either, therefore it would be also fundamental to raise general awareness of potential cyberthreats linked to terrorist organizations on a European, as well as on a national level.

Cyberterrorism in Hungary

According to Simon, considering the organizational structure of the units fighting cybercrime, with the goal of an optimal allocation of data, the following categories can be created in Hungary (Simon, 2018):

- cyber attacks
- bankcard frauds
- online sexual exploitation of children
- cybercrimes against intellectual property
- other types of frauds committed online.

However, Simon acknowledges the fact described by the author above, that no hard lines can be drawn between the various types of cybercrime, hence their interlacing character (Simon, 2018). Therefore, in case of cyberterrorist activity, no one specific law enforcement unit will be involved, but rather a handful, each investigating according to their specialty. As a consequence, besides questions in relation to dogmatics, in the

author's opinion differentiating between the different types of cybercrimes does only play a significant role once legal actions are pursued against an attacker, not however in the stages of defense, deflection, counter-measures, or cyber-investigations.

In Hungary, the main regulatory framework of cybercrime and cyberterrorism consists of multiple sections of the Act C of 2012 on the Criminal Code (hereafter referred to as: Criminal Code), as well as the Act L on Information Security of State and Local Government Bodies (hereafter referred to as: Information Security Act) and the Degree 233/2013 (VI. 30.). Additionally, the Act CLXVI. of 2012 on Critical Infrastructures and the Degree 65/2013. (III. 8.) need to be mentioned as the primary legislation on critical (information) infrastructure protection. In the following the author discusses the two main Sections of the Criminal Code, that have the most relevance considering the topic of this paper:

Section 314 of the Criminal Code: Acts of terrorism

For a long time, there was no specific Paragraph in Section 314 of the Criminal Code for terrorist acts committed in the cyberspace. This changed with the Act XLIII of 2020 which entered into force on 1 January 2021, which by adding litera i) to Section 314 Paragraph 4 widened the scope of the regulation. Since the beginning of this year terrorist acts can be committed with the breach of an information system or data as per Section 423 of the Criminal Code, in case the criminal offence endangers the public or involves the use of arms in order to

- coerce a government agency, another State or an international body into doing, not doing or countenancing something,
- intimidate the general public,
- conspire to change or disrupt the constitutional, economic or social order of another State, or to disrupt the operation of an international organization (Section 314 Par 1 of the Criminal Code).

In light of the above, for cyberterrorism the endangerment of the public is of relevance rather than the use of arms.

Section 423 of the Criminal Code: Breach of information system or data

Pursuant to Section 423 Paragraph 1 of the Criminal Code any person, who gains unauthorized entry to an information system, disrupts the use of the information system unlawfully or by way of breaching his user privileges, or alters, deletes, or renders inaccessible without permission or by way of breaching his user privileges data in the information system can be sentenced up to two years. Paragraph 3 specifies the aggravating circumstance, when the criminal offense is committed against works of public concern. In light of Section 459 Point 21 of the Criminal Code, which defines works of public concern, unfortunately the term used by the Criminal Code is not equivalent to the definition of critical infrastructures, therefore in cases when for example the healthcare facilities are targeted (Mezei, 2018).

Other important cybercrimes that could be of relevance in the context of cyberterrorism are the following:

- Section 375 of the Criminal Code: Information system fraud
- Section 422 of the Criminal Code: Illicit access to data
- Section 424 of the Criminal Code: Compromising or Defrauding the Integrity of the Computer Protection System or Device

As mentioned above, the laws regulating the defence of information systems of critical infrastructures, that are possible targets of cyberterrorists, are on one side the Information Security Act and the Degree 233/2013 (VI. 30.) in connection to it, as well as the Act CLXVI of 2012 on Critical Infrastructures and the Degree 65/2013 (III. 8.). According to the Information Security Act, all critical infrastructures regulated in the Act CLXVI of 2012 are also subject of this Act. Unfortunately, the Information Security Act does not regulate any cyber-defence measures for the information system of critical infrastructures, it only promotes the coordination and cooperation between the different cybersecurity organizations (Simon, 2018).

Conclusions

Cyberterrorism is still a very new aspect of international and national security threat landscape and it takes time until the regulatory frameworks will be adapted to the new challenges. In the current state of international law on terrorism, the international cooperation in case of a cyberterrorist attack would be difficult and time-consuming. In light of the current regulatory framework,

each state has to secure its own cyberspace, regardless the fact that cyberspace and the risks and threats connected to it are of international nature, therefore, an effective defense system is unimaginable without cooperation and clear jurisdictions. The long-awaited Comprehensive Convention on International Terrorism could be a major step towards a secure cyberspace, however as indicated above, it may take years, until an agreement is made on questions like the definition of terrorism. The author presents multiple key areas of potential development that could lead to a much safer cyberspace in the European region. The most fundamental would be a Convention on Cyberterrorism, which could be a modern version of the Budapest Convention of 2001, however, focusing on cyberterrorism. Establishing clear guidelines on jurisdiction, and sentencing could be major (cyber-)security policy steps for Europe. But the author argues also, that since terrorist attacks target the innocent, and through the Internet and general digitalization of the world, it is easier than ever to attack the general public on a large scale, it is fundamental that besides the military-focused international measures of the NATO, the EU focuses on the civil aspects of cyberterror (e.g. social media; raising awareness to the importance of cybersecurity from the aspects of terror) as well.

Regarding the laws of Hungary on cyberterrorism, it needs to be pointed out, that even though the regulatory framework is not flawless, and more work is needed, especially in the sector of critical information infrastructure protection, it is in accordance with the current European standards. Further-

more, the widening of the scope of Section 314 of the Criminal Code can be regarded as forward-looking, and promising. With the help of this change, law enforcement is able to categorize and react to a potential cyber-terrorist attacks as such, as a consequence of which, a more secure national cyberspace is established.

References

- Cohen-Almagor, R. (2018). Cyberterrorism. In B. Warf (ed.), *SAGE Encyclopedia of the Internet* (old.: 169-171). Thousand Oaks: SAGE Publications Inc.
<http://dx.doi.org/10.4135/9781473960367>
- De Vido, S. (2017). The future of the draft UN Convention of international terrorism. *Journal of Criminological Research Policy and Practice*, 233-247. DOI: 10.1108/JCRPP-09-2016-0020
- Dornfeld, L. (2019). Kiberterrorizmus – a jövő terrorizmus? In K. Mezei, *A bűnügyi tudományok és az informatika* (old.: 46-63). Pécs: Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont. Link: https://jog.tk.hu/uploads/files/03_bunte_tojog_informatika_DORNFELDL.pdf.
- Europol. (2020). Forrás: <https://www.europol.europa.eu/activities-services/main-reports/internet-organised-crime-threat-assessment-iocta-2020>
- Europol. (2020). *European Union Terrorism Situation and Trend Report (TE-SAT) 2020*. Forrás: <https://www.europol.europa.eu/activities-services/main-reports/european-union-terrorism-situation-and-trend-report-te-sat-2020>
- Fidler, D. (2016). Cyberspace, Terrorism and International Law. *Journal of Conflict & Security Law*, 2. <https://doi.org/10.1093/jcsl/krw013>
- Haig, Z., & Kovács, L. (2007). New way of terrorism: Internet- and cyber-terrorism. *AARMS*, 659-671. Link: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.454.9045&rep=rep1&type=pdf>
- IEP. (2020). *Global Terrorism Index 2020*. Forrás: <https://visionofhumanity.org/wp-content/uploads/2020/11/GTI-2020-web-1.pdf>
- Ivanov, E. (2014). Combating Cyberterrorism under International Law. *Baltic Yearbook of International Law*, 55-69. <https://doi.org/10.1163/22115897-90000120>
- Kasznár, A. (2018). New Tendencies in the Terrorist Attacks Against Europe. *Hadtudományi Szemle*, 142-153.
- Kecskés, G. (2019). A nemzetközi jog eszköztársa a terrorizmus elleni küzdelemben. In R. Bartkó (ed.), *A terrorizmus elleni küzdelem aktuális kérdései a XXI. században* (old.: 81-97). Budapest: Gondolat Kiadó.
- Kovács, L., & Illési, Z. (2011). Cyberhadviselés. *Hadtudomány*, 4. Link: http://mhht.eu/hadtudomany/2011/1/HT-2011_1-2_5.pdf
- Marsili, M. (2019). The War on Cyberterrorism. *Democracy and Security*, 172-199.

- <https://doi.org/10.1080/17419166.2018.1496826>
- Martinez, E. (2016). *Globalization and the 'Fourth Wave': Contemporary International Terrorism in a Comparative-Historical Perspective*. Link: <https://stars.library.ucf.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1045&context=honortheses>
- Mezei, K. (2018). A DDoS-támadások büntetőjogi szabályozása az Egyesült Államokban, Európában és Magyarországon. *Pro Futuro*, 66-83. <https://doi.org/10.26521/Profuturo/2018/1/4674>
- Mikac, R., Mamic, K., & Zutic, I. (2020). *Cyberterrorism Threats to Critical Infrastructure: Coordination and Cooperation from Brussels to South- Eastern Europe and back*. Forrás: <https://www.bib.irb.hr/1088286>
- O'Donnell, D. (2006). International treaties against terrorism and the use of terrorism during armed conflict and by armed forces. *International Review of the Red Cross*, 853-880. <https://doi.org/10.1017/S1816383107000847>
- Oleksiewicz, I. (2017). A legal assessemment of management of the European Union cyberterrorism policy. *Modern Management Review*, 141-152. DOI: <https://www.doi.org/10.7862/rz.2017.mmr.32>
- Papp, Z. (2018). *A kiberterrorizmus módszerei, lehetséges eszközei és az ezek ellen történő védekezés alternatívái*. Budapest. Link: [https://hhk.uni-nke-hu/Papp_Zoltan_PhD_ertekezes_tervezte.pdf](https://hhk.uni-nke.hu/document/hhk-uni-nke-hu/Papp_Zoltan_PhD_ertekezes_tervezte.pdf)
- Pataki, M., & Kelemen, R. (2014). Kiberterrorizmus. A terrorizmus új arca. *Magyar Rendészet*, 103-116. <https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/magyrend/article/view/3886/3145>
- Pék, R. (2020). Terrorizmus és terrorizmus elleni küzdelem az Európai Unióban és a terrorizmus fogalmának értelmezési problémái. *Doktoranduszok Országos Szövetsége*, (old.: 147-155). Budapest. <https://doi.org/10.38146/bsz.2020.6.3>
- Répási, K. (2014). *A terrorizmus az Európai Unióban*, 20-40. Link: http://www.nemzetesbiztonsag.hu/cikk/k/nb_2014_3_05_repasi_krisztian.pdf
- Répási, K. (2018). Az Európai Unión belüli terrorizmus tendenciái és jellegzetességei a TE SAT 2018 kiadvány tükrében. *Nemzeti Közszerológiai Egyetem - Stratégiai Védelmi Kutatóközpont Elemzések*, 1-15. Link: http://www.nemzetesbiztonsag.hu/cikk/k/nb_2018_3_08_repasi.pdf
- Shiryaev, J. (2013). Cyberterrorism in the Context of Contemporary International Law. (old.: 139-191). Research Paper No. 2012/03: Warwick School of Law. Link: <https://digital.sandiego.edu/ilj/vol14/iss1/5>
- Simon, B. (2018). A rendészeti szervek együttműködése a kiberbűnözés ellen. *Nemzetbiztonsági Szemle*, 36-58. Link: <https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/nbsz/article/view/1510/828>
- Tóth, Z. (2016). Az Iszlám Állam online térhódítása. *Nemzetbiztonsági Szemle*, 26-42. Link:

<https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/nbsz/article/view/1881/1169>
Valerie, L., & Knights, M. (2000). Affecting
Trust: Terrorism, Internet and Offensive

Information Warfare. *Terrorism and Political
Violence*, 15-36. Web:
[https://doi.org/10.1080/0954655000842
7547](https://doi.org/10.1080/09546550008427547)

**„ILY INTÉZKÖDÉSEK MELLETT IMMÁR NEM LESZ SZÜKSÉG ÁLLANDÓ
KATONASÁGRA, 'S MÉGIS LESZ ELÉG JÓ KATONA” – A KATONAPOLGÁR
IDEÁJA SASKU KÁROLY REPUBLIKÁNUS ÉRVELÉSÉBEN**

Szerzők:

Góder Attila
Debreceni Egyetem

Szerző e-mail címe:
attila.goder.gr@gmail.com

Lektorok:

Velkey Ferenc (habil.PhD)
Debreceni Egyetem

Mező Ferenc (PhD)
Eszterházy Károly Katolikus Egyetem

...és további két anonim lektor

Absztrakt

A tanulmány a reformkor egyik kevésbé ismert szerzőjének, Sasku Károlynak a politikai témájú műveinek eszmetörténeti elemzésével foglalkozik. Sasku Károly korának egyik igen művelt és sokoldalú karaktere volt. Volt mérnök, ügyvéd, filozófus, nyelvész. Kalandos élete születési helyéről, Felsőbányáról előbb Debrecenbe, majd a fővárosba sodorta, ahol általam vizsgált műveit is alkotta. Ezekben arra a kérdésre keresi a választ, hogy milyen módszerrel érhető el az emberiség legnagyobb részének legnagyobb boldogságának megteremtése. A kérdésre alapvetően republikánus választ ad: olyan közösségi kereteket kell létrehozni, melyben az egyén szabadsága biztosított, boldogságkeresését sem polgártársai, sem az állam nem hátráltathatják. Ebben a konstrukcióban kitüntetett szerep jut a katonapolgárnak, aki önfeláldozóan védi hazáját. A tanulmány az eszmetörténeti áttekintés mellett ennek a katonapolgárnak ideájának a részletesebb kibontására törekszik.

Kulcsszavak: Sasku Károly, republikanizmus

Diszciplína: történettudomány

Abstract

"WITH SUCH ACTIONS, IT WILL NOT BE NEEDED FOR A PERMANENT MILITARY BUT WILL BE ENOUGH SOLDIERS" – THE IDEA OF „CITIZEN-SOLDIER" IN THE REPUBLICAN ARGUMENT OF KÁROLY SASKU

This study is about Károly Sasku, who was an engineer, lawyer, philosopher and a linguist. In some of his works he deals with the subject of achieving happiness on a personal, but also on a community level. His argument is essentially republican: the society's job is to ensure that the individual can pursue his happiness, without the threat of any intervention or coercion. In this

concept, the idea of „citizen-soldier” got a very important role: even at the cost of his own life, he defends his country. The aim of this paper is to analyze Sasku’s intentions and explore the concepts and ideas behind his argument, taking into account the tools of history of ideas.

Keywords: Károly Sasku, republicanism

Discipline: History

Gödér Attila (2021): „Ily intézkedések mellett immár nem lesz szükség állandó katonaságra, 's mégis lesz elég jó katona” – A katonapolgár ideája Sasku Károly republikánus érvelésében. *Lélektan és hadviselés – interdiszciplináris folyóirat*, III. évf. 2021/1. szám. 69-81. doi: 10.35404/LH.2021.1.69

E tanulmány Sasku Károly politikai témájú műveinek vizsgálatát foglalja össze, különös tekintettel a szerző érvelésében megragadható republikánus jegyekre és annak összefüggéseire a honvédelem problematikájával.

Mindez a modern eszme-történet vonatkozásában Quentin Skinner által megfogalmazott tanácsokat figyelembe véve fog megtörténni. Fontosnak tekinthetjük tehát a szerzői szándék megállapítását, és azt, hogy a szöveget ne önmagában, zárt egészként értelmezve, hanem térben és időben elhelyezve vizsgáljuk, feltárva azokat a diszkurzív kereteket, amikbe illeszkedik (Skinner, 1997).

Azt a „játéktárat” akarom tehát feltérképezni, melyet Sasku felhasznált a társaság általa ideálisnak tartott verziójának megkonstruálása során. Ha elfogadjuk a „játéktár” fogalmának Takáts József Itamar Even-Zohar irodalomtudóstól vett (Takáts, 2014. p. 14.) értelmezését, akkor a következőt értjük alatta: „a játéktár azon szabályok és elemek összességét jelöli, amelyek egy terméknek [itt: szövegnek, cselekvésnek, tárgynak] mind megcsinálását, mind felhasználását irányítják.” Ezen „sza-

bályok és elemek” (pl. fogalmak, beszédmódok) vizsgálata tehát e dolgozat fő célja.

Fontos megérteni, hogy mindez nem tekinthető reprezentatív jellegűnek. Sasku munkásságának tanulmányozása nem elegendő ahhoz, hogy általános következtetéseket vonjunk le belőle, arra ugyanakkor elegendő, hogy egyfajta kortárs szűrőn keresztül vizsgáljuk a korabeli politikai diskurzusok egyes kulcsfogalmait, az egyes politikai beszédmódok megjelenési formáit.

Sasku a 19. század első felének az utókor által kevésbé ismert szereplője. Éppen azért lett kiválasztva munkássága jelen tanulmány tárgyául, mivel nem tartozott a korabeli diskurzus fősodrához. Sasku nem munkáinak eredetisége és meglátásainak korszakalkotó jellege miatt lehet érdemes a figyelmünkre (bár ezeknek sincs teljesen híján), hanem azért, mert ezek tanulmányozásán keresztül betekintést nyerhetünk abba, hogyan viszonyult egy korabeli értelmiségi, műveltnek tekinthető személy a korabeli közbeszéd olyan meghatározó fogalmaihoz, mint a közboldogság, és hogyan csapódtak le benne a kor nagy for-

mátumú gondolkodói által megfogalmazott gondolatok.

Sasku politikai témájú műveivel legjobb tudomásom szerint történeti szakmunka eddig nem foglalkozott. Sasku kalandos életpályájáról született egy újabb elemzés, Deák Ágnes és Kövér György: Egy sorsüldözött rögeszméi – Sasku Károly (1807-1869) című tanulmánya, mely főleg a szerző életének a forradalmat követő, zavaros időszakával foglalkozik, és mely munka ezen kutatás számára is fontos információ- és inspiráció-forrásként szolgált. Az életpálya rekonstrukcióját egyrészt a fent említett munkákra, másrészt egyéb forrásokra támaszkodva tesszük meg.

Sasku Károly életpályájának rövid ismertetése

Sasku Károly Késtsinaló Károly néven látta meg a napvilágot, 1806-ban (Szinnyi), Felsőbányán, nemes Késtsinaló István fiaként. (Deák és Kövér, 2012). Hogy a későbbiekben miért tért át a Sasku név használatára, nem ismert, a Debreceni Református Kollégiumba mindenesetre még Késtsinaló Károly néven iratták be. Nem maradt ránk túl sok forrás életének ezen időszakáról, bizonyítványai mellett csupán egy levél, melyben édesapja egy alapítványi ösztöndíj odaítélését kérvényezi a fia számára a Debreceni Professzorátustól, melyet a fiú szorult anyagi helyzetével és jeles tanulmányi előmenetelével indokol (TtREL: II. 1. C. 3. Kollégiumi Igazgatói Iratok: 1821-500.) Kollégiumi tanulmányait bizonyítványa alapján eminens tanulóként sikerült befejeznie (Deák és Kövér, 2012).

1829-től 1831-ig a kisújszállási iskola rektoraként dolgozott, itt már Sasku v. Késtsinaló Károly néven hivatkoznak rá (Net1).

Ezt követően Pesten jogi tanulmányokat folytatott, 1833-ban ügyvédi vizsgát is tett, majd a selmeczi akadémián tanult, majd pedig Pesten folytatott mérnöki tanulmányokat a Magyar Királyi Egyetemen. Ezután Országos Építészeti Főigazgatóságnál dolgozott gyakorlonoki állásban, majd a Duna Mérési Intézetnél kapott állást. Később 1842-től 1844-ig a máramaroszigeti református liceum tanáraként tért vissza a pedagógusi pályára. 1844 ismét önkéntesként dolgozott.

1846-ban a Tiszavölgyi Társulatnál kapott segédmérnöki állást (Deák és Kövér, 2012). Itt a központi választmány egyik főmérnöki pozícióját szerezte meg (Kovács, 1889) és vélhetően itt ismerkedett meg gróf Széchenyi Istvánnal is, akivel igen jó munkakapcsolatot sikerült kialakítania, olyannyira, hogy a szintén a gróffal utazó Kovács Lajos egyenesen a gróf kedvenc mérnökének nevezi. (Kovács, 1889).

Az 1848-as események idején az új magyar kormány lelkes támogatója, a fegyveres szabadságharc idején a honvédséghez is csatlakozik. Lónyay Menyhért, egykori tanítványa elismeréssel beszél Sasku szabadságharc idején tanúsított bátorságáról (mely szerinte éles kontrasztban állt Sasku korábbi gyáva természetével, és mely változást ő a nagy idők hatásának tudott be – Budapesti Szemle, 1885, 42. kötet, 100-102. szám, p. 350 – 351.). A világhosi fegyverletételkor már a főhadnagyk között találkozunk a nevével (Deák és Kövér, 2012).

Saskut igen megviselték a szabadságharc leverését követő megtorlás évtizedei. Pesten

élt, nehéz körülmények között, melyeket csak rokonaitól kapott kölcsönök tettek kissé elviselhetőbbé. Ekkoriban mentális állapota megromlott, folytonosan a rendőrség vélt vagy valós üldözésétől tartott. Komoly pszichés problémákkal küzdött, mindenhol a rendőrség őt figyelő ügynökeit sejtette, akik véleménye szerint a legváltozatosabb módszerekkel (pl. mérges gázokkal, izzó fém pálcákkal, zajkeltéssel stb.) kínozták (bővebben lásd Deák és Kövér, 2012 tanulmányát). Ennek ellenére az MTA-nál korrektori majd főkorrektori állást kapott, mely hivatalát tisztességesen töltötte be egészen 1869-es haláláig (Deák és Kövér, 2012).

Sasku közírói tevékenységének java része azonban még jóval ezen időszak előttre, az 1840-es évekre esik. A szerző rendkívül szerteágazó műveltsége és nyelvtudása (beszért németül, latinul, görögül, héberül, franciául, angolul, olaszul, portugálul és spanyolul is) lehetővé tették számára, hogy több területen véleményt formálhasson. A politikai kérdések mellett foglalkozott pedagógia-elméleti, művészet-elméleti témákkal és mértani problémákkal is, illetve lefordította Dionysius Lardner Amerikai Egyesült Államok történetéről szóló munkáját magyar nyelvre (Závodszy, 1992).

Sasku ideális „társaság” keretrendszerének megteremtésével foglalkozó műveinek elemzése

A három itt vizsgált mű a „Törvények alaptudománya” (Sasku, 1841), a „A kelet és nyugat népe és a Köz Intézetekről” (Sasku, 1842a) és a „Boldogságtudomány, vagyis mimódon teheti magát az emberi nemzet lehető legboldogabbá?” (Sasku, 1842b) a szerző szerint egy koherens egészként olvasandó, erre többször is felhívja a figyelmet a „Boldogságtudomány” olvasása közben. A három munkában Sasku azt a célt tűzi ki maga elé, hogy megtalálja a lehető legideálisabb „társasági” modellt, mely egyszerre garantálja tagjainak szabadsághoz és boldogsághoz való jogát.

Sasku érvelése főként az utilitarizmus felől közelíti meg a politika területét, ideális állapotnak a lehető legnagyobb rész lehető legnagyobb boldogságát nevezi. Sasku számára a boldogságkeresés nem képzelhető el az egyén szabadságának biztosítása nélkül. A szabadság azonban az egyén számára csak a közösségben nyer értelmet, hiszen társasági kapcsolatok nélkül nem érheti el a boldogságnak azt a fokát, amit a társasági lét tesz lehetővé számára. Fontos kiemelni tehát, hogy a társaság létét Sasku annak hasznosságával indokolja. Ő maga a következőképpen fogalmazza ezt meg:

„Az ember, többekkel együtt, vagyis társaságban élve sem szün meg egyszersmind külön személyben is ember lenni, s annál fogva ott is ön boldogsága neki egyedüli célja; sőt a társasági életet is csak egyedül azért kívánja, hogy boldogsága a társaságban biztosítva, 's boldogulhatásra több alkalma legyen.” (Sasku, 1842b, 5. o.)

Látható ugyanakkor, hogy Sasku érvelése alapvetően republikánus logikát használ. Nála az egyén szabadságának legfőbb garanciáját a társasági keretek adják, melyek a társaság tagjainak jóváhagyásával jöttek létre, és

legitimációjukat is a társaság tagjainak megelégedettsége adja. Emiatt folyamatosan módosíthatóak, amennyiben a társaság tagjai ezt szükségesnek látják. Sasku tehát nem ismeri el az ősi alkotmányra építkező érvelések legitimitását, hiszen azok ütköznek az általa hangoztatott „legnagyobb rész legnagyobb boldogsága” utilitarista elvével.

Az ősi alkotmányra való hivatkozás politikai nyelvét beszélő szerzők a társaság törvényeit az őstől örökölt állapotok megőrzésének fontosságát hangsúlyozzák, a közösség tagjainak jogait pedig az alapító tagoktól származtatják, és ennél fogva az örökösök egyfajta kötelezettségeként tekintenek azok védelmére. A közösség létrejöttékor fennálló állapotok és saját koruk viszonyai között folytonosságot feltételeznek (Takáts, 2014).

Ezzel szemben Sasku értelmezésében a társaságnak mindig az adott kor elvárásainak kell megfelelnie, és nem valamiféle elvont, idealizált közösségi forma védelmét jelöli meg a „társaság” alkotmányának feladatáént, hanem azt, hogy lehetővé tegye a tagjai számára a közösségen belüli boldogság elérését. Ehhez biztosítania kell a közbátorságot, mely ebben a kontextusban a szabadság egy negatív formáját jelenti (Berlin, 1969.), mely alatt a szerző az egyén cselekedeteinek szabadságát, a külső korlátozó tényezők hiányát érti. Mint írja: „Tudni kell ugyanis, hogy az emberek nem csak természeti jussaik azaz személyi vagyomi és cselekvési szabadságok biztosítása vagyis bátorság végett kíváncsiaknak inkább társasági életben élni, mely bátorság azonban már maga is nagy jó rájuk nézve, mert noha e szabadsággal a társaságon-kivül is bírnak, de

felőle biztosítva nincsenek: hanem a' gyönyörűségek végett is” (Sasku, 1842b, 11. o.).

Látható, hogy Saskunál a társaság fő feladata az, hogy biztosítsa a szabadságot, nem pedig az, hogy megteremtse azt. Fontos különbség, ugyanis az utilitarizmus egyik első gondolkodója, Jeremy Bentham például kifejezetten ellenségesen viszonyult a természeti jogok fogalmához. Vélekedése szerint ugyanis a jogok csak egy közösség konstrukciói, az egyén önmagában nem rendelkezik jogokkal, és ugyan ebben a közösségen kívüli állapotában is formálhat igényt a jogokra, azokat csak a közösségen belül szerzi meg, a közösség megegyezése nyomán (Demeter, 2018).

Emellett mint a fentebbi idézetből is kiderül, Sasku nem csupán a „közbátorság” biztosításával magyarázza az egyén társasági életre való hajlandóságát, hanem a közösségi kapcsolatokra is „gyönyörűségeként”, vagyis az egyén boldogságának forrásaiként tekint.

Fontos azonban, hogy a „társaság” nem kényszerítheti tagjait a boldogságra, pusztán a lehetőséget kell biztosítania számukra annak eléréséhez. A kényszerítés tehát, akárcsak John Lock-nál (Farre, 1979), a szabadság végét jelenti, a szabadság nélkül pedig az egyén nem érheti el a boldogságot. Ahogy Sasku fogalmaz: „mert a boldogság csak képzeleti név, mely valósággal nem egyéb megelégedésnél, akkor elégszünk meg pedig, ha azt elérjük, vagy olyat érünk-el, a' mit önkint kívántunk, nem pedig a mire kényszerítődünk” (Sasku, 1842b, 8. o.).

Látnunk kell tehát, hogy a közösség autoritása az egyén boldogságkeresésébe nem avatkozhat be, hiszen azzal ellehetetlenítené azt. A „társasági” keretrendszer egyetlen feladata

tehát, hogy a lehetőséget teremtsen meg a polgárok számára a boldogság eléréséhez. Sasku szerint ugyanis a társaság minden tagjának egyet kell értenie a társaság törvényeivel, hiszen, ha ez nem következik be, úgy egyesek nem tagjai, csupán szolgálai a társaságnak, akik szolgálai státuszukkal érthető módon elégedetlenek, vagyis következképpen a „társaság” fenntartásában sem érdekeltek. Ez a szerző szerint egy negatív folyamat, hiszen republikánus hagyományoknak megfelelően a belső megosztottságot tartja a legnagyobb veszélynek a társaság számára. A belső harmónia megteremtése tehát a társaság legfőbb feladata, ehhez pedig elengedhetetlen a törvény előtti egyenlőség. Azonban Sasku szerint senki sem kényszeríthető a társaságon belüli létre, mindenki számára biztosítani kell a kiválás lehetőségét. Ez egyben azt is jelenti, hogy a külvilághoz a társaság csak pacifista szemlélettel viszonyulhat, hiszen hódításai esetén csak diszharmónia keletkezne a társaság belső rendjében, az új tagok ugyanis nem önszántukból csatlakoznának (Sasku, 1842b).

Ez nem jelenti ugyanakkor azt, hogy a tagoknak ne kellene érteniük a fegyverforgatáshoz. Sasku meglátása szerint a polgárok kötelessége megvédeni a társaságot, mint jogaik és szabadságuk legfőbb védnökét, így aztán már az iskolai nevelésnek is tartalmaznia kell bizonyos katonai alapismereteket, játékos formában megtanítva a különböző hadi mozdulatokat és azok értelmét a fiúknak, 15 éves koruk környékén pedig 2 éves általános hadi képzésben kell részesülniük. Mindez lehetővé teszi, hogy felnőve a „társaság” katonai ismeretekben jártas polgáraiként védelmez-hessék azt a különböző fenyegetésektől. A

„társaság” fegyveres védelme ugyanis kötelezettség, a polgárjog felétele. (Sasku, 1842b). Látható, hogy Sasku itt bizonyos értelemben leszűkíti a korábban széles jelentésmezővel bíró „társaság” fogalmát, és egyre inkább a korabeli „republika”, vagyis köztársaság-fogalomhoz kapcsolódó tartalommal tölti azt fel.

Meg kell jegyezni, hogy a közösség fegyveres védelmének fogalma nemcsak kötelezettséggként merül fel, hanem jogként is, hiszen minden polgár egyenlő jogait és kötelezettségeit tekintve a társaságon belül, vagyis a közösség fegyveres védelmének joga mindenkit megillet.

Érdekes mindezt párhuzamba állítani a korabeli nemesi jogfelfogással. Az adómentesség, a közügyekben való részvétel jogát a haza fegyveres védelmének kötelezettségével magyarázta (Poór, 2003). Sasku a jogokat a társaság védelmének kötelezettségéből levezető érvelést megtartja, azonban nem egy szűk réteg feladatává teszi azt, hanem minden polgárévá. Nála tehát a polgárok katonák, és a katonák polgárok is egyben. Mindezt részben a hadsereg moráljának szinten tartásával is indokolja, hiszen a zsoldossal ellentétben, aki csak vagyonért küzd, az ilyen polgárkatonák a társaság védelméért szállnak hadba, amit a szerző erkölcsileg felsőbbrendű indokként értékel. Mint írja: „de nem is sokat bízhatni rendesen az idegenek segítségébe, kik ily alkalommal inkább csak ön hasznokat keresik, mint azon társaságét, mely segítségökre szorult.” (Sasku, 1842b, 80. o.)

Sasku érvelése egyáltalán nem egyedülálló a korszakban. A forradalmi majd a napoleoni háborúkat követően a hadtudományok szakértői megpróbálták feltárni az okokat, melyek

sikeressé tették a francia hadsereget. Kiss Károly 1840-es akadémiai székfoglalóján például a következő címmel tartott beszédet: „Mi okozta a francia köztársaság harcnyereségeit? Győzedelmeinek mi adott oly hatalmas befolyású sikert?”. Ebben a beszédében sorra veszi a koalíciós vereségek lehetséges okait, és arra jut, hogy a legfőbb problémát azok hadszervezetének elmaradottsága okozta (Ács, 2005).

Ennél is tovább ment az MTA egy 1846-os nagygyűlésén tartott székfoglaló beszédében Horváth Mihály történész, aki a magyar hadtörténet négy korszakának (az Árpádok háborúi, az Anjouk uralkodásától 1526-ig terjedő időszak katonai konfliktusai, az ettől a dátumtól 1715-ig, vagyis az állandó hadseregek megjelenéséig, illetve az 1715-től a maga koráig tartó időszak) ismertetése után kifejti, hogy az utolsó időszakban a hadügy területén nem történt érdemi fejlődés, így a reformokat sürgető álláspontra helyezkedik, és kijelenti: „csak a polgárívédhad-rendszer lehet egyedül biztos horgony, mellynek hatalmas ereje a nemzet sajkáját az élet és a szabadság öblében fentarthatja” (idézi: Ács, 2005, 77. o.). Látható tehát, a Sasku által bemutatott, polgárokból verbuvált, milícia jellegű hadsereg előnyeit mások is felismerték a korban.

Sasku vélekedése szerint ugyanakkor nemcsak a külső fenyegetések miatt hasznos, ha a „társaság” tagjai készek és képesek megvédeni jogaikat, akár fegyveres erővel is. Felléphetnek ugyanis olyan személyek vagy csoportok, akik ugyan tagjai a társaságnak, ám annak törvényei nem tartják be, sőt, más polgárokat is korlátoznak szabadságukban. Sasku szerint, ha a fegyveres védelem feladatát a közösség egy

külön erre kijelölt csoportra bízza, az könnyedén zsarnokságra használhatja fel ezt a kiváltságát (Sasku, 1842b, 83. o.).

A zsarnokságot pedig a szerző a társaságra leselkedő egyik legnagyobb fenyegetésként értelmezi, hiszen azáltal, hogy megfosztja egyes tagjait a szabadságától, egyben boldogsághoz való joguktól is megfosztja őket.

A társaságnak tehát érdekében áll a tagjai boldogságának minél nagyobb szintre emelése, ezért cserébe azok érdekeltek lesznek az előnyös állapotok konzerválásában, vagyis a társaság védelmében. Sasku értelmezésében tehát a társaság szabad és egyenlő emberek szerveződése, akik egyéni szabadságjogaik biztosítása és oltalmazása érdekében lépnek szövetségre egymással. Látható tehát, hogy Sasku racionális magyarázatot keres a társaság létrejöttére, és ezt a magyarázatot ő a szabadság kölcsönös biztosításában találja meg. Igen hasonló módon gondolkodott a kérdésben Kossuth Lajos is. Egyik gyakran hangoztatott frázisa „A szabadság oly kimeríthetlen kincs, mely azáltal, hogy véle többen osztoznak, sem fogy, sem gyengül, sőt nő, sőt erősödik.” (idézi: Miru, 2011, 26. o.) volt, mely elvre építette fel Sasku is az ideális társadalomról alkotott nézetét.

A kérdés elvi hátterének bemutatása után Sasku bemutatja, hogyan is kellene ezeket a gyakorlatba átültetni, vagyis létrehozni egy „társaságot”, mely képes garantálni a közszabadságot.

A közigazgatás és a törvényhozás megszervezésekor Sasku rendkívül fontosnak tartja a hatalom megosztását: „egyszóval a végrehajtást, el kell a' törvényhozói hatalomtól választani; úgy hogy a törvényhozó gyűlés

tehessen 's tegyen ugyan minden általános rendeleteket az egész társaságra nézve, de maga semmit végre ne hajtson;" (Sasku, 1842b, 34. o.).

A végrehajtó hatalmat is tovább osztja a bíróságokra és a közigazgatásra. Látható, hogy a hatalmi ágak szétválasztásának Montesquieu-i modelljét vette át, melyben a hatalmi ágak egymást is felügyelik. Sasku ezt a zsarnokság elleni védekezés érdekében elengedhetetlennek tartja. A választott köztisztviselők jogi értelemben a társaság tagjait képviselik, ennél fogva testületként a törvényhozói gyűlés nem vonható felelősségre az igazságszolgáltatás által, ugyanakkor személyükben a képviselők továbbra is a társaság törvényei alá vannak rendelve, így Sasku igyekszik feloldani azon ellentmondást, hogy hogyan felügyelhesse a hatalom azon képviselőket, akik a társasági szabályrendszer korlátain túllépve próbálnak meg visszaélni hatalmukkal. (Sasku, 1842b, 38. o.).

Sasku ugyanakkor úgy véli, a polgárok minél nagyobb arányban részesedhetnek a köztisztviselői pozíciókkal járó megbecsülésből, annál kisebb az esélye zsarnokság kialakulásának, hiszen így törvényes keretek között élhetik ki az „uralkodás” iránti vágyukat. Látható, a szerző itt a hasznosság felől közelíti meg a problémát, ezért kijelenti, hogy a választópolgárok legnagyobb részét egyben választhatóvá is kell tenni.

Sasku a közigazgatás és a törvényhozás legalsó lépcsőfokaként a helységeket képzei el, melyek a Thomas Jefferson munkáiban megjelenő wardokhoz (Lévai, 2013, 222. o.) hasonlóan önálló kis köztársaságokként funkcionálnának, saját iskolával, törvényhozással

és bírósággal, illetve katonaság egységeit is ezeknek kellene lakosságszámarányosan kiállítaniuk, illetve az adószedés is ezen a szinten történne. Sasku szerint a helyi szinten megválasztott képviselőket érdemeik alapján választják ki polgártársaik, így biztosítva, hogy a társaság vezetése mindig hozzáértő egyének kezében legyen. Sőt, nemcsak a polgári tisztviselők választása történik meg a helységek szintjén, hanem még az egyes tiszteké is a helység kiállította milícia nagyságától függően. Mint írja:

„Minden férfi polgár egyszörsz mind katoná legyen serdültt korától kezdve egészen hajlott koráig, addig tudniillik, a midőn már tisztségeket nem szabad viselnie a főttebbiek szerint; 's minden polgári tisztviselő egyszörsz mind azoknak, kiknek polgárilag tisztje, katonailag is tisztje legyen. 'S ugyanazért tisztválasztáskor ne csak a főttebb maga helyén eléadott tisztségekre tiszteket, hanem ezeken kívül századosokat, tizedeseket is választzanak a polgárok magok között" (Sasku, 1842b p. 85.).

Az „alacsonyabb” rangú tisztikar katonák által történő kiválasztásának gyakorlata a Római Köztársaság korába vezethető vissza. A római legionáriusok maguk közül választhatták centurióikat (nagyjából a századosnak megfelelő tiszti rang a római hadseregben), és ez egy fontos lehetőség volt a katonák számára a katonai és a társadalmi felemelkedésre, hiszen a centurió rangját viselő katonának akár a római lovagrendbe (a szenátori

rend alatt elhelyezkedő társadalmi réteg) is volt esélye bekerülni, ha végigjárta a tiszti ranglétrát (Taylor, s.a.).

Nem tudhatjuk ugyanakkor, hogy Sasku hasonló szándékkal javasolja-e a hadsereg alacsonyabb tisztjeinek közvetlenül a legénység által történő választását, az mindenesetre bizonyos, hogy az antik republikánus hatások megjelenése nem meglepő, tekintve, hogy Sasku kollégiumi tanulmányai alatt megismerte az ókori Róma történetét (mint az bizonyítványából is kiderül, lásd a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. Kézirattár és Régi könyvek Gyűjteménye: M. Ir. Levelezés. 4 – r. 160.). Mindenesetre a magasabb rangú tisztek esetén véleménye szerint a törvényhozó gyűlésre kell bízni a kiválasztásokat. (Sasku, 1842b).

Fontos tehát, hogy a „társaság” a helységek számára minél nagyobb önrendelkezést tegyen lehetővé, hiszen, mint Sasku (1842b, 26. o.) írja: „Az egész társaság valódi alkotó részei azonban mindenkor csak az egyes helységek maradnak. A honnan az egész társaság’ fő tekintete és gondja mindig az egyes helységek szabadsága és jólléte ’s annál fogva boldogsága tartozik lenni”.

Itt meg kell jegyeznünk, hogy a jeffersoni mintákkal való hasonlóság valószínűleg nem a véletlen műve, Sasku az Amerikai Egyesült Államok történetével foglalkozó egyik fordításában például ez a megállapítás szerepel: “de Jefferson erre [a szabadság és a függetlenség elérésének céljára] olly országlási elveket épített, melyeket minden szabad népnek kisebb-nagyobbmértékben el kell fogadnia.” (Sasku Károly, 1836, 262. o.).

A helységi szint jelentette alapra épülne fel aztán a társaság szerkezete, a polgárok csak itt tudnának közvetlenül beleszólni a közügyek alakulásába. Sasku szerint ugyanis a közvetlen demokráciának csak ezen a helységi szinten van létjogosultsága, a polgároktól ugyanis nem várható el, hogy folyamatosan informáltak legyenek a társaság egészének közügyeit illetően, a helységek szintjén azonban ez megoldható. Hasonló gondolat figyelhető meg Thomas Jeffersonnál is, aki a köztársaság közigazgatásának felsőbb szintjei (tehát megyei, állami, szövetségi) számára képviseleti demokráciát ajánl, mivel a közvetlent már nem tartja ideálisnak. Emellett a polgároktól eltávolodott magasabb szintek a korrupció elburjánzását is lehetővé teszik, így az kormányzat ezen szintjeit a „lehető legszűkebb körben kell tartani” (Lévai, 2013, 223. o.).

A decentralizált közigazgatás és a helyi autonómiák ilyen formájú megerősítése a magyar municipalizmus is párhuzamba állítható, hiszen a polgárok által választott tisztviselők, vagyis a közvetlen demokrácia gondolata egyáltalán nem idegen a korabeli magyar politikai felfogástól. Kossuth például egyenesen úgy tartotta, „autonom municipalitások nélkül nincsen szabadság” (idézi: Míru, 2011, 56. o.) Igaz, a „municipium” alatt a korabeli magyar közvélemény a vármegyék szintjét értette, ám a hasonlóság a korabeli municipalista érvelések és Sasku helységek építkező szabad „társaság-modellje” között mindenesetre jelen van. Az alulról fölfelé építkező, demokratikus modell pedig Jeremy Bentham álláspontjával összhangban. Bentham szerint a különböző kártékony érdekekkel szemben a közérdek leghatékonyabb védelme úgy garantálható, ha

a lehető legtöbb ember jut választójoghoz. (Áron, 2003).

Saskunál ez a következőképpen jelenik meg: „És ebben áll a társaságtudomány legmélyebb titka 's legerősebb alapja, hogy a társaság képviselőji egyszersmind minden társaknak egyenkint's azok érdekeinek és így az egésznek minden kivétel nélkül képviselőji, megbízottjai legyenek. Úgy hogy a mely társaság némely társakat e képviselésből azaz a választásból kirekeszt, ezáltal mind erejét meggyöngíti, mind az elégtelenség által boldogtalanság 's annál fogva enyészet magvait hinti - el ön kebelében, annál nagyobb mértékben, minél több tagjait 's minél inkább rekeszti - ki e képviselésből” (Sasku, 1842b, 22. o.).

A helységek szintjén aztán a köztisztviselők választása demokratikusan valósulhatna meg, minden felnőtt polgár szavazata ugyanannyit érne. A szerző igyekszik hangsúlyozni, hogy a „társaság” szabadságának érdekében minél szélesebb réteget kell felruházni választójoggal, hiszen csak ez jelentheti a tartós belső rend alapját. Sasku hangsúlyozza, a választójogot a nőkre is ki kell terjeszteni (bár a köztisztviselői posztokra nem tartja őket alkalmasnak, ezt szeszélyességükkel indokolja), hiszen a társaság fenntartásából ők is kiveszik a részüket.

Mindez ismételtén utilitarista gondolat, Bentham szintén a hasznosságukra alapozva érvelt a nők választójoga mellett (v.ö.: Williford, 1975, 168-169. o.).

Megfigyelhető, hogy Sasku a törvénykezésben a közösség érdekeinek fontossága helyett az egyén szabadságának biztosítására helyezi a hangsúlyt, viszont nála itt nincs inkonzisztencia, hiszen természetesnek veszi,

hogy ha valaki a „társaság” tagja, akkor az érdekei is megegyeznek a „társaság” érdekeivel.

Törvények alaptudománya (Sasku, 1841) című művében felsorolja a legfontosabb alapjogokat: személyében minden polgár szabad és joga van a gondolati szabadsághoz és szabad véleménynyilvánításhoz, valamint a vagyonával minden polgár szabadon gazdálkodhat. Hozzáteszi ugyanakkor, hogy az egyén szabadsága csak addig érvényesülhet, míg az nem ütközik a közösség szabályaival. Szabadságuk korlátozását azonban a polgárok maguk szabályozzák, mint fentebb említésre került, a polgárok választott képviselőik útján maguk is részt vesznek a törvényhozásban, így a szabályok összhangban állnak igényeikkel. Emellett fontos, hogy a törvényeket mindig betű szerint kell értelmezni, az ítéletek meghozatalakor objektivitásra kell törekedni. Mindezen gondolatok Jeremy Benthamnál is előfordulnak, az angol szokásjogon alapuló kritikájának egyik fő célja éppen a törvényhozás és ítéletvégrehajtás racionalizálása.

Ugyanezen művében jelenik meg egy másik, antikvitásba visszanyúló republikánus motívum, a földműves életmód felmagasztalása. Saskunál a földműves alakja a republikánus polgári erények megtestesüléseként jelenik meg. Szorgos, életrevaló ember, aki munkájából kifolyólag nem henyélhet, ugyanakkor autonóm is, hiszen nincs kiszolgáltatva a környezetének, létszükségleteit saját forrásból is ki tudja elégíteni. Sasku a „társaság” egyik fő céljaként határozza meg, hogy minél több tagját juttassa földbirtokhoz, és ezáltal lehetővé tegye az önálló, de földjei elhelyezkedése folytán mégis a társasághoz

kötött polgárok számának gyarapodását (v.ö.: Sasku, 1841, 13-15. o.).

Gazdasági kérdésekben Sasku smithiánus álláspontra helyezkedik, vagyis a lehető legkisebb állami beavatkozás mellett érvel. Ez egyben azt is jelenti, hogy a „társaság” számára egyetlen jövedelemforrást tart hasznosnak, a vagyonadót, mindenfajta egyéb vámot és illetéket alapvetően káros koncepcióként értelmez. Ezt a tagoknak jövedelmüknek megfelelő arányban kell fizetni, és egy felülről lefelé szerveződő rendszer veti ki az országok, államok, megyék és végül helységek szintjén. (lásd: Sasku, 1842, 70-73. o.).

A közintézmények tekintetében Sasku az egyén és a társaság viszonyában a társaság kötelességeit emeli ki. A szerző szerint a társaság születésüktől a halálukig felelős tagjaiért, mivel csak így várhatja el azoktól a védelmet. Ennélfogva a „társaság”-nak kötelessége létrehozni különböző közintézeteket, többek közt szülészetet, kórházat, közpénzből fizetett ingyenes háziorvosi rendelőt, elmegyógyintézetet, sőt, időssek otthonát is létre kell hoznia, és államilag finanszírozott temetkezési szolgáltatást is nyújtania kell. Az itteni szolgáltatások árát azonban a munkaképes tagoknak (tehát az idősseknek és betegeknek nem) le kell dolgoznia. Hasonló logika alapján Sasku tanácsolja közmunka lehetőségének biztosítását a munkanélküli, ám munkavégzésre alkalmas tagok számára, ahol csökkentett munkabérért kellene őket dolgoztatni, míg át nem léphetnek ismét a piaci szférába (Sasku, 1842a).

Látható, hogy Sasku igen széles szociális háló létrehozását tűzi ki célul, és hangsúlyozza, a közösség felelősséggel tartozik minden tagjáért. Mindez az utilitarista hozzáállás jegyeit

mutatja, hiszen a „társasággal” szembeni legfőbb elvárás tagjai részéről, hogy hasznos legyen számukra.

Konklúzió

Sasku munkáiban megjelenő republikánus jegyek több forrásra is visszavezethetőek. Az antik jegyek közül elsősorban a köztársaságkori Róma hatása jelentős, a közösséget az élete árán is védelmező, ám mégis a békét magasztaló autonóm földműves katonapolgár ideálja az a fő motívum, mely Sasku republikanizmusát alapvetően meghatározza.

A fentiekből látható azonban, a Sasku által beszélt republikánus nyelv nem önmagában van jelen a szerző érvelésében, hanem több egyéb politikai beszédmóddal és eszmerendszerrel együttesen képezik Sasku politikai gondolkodásmódjának alapjait. Megfigyelhető a „legnagyobb rész legnagyobb boldogságát” célul kitűző utilitarizmus, a smithiánus gazdasági elveken keresztül a skót felvilágosodás is. Mégis úgy tűnik, hogy a vezérszál, melyre Sasku a tökéletes „társaság” modelljét felhúzza, a közösséget az egyén szabadságának fő őreként jelen levő republikanizmus. Sasku végig hangsúlyozza, hogy az egyén önállóságát rendkívül fontosnak tartja, azonban ahhoz, hogy az egyén önálló és szabad maradhasson, kénytelen egy „társaság” tagjává válni. A „társaság” két okból fontos a tagjai számára: azért, amit tesz értük, vagyis őrzi jogaikat, és megfelelő kereteket teremt a boldogságkeresésük számára, sőt, gondoskodik is róluk amennyiben arra ők maguk már nem képesek; illetve azért, amit nem tesz: vagyis nem avat-

kozik be az életükbe, és lehetővé teszi számukra hogy önállóan irányítsák életük menetét.

Fontos ugyanakkor megérteni, hogy Sasku-nál a „társaság” és az egyén kölcsönösen egymásra vannak utalva. Egyének nélkül nincs társaság, hiszen az, mint Sasku is írja, csak „tagjaiban áll fenn”, társaság nélkül viszont az egyén kiszolgáltatott helyzetbe kerül a környezetével szemben. Ezért aztán az a jó „társaság”, amelyik hasznos tud lenni tagjai számára, hiszen csak így nyer értelmet létezése. Ugyanígy a tagoknak is a közösség hasznos tagjává kell válnia, hogy a „társaság” teljes jogú polgáraként jogot formálhassanak annak működésének alakításába. Sasku munkássága elsősorban az egyén és a közösség egymással szembeni viszonyrendszerének meghatározására törekszik, hogy megállapítsa azt az egyensúlyi állapotot, ahol az egyén még szabad maradhat, ám egyúttal – a szerző szóhasználatával élve – ezen egyensúly megteremtésében „áll a társaságtudomány legmélyebb titka”.

Irodalom

- Ács T. (2005): *A reformkor hadikultúrájáról. A magyar hadügy és tudomány kérdéseiről*. Magyar Tudománytörténeti Intézet, Piliscsaba.
- Áron L. (2003): Érvelési módok a korai utilitarizmusban. *Világosság* 2003/11–12.
- Berlin, I. (1969): Two Concepts of Liberty. Letöltés: 2021.03.19. Web: https://cactus.dixie.edu/green/B_Readings/I_Berlin%20Two%20Concepts%20of%20Liberty.pdf
- Deák Á. és Kövér Gy. (2012): Egy sorsüldözött rögeszméi -Sasku Károly (1807-1869)-; in: *Határon innen, határon túl*;

Tanulmányok Tilcsik György 60. születésnapjára. Szombathely, 2012.

- Demeter M. A. (2018): *Korunk politikai filozófiája*. Egyetemi Műhely Kiadó Kolozsvár, 2018.
- Farre, D.M. (1979): Coerción, Consent, and the Justification of Political Power: A New Look at Locke's Consent Claim. *Archives for Philosophy of Law and Social Philosophy*, Vol. 65, No. 4 (1979). pp. 521-543
<https://www.jstor.org/stable/pdf/23679304.pdf?seq=1>
- Kovács L. (1889): *Gróf Széchenyi István közéletének három utolsó éve 1846 – 1848*. Franklin-Társulat, Budapest.
- Kónyi M. (1885): Gróf Lónyay Menyhért önéletrajzi töredéke. *Budapesti Szemle*, 1885. 42. köt. 102. sz. p. 350 – 351.
- Lévai Cs. (2013): Hogyan Biztosítható az erényes köztársaság fennmaradása? A klasszikus republikanizmus és a skót felvilágosodás összefonódása Thomas Jefferson politikai gondolkodásában. In: Fazekas G. T., Miru Gy. és Velkey F. (szerk.): *“Politica philosophiai okoskodás”*. *Politikai nyelvek és történeti kontextusok a középkortól a 20. századig*. Debreceni Egyetem Történelmi Intézet, Debrecen.
- Miru Gy. (2011): *Szabadság és politikai közösség. Kossuth Lajos politikai alapfogalmai*. Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely, Budapest.
- Net1: *A kisújszállási iskolában működött rektorok. Series Rectorum Scholae Kisújszállásiensis*. Letöltés: 2021.03.19. Web:

- https://moricz.arrabonus.hu/?page_id=1431
- Poór J. (2003): *Adók, katonák, országgyűlések. 1796 – 1811/12.* Universitas Kiadó. Budapest.
- Sasku K. (1841): *Törvények alaptudománya.* Pest
- Sasku K. (1842a): *A kelet és nyugat népe és a közintézetekről.* Pest
- Sasku K. (1842b): *Boldogságtudomány, vagyis mimódon teheti magát az emberi nemzet lehető legboldogabbá?* Buda.
- Skinner, Q. (1997): Jelentés és megértés az eszmetörténetben. In: Horkay Hörcher Ferenc (szerk.): *A koramodern politikai eszmetörténet cambridge-i látkepe.* Tanulmány Kiadó. Pécs, 1997.
- Szinnyei J.: Magyar írók élete és munkái. Letöltés: 2022.03.19. Web: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-irok-elete-es-munkai-szinnyei-jozsef-7891B/s-A6233/sasku-karoly-A6DD9/>
- Takáts József (2014): *A megfelelő ötvözet.* Osiris Kiadó. Budapest.
- Taylor, M. J. (s.a.): *Centrurions in Early Rome.* Letöltés: 2021.03.19. Web: https://www.academia.edu/38788743/Centrurions_in_Early_Rome p. 9.
- Tiszántúli Református Egyházkerült Levéltára: II. 1. C. 3. *Kollégiumi Igazgatói Iratok: 1821-500.*
- Williford, M. (1975): Bentham on the Rights of Women. *Journal of the History of Ideas.* University of Pennsylvania Press, 1975.
- Závodszy G. (1992): *Az Egyesült Államok, mint a polgárosodás modellje a magyar liberalizmus kialakulása és térhódítása időszakában (1830–1840).* Letöltés: 2021.03.19. Web: https://www.academia.edu/37254047/Z%C3%A1vodszy_G%C3%A9za_Az_Egyes%C3%BClt_%C3%81llamok_mint_a_polg%C3%A1rosod%C3%A1s_modellje_a_magyar_liberalizmuskialakul%C3%A1s_%C3%A9s_t%C3%A9rh%C3%B3d%C3%ADt%C3%A1s_kor%C3%A1ban_d ocox

CAMUS „PROMÉTHEUSZ A POKOLBAN” CÍMŰ ESSZÉJÉNEK ELEMZÉSE

Szerzők:

Pavlovics Zsófia
Debreceni Egyetem

Szerző e-mail címe:
zsofikuszi@gmail.com

Lektorok:

Mező Katalin (PhD)
Debreceni Egyetem

Mező Ferenc (PhD)
Eszterházy Károly Katolikus Egyetem

...és további két anonim lektor

Absztrakt

Ez a tanulmány Albert Camus (1913-1960) 1946-os „Prométheusz a pokolban” című esszéjére összpontosít. Prométheusz mítoszának alapeleme a lázadás, és ez a tanulmány bemutatja, hogyan lehet összekapcsolni az író munkásságát és történelmi háttérét (tekintve, hogy Camus a francia összeomlás kezdete óta ellenezte a náciizmussal való együttműködést).

Kulcsszavak: Camus, Prométheusz

Diszciplína: irodalomtudomány

Abstract

ANALYSIS OF CAMUS'S ESSAY "PROMETHEUS IN HELL"

This study focuses on the essay 'Prometheus in Hell' from 1946 by Albert Camus (1913-1960). The basic element of Prometheus's myth is rebellion, and this study shows how the writer's work and historical background can be linked (considering that Camus had been opposed to cooperation with Nazism since the early days of the French collapse).

Keywords: Camus, Prometheus

Discipline: Literary Studies

Pavlovics Zsófia (2021): Camus „Prométheusz a pokolban” című esszéjének elemzése. *Lélektan és hadviselés – interdiszciplináris folyóirat*, III. évf. 2021/1. szám. 83-93. doi: 10.35404/LH.2021.1.83

A 20. századi francia irodalom és filozófia egyik legismertebb alakja Albert Camus, aki tragikus és nehézségekkel teli magánélete ellenére jelentős munkásságot hagyott az utókorra. Camus édesapja korán meghalt, írástudatlan édesanyja nagy szegénységben nevelte gyermekeit. Tanárai támogatásával járhatott középiskolába, majd egyetemre. Újságíróként kezdett dolgozni, előbb Algírban, majd Párizsban, ahol csatlakozott az ellenállási mozgalomhoz. Íróként eközben egyre nagyobb sikereket ért el: *Kőzöny* című művét 1942-ben, *Sziszüphosz mítosza* című esszéjét 1943-ban jelentette meg. *Féltreértés (Caligula)* című drámáját 1944-ben játszották. 1957-ben Nobel-díjat kapott. Az irodalom mellett a filozófia, azon belül is főleg az egzisztencializmus egyik meghatározó alakja volt (de Luppé, 1958).

Jelen tanulmány Camus *Prométheusz a pokolban* című esszéjét elemzi, mely görög mitológiai témát dolgoz fel. Mindenekelőtt fontos tisztázni a mítosz és a mitológia fogalmát. A mítosz istenekről, természetfeletti lényekről szóló legenda, mely vallási elemeket tartalmaz és betekintést enged az őket kitaláló nép életébe és annak kultúrájába, esetünkben az ókori Görögország és görögök hitvilágába.

Mítosz és mitológia

Mircea Eliade (2014: 69) román vallástörténész, filozófus és író szerint: „A mítosz valamilyen új kozmikus helyzet vagy őseredeti esemény jelentkezését adja tudtul. Tehát mindig valamilyen teremtésről szóló beszámoló. Elbeszéli, miként vittek véghez valamit, miként kezdett ez létezni; csak a valóságról beszél, ami valóban végbement, és teljesen megnyilvánult.” Az ezzel szorosan összekapcsolódó fogalom, a mitológia pedig a mítoszok

összességére vonatkozik, azok történetével, eredetével, valóságalapjával foglalkozik.

A mitológia és mítosz fogalmainak definiálása mellett fontos kitérni irodalmi vonatkozásaikra is, hiszen a 20. század irodalmában nem volt újkeletű a felhasználásuk. Már a reneszánsz francia irodalomban többen viszsztatértek az antik költészethez, mint például Pierre de Ronsard és Joachim du Bellay. A klasszikus színház gyakran használt antik témákat. Ide sorolhatjuk Racine darabjait: *Andromakhé* (1667), *Iphigeneia* (1674), *Phaedra* (1677). Pierre Corneille, *Médeia* című tragédiáját 1635-ben, az *Andromédát* 1650-ben, az *Oidípust* 1659-ben adták ki. A Diderot és d’Alambert által szerkesztett *Enciklopédiában* külön szócikkben említették a „mítosz” kifejezést. A 19. században a romantika hívei elsősorban a középkor felé fordulnak, de nagy szerepet játszik körükben az orientalizmus is (Hugo, Nerval).

A parnasszista költők előszeretettel dolgoznak fel mitológiai (görög, indiai) témákat, például Leconte de Lisle, Théophile Gautier, Théodore de Banville. A 20. században Jean Giraudoux a *Trójában nem lesz háború* című színpadi művében az *Iliászt* értelmezi újra: egy olyan Európát ábrázol benne, mely bár látja a háború közeledtét, nem tehet semmit ellene (Louvriot, 2013).

Prométheusz mítosza

Az itt elemezni kívánt filozófiai esszének Prométheusz mítosza adja az alapját. Prométheusz Iapetosz titán és Themisz fia. Zeusz fellázadt Prométheusz apja, Kronosz ellen és Prométheusz a legtöbb titánnal ellentétben apja védelmére kelt. Prométheusz az emberek pártját fogta az istenek helyett. Az embereket

egy legenda szerint Prométheusz teremtette meg agyagból és vízből. Megtanította őket szántás-vetésre, mesterségekre, írásra, kórok gyógyítására és ellopta számukra a paraszat az égből, melyet korábban Zeusz megvont tőlük, amiért Prométheusz rávette, hogy az áldozati állatok értéktelenebb részeit válasszák az istenek számára.

Zeusz bosszút állt mindazért, amit Prométheusz az emberekért tett: a Kaukázus sziklához láncolta, ahol egy keselyű naponta kitepte a máját, az azonban minden nap újra nőtt. A titán Héraklész segítségével szabadult meg, aki lelőtte a keselyűt, Prométheuszt pedig eloldozta. Héraklésznak erre azért volt lehetősége, mert elárult apjának egy titkot: nem születhet fiú gyermeke, mert ha Thetisz fiút szül, a gyermek hatalmasabb lesz apjánál is (Csiffáry 2008).

Prométheusz mítosza nemcsak Camus eszszéjében található meg, hanem számos egyéb műben is fellelhető a francia irodalomban. Ballanche *Orpheusz* című művében magyarázza Prométheusz mítoszáat: Prométheusz hatalmat adott az embernek arra, hogy „megszelídítse a vak természetet” és „elhozta a földre a haladás törvényét”, ő képviseli az emberi faj fokozatos haladását. A 19. századi írók általában a nagy találmányok előfutárának tartották a titánt.

Jules Michelet történetírói munkájának előszavában pedig így fogalmaz: „Az ember saját magának Prométheusza.” (idézi Michele-t Albouy, 1969, 161. o.). Pierre Albouy így értelmezi Michelet Prométheusszal kapcsolatos gondolatait: A haladás, mely felszabadítja az emberiséget, pontosabban létrehozza és megalkotja, lázadás formájában történik (lásd: Albouy 1969, 161. o.). Ezután azt írja, hogy

Michelet *Az emberiség Bibliája* című művében a királyi despotizmus elleni harcot a kereszténység elleni harcnak rendeli alá, mely véleménye szerint egy, a demokráciával összeegyeztethetetlen vallás (Albouy 1969, 162. o.).

Prométheusz alakja a 19. századi francia költészetben is megjelent. Louis Ménard költészetében Prométheusz a racionalizmus hőségévé válik és a tudományt dicsóíti. *A megszabadult Prométheusz* egy ifjúsági mű. Prométheusz a Kaukázuson várja a kiszabadítását, szóba elegyedik az emberiséget jelképező kórossal beszélget és megvizsgálja a Jupitertől Krisztusig egymást követő vallásokat (Albouy, 1969).

Louise Ackermann költőnő *Prométheusz* című alkotása egy beszédből áll, melyet a titán Jupiterhez intéz. Az egyetlen bűn, melyet Prométheusz bevall, az az emberek iránta sajnálata, akiknek Jupiter nyomorúságos sorsot szánt. Ennek ellenére Prométheusz segítette őt a titánok elleni harcban mivel véget akart vetni az ősi istenek által képviselt vallásnak és azokat a szeretet istenével akarta helyettesíteni. Egy olyan Jupiterről álmodott, aki szeretete a teremtményeket (Albouy, 1969, 165. o.).

André Gide munkásságában Prométheusz romantikus vagy pozitivista mítosza eltűnni látszik, helyett az én mítosza jön létre. Itt Prométheusz aktívabb szereplő és a felszabaduló ént jeleníti meg. Az emberiséget felszabadító Prométheusz helyébe az individualizmus hőse lép (Albouy, 1969, 166. o.).

Élémir Bourges regényíró írásaiban Prométheusz igyekszik megszabadítani az embereket a rossztól. Hiába éleszti fel a lélek hét lángját, mindegyik lángot sötétség oltja el. Ekkor Zeuszhoz fordul de egyik vallás – deizmus,

panteizmus – sem felel meg neki, mindegyik elősegíti a rossz fennmaradását. Prométheusz elhatározza, hogy új embert hoz létre, agyagból gyúrja össze, az intelligencia egyetlen fehér lángjával próbálja vezetni, nélkülözve a vágypiros lángját. Nem sikerül neki, fia vakon születik. Gyermekeit karjában tartva Prométheusz eltávolodik a fény keresésétől (Albouy, 1969, 170. o.). R. Trousson így vélekedik erről a befejezésről: „A mű konklúziója megőrzi az ész és a hit kettős bukását. Bourges Prométheusza valójában lemond a megoldás utópiájáról, mely gyógyír lenne az emberiség aggodalmára de nem mond le a keresésről” (idézi Albouy, 1969, 170. o.). Ez a felfogás Camus Prométheuszának előfutára, aki remény nélkül de nem boldogság vagy bátorság nélkül görgeti a szikláját (Albouy, 1969).

Történelmi hatások

Felmerül a kérdés, hogy egy 20. századi francia író miért tér vissza a görög mitológiához műve megírásakor. Camus nevéhez fűződik az abszurd, mely más műveiben, mint például a *Σίσυφhosz mítosza* című esszéjében is megtalálható. Ez az életérzés, mely a hiábavalóságot, az emberi lét értelmének keresését jelenti, összefüggésbe hozható az író által megélt kor történelmi hátterével, gondolok itt a második világháborúra és az algériai háborúra.

A második világháború során a franciákat számos veszteség érte, különböző problémákkal kellett szembesülniük. A második világháború 1939. szeptember 3-ikán tört ki, amikor Németország megtámadta Lengyelországot, 1940 május 10-én pedig a Wehrmacht elindította a nyugati offenzívát. A németek öt hét alatt 1 850 000 hadifoglyot ejtet-

tek, 92 000 francia és angol esett el. Június 16-án Reynauld lemondott Pétain javára, aki rádióbeszédében fegyverszünetet jelentett be.

A németek célja az volt, hogy Franciaország ne legyen hadviselő fél, a francia hadsereg létszámát százer főben szabták meg. Nagy csapás volt Franciaországnak, amikor megszállás alá kerültek a legnagyobb és legsűrűbben lakott területei, 1940 augusztusában Elzászt és Lotharingiát újra a Birodalomhoz csatolták, amiből a német hadseregbe történő besorolás és durva németesítés következett.

A második világháború tehát nagy hatással volt a francia nép életére de Camus munkássága összekapcsolható az algériai háborúval is, melynek során az algír nacionalisták kerültek szembe a Francia Állammal. Ez a konfliktus a második világháborút követő dekolonizáció részét képezte. Vietnám függetlenségének kiáltása, a franciák által elszenvedett vereség bátorítást jelentett a többi, gyarmatokon élő nép számára. Az algériai háború traumát okozott a francia nép számára, nyolc éven át tartott és elhozta a IV. Köztársaság időszakát.

Az 1950-es évek Franciaországának Algéria elvesztése magas rangjának és nagy hatalmának elvesztését is jelentette. Az algírok számára a fegyveres harc egy igazi kiábrándulást jelentett a francia ígéretekből.

Ami Camus *Prométheusz a pokolban* című írását illeti, alapvetően filozófiai esszék közé sorolják de Olivier Todd szerint „inkább erkölcsi, mint filozófiai kérdéseket boncolgat.” (Todd, 2003, 420.o.). Emellett inkább erkölcsi, mint etikai problémákról van benne szó, amennyiben az erkölcs célja az élet szabályainak megalkotása, az etika feladata pedig az erkölcsi fogalmak elemzése és egy olyan erkölcs megteremtése, mely nem Istenre vagy

valamilyen transzcendenciára hivatkozik. (Todd, 2003, 420. o.).

A lázadás és ellenállás motívuma

Prométheusz mítoszának alapvető eleme a lázadás: tulajdonképpen lázadott, amikor megteremtette az embereket és megtanította őket szántásra-vetésre, írásra, mesterségekre, sőt elhozta nekik a tüzet. Hatalmat adott nekik a tudás és a tűz által – ez egy lázadás volt az istenek ellen. Prométheusz története mellett a *Σίσυφπος μίτοσζα* című filozófiai esszében is megjelenik a lázadás, sőt *A lázadó ember* című mű alapját képezi.

Hogy Camus miért fordított ekkora figyelmet a lázadásra, azt Nicolae Balotă az Ellenállással hozza összefüggésbe, itt láthatjuk tehát, hogyan kapcsolódhat össze az író munkássága és a történelmi háttér. Ahogy Balotă *Az abszurd irodalom* című könyvében olvashatjuk, Camus már a francia összeomlás első napjaitól kezdve ellenezte az együttműködést a nácizmussal, algériai újságírói tevékenysége során pedig több cikket is közölt, melyekben, ahogy Balotă fogalmaz, „igyekszik összebékíteni a mindenféle egyéni lét abszurdításának tudatát a hódítókkal szembeni közös ellenállás akaratával, mely nem maradhat csupán óhaj, mivel a lázadás – akárcsak az abszurd – nem pusztán fogalmi adottság, s nem is pusztán a szenzibilitás tapasztalata” (Balotă, 1979, 258. o.).

Az Ellenállással kapcsolatos a *Lettres à un ami allemand* című négy levél, melyet egy német barátának címez, melyben ugyanakkor arról is képet kapunk, hogyan ítéli meg Camus saját felfogása szerint az abszurd hősiességet és az abszurd elleni lázadás lehetőségét (Balotă 1979). Az Ellenállás és az abszurd közötti ha-

sonlóság abban rejlik, hogy mind a kettő önértékeléssel és önmagán túlmutató céllal rendelkezik. Az Ellenállás sem volt öncélú, ahogyan az abszurd sem. Balotă szerint az abszurd igazságtalanságnak megállapítása során olyan új igazság, értelem és érték kereséséről van szó, mely igazol valamilyen tettet (Balotă, 1979, 259. o.).

Ez jellemzi az olyan mitológiai alakokat is, mint Prométheusz. Azáltal, hogy megteremtette az embereket és képességeket, illetve tudást adott nekik, új értéket is teremtett, mely szerint nemcsak istenek létezhetnek, nemcsak Zeusz teremthet, nemcsak az istenek rendelkezhetnek különböző képességgel. Ez a fajta lázadás egyértelműen önmagán túlmutató céllal rendelkezik, hiszen Prométheusz az emberiség javát szolgálta, nem saját önző céljai vezérelték. Ez az új igazság természetesen nem nyerte el a főisten tetszését, ezért büntette meg Prométheuszt, ezért láncolta a Kaukázus szikláihoz. Mint ismeretes, Héraklész segítségével szabadulhatott ki, aki lelőtte a keselyűt. Bár ezt annak köszönhetette, hogy Hermész elmondta apjának, Thetisz fia hatalmasabb lenne nála, ha megszületne. Ez a magatartás egy új igazságot képvisel: csak azért, mert Prométheusz új lényeket teremtett, amiért továbbadta az értékes tudást, amiért megsértette az istenek hiúságát, még nem kell bűnhődnie, attól még lehet értelme annak, amit cselekedett.

Mint láthatjuk, az abszurd és a lázadás szorosán kötődnek egymáshoz Camus írásaiban, Nicolae Balotă viszont megmutatja az abszurd és a lázadás között fellelhető különbségeket: „Ezen a ponton válik el egyébként a lázadó ember az abszurd embertől. Persze kétségbeesése, az a határhelyzet, amiből a lázadó kiindul, az abszurd érzéséhez hasonlóan »álta-

lában mindenre és különösképpen semmire sem vonatkozik». De amíg az abszurd univerzumban a képtelenséggel, a nemléttel, az értékhiánnyal azonosul az ember, a lázadás világában fölismeri, hogy van olyan adottsága, mellyel érdemes azonosulnia: »a lázadás bármely mozdulata hallgatólagosan értéket idéz« (Balotă, 1979, 320. o.). Megjegyzi továbbá, hogy az elvont abszurdal szemben a lázadásnak konkrét célja van, ez lehet többek között az istenek trónfosztása is vagy bármiféle harc az elnyomás, az idegen ellen. Prométheusz esetében is az istenek trónfosztásáról van szó és meglehetősen hasonló ez arra, amit Camus átélt: a német megszállás Franciaországban, az esetleg szövetségzés a nációkkal, ahogy Prométheusz az istenek akaratának mond ellent, úgy mond ellent Camus a megszálló hatalomnak, az elnyomásnak (Balotă 1979).

Miért lehet a lázadás olyan fontos Camus számára? Miért jelenik meg számtalan szövegében, miért jellemzi szereplőit a lázadás, miért lázad ő maga is újságíróként? *A lázadó ember* című műve adhatja meg erre a választ, ott ugyanis az ember negatív definiálása történik: „Az ember az egyetlen teremtmény, mely nem hajlandó az lenni, ami” (idézi Balotă, 1979, 320. o.). Ez alapján a kijelentés alapján elmondhatjuk, hogy a lázadás teszi emberré az embert. Mi magunk is egyetérthetünk Camus megállapításával ha arra gondolunk, hogy csak az ember hajlandó és képes nemet mondani, az ember képes forradalmat indítani a változásért, államot létrehozni és átalakítani, szellemi mozgalmakat indítani, ahogy tették azt a költők, írók, filozófusok, egyre nagyobb és nagyobb tudásra vágyani és arra szert tenni.

Sem Prométheusz, sem Camus nem fogadja el teljesen azt, ami. A lázadás ugyanakkor nemcsak antropológiai szempontból fontos Camus számára, hanem azért is, mert ez az egyetlen és elsődleges evidencia a bizonytalan világban. Prométheusz abban nem lehet biztos, hogy az istenek miről hogyan rendelkeznek, abban sem lehet teljesen biztos, hogy mi lesz az emberekkel miután megalkotta őket. Abban viszont biztos lehet, hogy tud lázadni az istenek ellen, megtehet valamit, amit saját erkölcsi diktálnak, akkor is, ha nem látja pontosan annak következményeit, akkor is ha bűnhődni fog miatta.

A lázadás motívumának fontossága nem véletlenül került elő éppen Camus műveiben, éppen a második világháború alatt. A háborúban sem volt más bizonyosság, csak a lázadás, nem lehetett tudni, ki nyeri a háborút, nem lehetett tudni mikor lesz vége Franciaország német megszállásának, nem lehetett tudni, hol húzódnak majd a francia és német határok. Ha igazságtalanságra került sor, amelyet a franciák nem tudtak elviselni, nem tehettek mást, minthogy lázadnak ellene. Erről Balotă a következőket fogalmazza meg: „A lázadás reménytelen (akárcsak az abszurd), de nem kétségbeesett. Ellene szegül minden ítéletnek (...) és a halállal vádolt mindenféle cinkosságnak. A Camus-féle kategorikus imperativus így hangzik: az embernek ki kell nyílvánítania igazát, hogy harcoljon az igazságtalanság ellen, hogy por oposición megteremtse a boldogságot, hogy tiltakozzék a boldogságtalanság világa ellen” (Balotă, 1979, 329. o.).

Metafizikai lázadás

Prométheusz esetében fontos kiemelni a metafizikai lázadás fogalmát, mely abban áll,

hogy az istenek ellen lázad, ellenük követ el bűnt és ők büntetik meg. A metafizikai lázadás nem-csak Prométheusz mítoszában és Camus mű-veiben jelenik meg. Balotă is utal rá, hogy az újkort a prometheizmus uralja, illetve további példákat említ: a 17. század libertinusai, Sade, a romantikus dandyk, Stirner, Dosztojevszkij, Nietzsche (Balotă, 1979).

Camus és a mitológiai alakok esetében nemcsak metafizikai lázadásról, hanem ezzel együtt metafizikai nyugtalanságról is beszélhetünk, melyről Olivier Todd szerint Camus előtt senki nem beszélt ilyen következetesen.

Ez a metafizikai nyugtalanság tökéletes összhangra vágyik ember és világ között. Ez mutatkozik meg Prométheusz esetében is, aki egy olyan világra vágyik, ahol nemcsak az istenek akarata érvényesül, ahol az istenek és emberek megférnek egymás mellett, ezért teremtette meg az embereket és ruházta fel őket különböző képességekkel. Ugyanez a metafizikai nyugtalanság már nem jellemzője az isteneknek, akik szerint minden jól van a világban, csak a saját hatalmuk számít.

Bár Prométheusz története az ókorba nyúlik vissza, a 20. századot sem kerülte el a metafizikai nyugtalanság: a franciák egy része nem tudta elfogadni a német megszállást, a háború alatt a németek öt hét alatt 1 850 000 hadifoglyot ejtettek, 92 000 francia és angol esett el, a világ nemzetei nem tudtak békében élni egymás mellett, ártatlanok pusztultak el. A kor embere joggal tehet fel a kérdést: miért velünk történik mindez? Hová tűnt az eddigi béke? Miért kell ellenségként léteznünk, ha mind ugyanolyan emberek vagyunk, legyünk bár angolok/franciák/németek? Egy ilyen világban teljesen egyértelmű az összhang hiánya. Ez a feszült hangulat hatott természe-

tesen Camus-re is, aki Todd szerint „ártatlan gyermekek halálának botrányával szembesült, amikor teológiával foglalkozott, majd később olyan politikai elvekkel találta szembe magát, melyeket újságíróvá válva elvetett” (Todd, 2003, 428. o.). Todd idézi Camus-t, aki mindezekről az alábbiakat írta: „Aki szívén viseli a világ sorsát, azt szorongással tölti el a kultúrák összezsapása. Én is átéltem ezt a szorongást, miközben részt kértem a játszmából. (...) Választani kell szemlélődés és cselekvés közt.” (idézi Camus-t Todd, 2003, 422. o.). Todd magyarázata szerint az abszurd egy olyan érzés, mely meghatározza az ember testi valóját és kitölti a világmindenség egészét. Olyan példákat említ könyvében, melyeket Camus használt az abszurd illusztrálására: az idő múlásában fedezhető fel az abszurd, például amikor telefonfülkében hadonászó embert pillantunk meg vagy a halál elkerülhetetlenségével szembesülünk (Todd, 2003). Camus szerint az abszurdot csak az alkotó képes annak legszélsőségesebb formájában megjeleníteni. Todd szerint ez nem minden művészre igaz, Camusnek viszont kifejezett képessége (Todd, 2003, 428. o.).

Camus mitológiai példái, filozófiai esszéi valóban a szélsőségeket mutatják be. Az ártatlanság és a bűnhődés, a boldogság és a boldogtalanság, az élet és a halál mind olyan szélsőségek, melyek megtalálhatók műveiben. Prométheuszról írt esszéjében az ártatlan Prométheusz és az őt szenvedésre ítéelő Zeus, Prométheusz kiszolgáltatottsága és Zeus hatalma, az emberek teremtése és Prométheusz – ideiglenes – pusztulása állnak egymással szemben.

Ami Camus nyelvezetét és az abszurd definícióját illeti, ennek köze van némileg a francia

nyelvhez is, ahol úgy tűnik, hogy két jelentése van az abszurdnak, az angolban viszont az absurd és a nonsensical szavak fejezik ki ugyanezt. Számára az abszurd jelentheti a következőket: ellentmondó, álságos, értelmetlen. Todd szerint Camus „érvelése gyors, világos, tiszta. Egyfajta tisztánlátást keres, de nem jut el addig, csak érintőlegesen beszél a XX. század világfájdalmáról” (Todd, 2003, 426. o.).

„Déli gondolkodás”

A „XX. század világfájdalmához” hozzátartozik az, amit Camus „déli gondolkodásnak” nevez. Ez az eszmény természetesen a korábban már felvázolt történelmi háttérből is ered, illetve az abszurd életérzésből, a világ és ember egyensúlyának kereséséből. Ahogy Mészáros Vilma fogalmaz, a déli gondolkodás éppen a közéletet keresi és el akarja kerülni a választást. A világ és társadalom ellentéte kapcsán ezt úgy fogalmazza meg, hogy a déli gondolkodás „igent mond a világnak, nemet a társadalomnak, mindkettőt erősen érzelmi alapon” (Mészáros, 1973, 150-151. o.).

Ugyanezt az eszményt Prométheusz mítoszával is összefüggésbe hozhatjuk, mivel Prométheusz igent mondott a világnak és nemet az isteneknek, akik az emberek megteremtése előtt a tulajdonképpeni társadalmat jelentették, hiszen ők döntöttek a világ sorsáról, bár léteztek titánok is, de az istenek felsőbbrendűek voltak, az istenek között pedig egyfajta hierarchia állt fenn. Prométheusz az emberek megteremtése által igent mondott a világnak és nemet az isteneknek.

A déli gondolkodás nem híve az intézményeknek, az egyedinek viszont igen. Bár Prométheusz esetében nem konkrét intézményről volt szó, hanem az istenek akaratáról

és korlátlan uralmáról, ellentmondott nekik. Az istenek „uralma” tulajdonképpen egy intézményhez hasonlítható, hiszen szabályokat hoztak, mások felett áltak. Prométheusz viszont az ember teremtésekor valami egyedit hozott létre, valamit, ami neki köszönhetően született, amit az istenek nem befolyásoltak. Mint a mítosz is mutatja, Prométheusznak ezért kellett bűnhődnie, míg Hermész ki nem szabadította.

Mészáros Vilma továbbviszi gondolatmenetét azáltal, hogy azt állítja, Camus „elidegenültnek tekint minden fogalmat, amely az önmagában vett egyénnel szemben áll: hívják azt istennek vagy történelemnek” (Mészáros, 1973, 150-151. o.). Ahogy az idézetből kiderül, nemcsak az isteneket ellenzi, hanem a történelmet is.

A történelem szerepe

Ahhoz, hogy értelmezzük a történelem szerepét, vizsgáljunk meg különböző történelem-fogalmakat!

Erich Frank a történelmet így határozta meg: „A helyzet, amelyben az egyén találja magát, annak eredménye, amit ő és előtte mások átéltek, tettek és gondoltak, visszavonhatatlan döntéseké tehát. Egyedül a múltnak tudható be, hogy az ember gondolkozni, cselekedni és létezni tud (ha számot vet ezzel a múlttal). Ebben áll létezésének történetisége” (Frankot idézi Kéri, 1997).

A történelem tehát annak eredménye, amit az adott ember és mások a múltban tettek, gondoltak és átéltek, visszavonhatatlan döntések következménye. Ez, a történelemben rejlő visszavonhatatlanság az istenek döntéseinek visszavonhatatlanságával is párhuzamba állítható. Ahogy egy hétköznapi ember, például

Camus korában, nem másíthatja meg politikusok, uralkodók, híres hadvezérek döntéseit, úgy Prométheusz sem menekülhet az istenek elhatározása elől, nincsenek beleszólása az események alakulásába.

Arthur Schopenhauer szerint „Az ember (...) – eltérően az állattól – az észnek köszönhetően nem korlátozódik a szűk, szemléleti jelenre, hanem megismeri a hasonlíthatatlanul messzebbre ágazó múltat is, mellyel össze van kapcsolva és melyből származik; de csak ennek révén szerez tulajdonképpeni ismeretet magáról a jelenről, s még a jövőt illetően is következtetéseket vonhat le” (Schopenhauer idézi Kéri, 1997).

Bár alapvetően a történelem ismerete segít a jelent jobban megértenünk, illetve a jövővel kapcsolatban hipotéziseket állíthatunk fel, ha a múltra már van rálátásunk, a történelem mindeközben, paradox módon, egy korlátozó erő is, hiszen a jelen és a jövő nem kerülheti el a múlt befolyását.

Emellett egy harmadik történelemfelfogást is érdemes itt megemlíteni, mely Friedrich Nietzsche-től származik és azt állítja, az ember háromféleképpen viszonyulhat a történelemhez: „igényli, mint tevékeny és törekvő lény, mint megőrző és tisztelő lény, s mint szenvedő és szabadulásra szoruló lény. A viszonyulás e hármasságának a történelem tanulmányozási módjának hármassága felel meg: ha tetszik monumentális, antikvárius és kritikai történetírást különböztetünk meg” (Nietzsche idézi Kéri, 1997). Prométheuszra is vonatkoztatathatnánk ezeket az állításokat, hiszen törekszik a környezete megváltoztatására, a világ jobbá tételére, ennek következtében pedig később szenvednie kell, végül pedig megszabadul a rabságból. A Nietzsche által felsorolt

három magatartás viszont az íróra, Camus-re is illik. Tevékeny és törekvő, hiszen újságíróként tevékenykedik Algériában, irodalmi és filozófiai műveiben igyekszik a világ abszurditására rámutatni, a németekkel való együttműködés ellen tiltakozik, a béke elérése a célja. Megőrzi és tiszteli ugyanakkor a történelmet, hiszen a görög mitológia jelentős szerephez jut különböző műveiben és pártolja a déli gondolkodást. Ezzel egyidőben szenved is és szabadulásra szorul. Szenvet a világháború miatt, melynek következtében menekülni kényszerül, nem érezheti magát teljesen biztonságban, el kell viselnie a béke hiányát, a kultúrák összecsapását, amit olyannyira ellenezett.

Camus így nyilatkozik a történelemről a *Prométheusz a pokolban* című esszéjében: „A történelem terméketlen föld, amelyen nem nő hangafű. A mai ember mégis a történelmet választotta, és nem tudott, nem is kellett elfordulnia tőle. De ahelyett, hogy igájába kényszerítené, mindennap egy kicsit jobban belenyugszik, hogy az tegye rabszolgájává őt. Ezzel árulja el Prométheuszt, e »merész gondolkodású és könnyű szívű« fiút” (Camus, 1990, 147. o.).

Esszéjében Camus összehasonlítja az isteneiket, akik Prométheuszt szenvedésre ítélték, saját korának emberiségével és nem túl pozitív a kép, melyet kortársairól fest: „Ha Prométheusz visszatérne, az emberek ma is ugyanúgy tennének, mint egykor az istenek: sziklához láncolnák, ugyanannak az emberségnek a nevében, amelynek ő a legfőbb szimbóluma. A legyőzöttet becsmérő ellenséges hangok ugyanazok volnának, mint amelyek idáig visszahangoznak a szkítiai tragédia küszöbéről: az Erő, és az Erőszak hangjai” (Camus, 1990, 146. o.).

A tűz motívuma

Ezen a ponton célszerű kiemelni Prométheusz mítoszából a tűz motívumát. A meseterségek és különböző képességek, ismeretek mellett Prométheusz a tüzet is az embereknek ajándékozta, pontosabban az istenektől lopta el. A tűz hatalmat is jelent az emberek számára, egy erőt, mellyel – immár – csak ők rendelkeznek. A tűz képes kissé enyhíteni az istenek korlátlan hatalmát, akár védelmet biztosíthat az embereknek.

A mű megírásakor, a második világháború korában az emberiségnek ugyanerre volt szüksége: valamire, ami csökkenti a kiszolgáltatottságot, ami védelmet nyújthat, ami képes eltörölni a régi rendet és elősegíteni a fejlődést. Békére volt szükség a Camus által is megélt kaotikus, fenyegető, bizonytalan világban.

Ha a történelmi hátteret is figyelembe vesszük, azt is gondolhatjuk, hogy a tűz nemcsak a tudást szimbolizálja, hanem ettől sokkal többet. A tűz lehet a béke vagy akár a szeretet szimbóluma is, elég csak a béke lángjára gondolnunk vagy egy égő gyertya meghittségére. A tűz ezzel együtt értelmezhető úgy is, mint a világosság, a sötétség ellentéte, az értelem, a fejlődés, hiszen, többek között, a felvilágosodás szavunk is a világosság szimbolikus jelentését veszi alapul.

A tűz metaforáját továbbgondolva eszünkbe juthat a tűz terjedése, mert, bár erről nem esik szó Prométheusz mítoszában és Camus esszéjében, a tűz, ha a tudás, a béke jelképeként gondolunk rá, akkor jelenthet valami olyat, mely gyors terjedésével képes a világban egyre messzebbre hatolni, a szeretet, a béke, az értelem segítségével pedig terjedés közben fokozatosan lebontani azt a világot, ahol –

Camus korában például – a háború, ellenségeskedés, a meghittség hiánya uralkodik.

Zárógondolatok

A tanulmány, egyebek mellett, a történelmi hátteret használta fel a szöveg elemzéséhez de a Camus által megélt történelmi események mit sem változtatnak a mítosz aktualitásán. Camus más műveihez hasonlóan, az itt elemzett esszé sem veszít mondanivalójából: a lázadás, a szabadság kérdése, azok lehetősége, illetve korlátai, az ember és világ közötti egyensúly és annak hiánya mindig gondolkodásra ösztönözhetnek bennünket. Ez adja Camus munkásságának igazi jelentőségét, hiszen művei minden korban megállják a helyüket, minden korosztály, társadalmi csoport, nemzetiség számára hordozhat mondanivalót. Olyan kérdésekkel foglalkozik, melyek, bár a 20. században vetette őket papírra, ma is feltehetnénk őket: lesznek-e még Prométheuszok, akik nekünk adják a tüzet, lesz-e még egyáltalán tűz? Vajon észrevesszük-e a mítoszok mögött rejlő üzenetet, képesek leszünk-e úgy remélni, gondolkodni, cselekedni, ahogy Camus tette?

A francia író filozófiai esszéjében ki is fejti ezzel kapcsolatos véleményét: „A mítoszoknak nincs saját életük. Arra várnak, hogy életet öntsünk beléjük. Elég, ha egyetlen ember felel hívásukra, és máris kínálják érintetlen életerejüket. Óvnunk kell a mítoszt, nem szabad hagynunk, hogy álma halálos legyen, mert csak így lesz lehetséges a feltámadás. Néha kétlem, hogy a mai embert meg lehet még menteni. De a gyerekeit igen, testileg és szellemileg is. Lehetséges egyszerre kínálni nekik a boldogság és a szépség esélyeit.” (Camus, 1990, 148. o.).

Prométheusz mítosza kitüntetett helyet foglal el a mítoszok között, erre magyarázatot is találunk a műben: „(...) Prométheusz mítosza azon mítoszok egyike, amelyek emlékeztetni fognak rá, hogy az embert csak átmenetileg lehet megnyomorítani, és hogy semmivel sem szolgáljuk, ha nem egészen szolgáljuk őt” (Camus, 1990, 148. o.). Miért éppen Prométheusz mítosza kap kitüntetett figyelmet? Az előbbi idézetből láthattuk, milyen szerepet szán az író Prométheusz mítoszának az utókorra vonatkoztatva de művében megtaláljuk a mitológiai alak jellemzését, mely annál inkább megvilágítja miért különleges Prométheusz: „A leláncolt titán az isteni villámlás és mennydörgés közben is megőrzi hitét az emberben. Ettől keményebb, mint a kőszikla, amelyhez oda van láncolva, és túrelmesebb a máját tépő saskeselyűnél.” (Camus, 1990, 149. o.).

Irodalom

- Albouy, P. (1969): *Mythes et mythologies dans la littérature française*. Paris (Fr.): Librairie Armand Colin
- Balotă, N. (1979): *Abszurd irodalom*. Gondolat Kiadó, Budapest
- Camus, A. (1990): *Szizisziphosz mítosza. Válogatott esszék, tanulmányok*. Magvető Kiadó, Budapest.
- Csiffáry T. (2008): *Mitológiai lexikon. A-tól Z-ig*. Könyvmíves Könyvkiadó, Budapest
- de Luppé, R. (1958): *Albert Camus*. Paris (Fr.): Éditions Universitaires, Paris.
- Eliade, M. (2014): *A szent és a profán*. Helikon, Szekszárd.
- Kéri K. (1997): Mi a neveléstörténet? JPTE Tanárképző Intézet, Pécs. Letöltés: 2020.03.17. Web: <https://mek.oszk.hu/01800/01886/html/nter4408.htm>
- Louviot, M. (2013): *Mythe et littérature*. Copyright Éditions Didier
- Mészáros V. (1973): *Camus*. Gondolat Kiadó, Budapest
- Todd, O. (2003): *Albert Camus élete 1*. Európa Könyvkiadó, Budapest. Letöltés: 2020.03.17. Web: https://www.larousse.fr/encyclopedie/divers/Seconde_Guerre_mondiale/122570

MŰHELY, RENDEZVÉNY

PSYWAR – VIRTUÁLIS (LÉLEKTANI) LÖVÉSZÁROK KÉSZÜLT AZ „INNOVÁCIÓS STÚDIUM 2020/2021” PROJEKT KERETÉBEN

Szerzők:

Mező Ferenc (PhD)
Eszterházy Károly Katolikus Egyetem

Mező Kristóf Szíriusz
Kocka Kör

Mező Péter Dániel
Kocka Kör

Első szerző e-mail címe:
ferenc.mezo1@gmail.com

Lektorok:

Kelemen Lajos (PhD)
Okoskocka Kft.

Nemes Magdolna (PhD)
Debreceni Egyetem

...és további két anonim lektor

Absztrakt

A magyar Nemzeti Tehetség Program támogatta a K+F Stúdió Kft. „Innovációs Stúdium 2020/2021” projektjét. E projekt keretében (többek között) „PSYWAR” című virtuális kiállítás is készült. Ennek három fő tematikai egysége: 1) A pszichológiai hadviselés alapfogalmai és története, 2) az emberi szükségletek és a PSYWAR, és 3) a az attitűdökre irányuló PSYWAR.

Kulcsszavak: Psywar, tehetség, virtuális kiállítás

Diszciplína: Pszichológia, Pedagógia, Informatika, Hadtudomány

Abstract

*A VIRTUAL (PSYCHOLOGICAL) TRENCH WAS MADE
IN THE FRAMEWORK OF THE INNOVATION STUDIO 2020/2021 PROJECT*

The Hungarian National Talent Program supported the project "Innovációs Stúdium 2020/2021" of K+F Stúdió Ltd. In the frame of this project (among others), a virtual exhibition entitled "PSYWAR" was made. Its three main thematical units are 1) Base concepts and history of Psychological Warfare, 2) Human Needs and PSYWAR, and 3) PSYWAR toward to Attitudes.

Keywords: Psywar, Talent, Virtual Exhibition

Discipline: Psychology, Pedagogy, Informatics, Military Science

Mező Ferenc, Mező Kristóf Szíriusz és Mező Péter Dániel (2021): PSYWAR – Virtuális (lélektani) lövészárók készült az Innovációs Stúdium 2020/2021 projekt keretében. *Lélektan és hadviselés – interdiszciplináris folyóirat*, III. évf. 2021/1. szám. 97-101. doi: 10.35404/LH.2021.1.97

A 2020/2021. évben valósul meg a K+F Stúdió Kft. „Innovációs Stúdium 2020/2021” című tehetséggondozó projektje a Nemzeti Tehetség Program támogatásával (a pályázat azonosító száma: NTP-PK-TF-20-0009 – v.ö.: 1. ábra).

1. ábra: az Innovációs Stúdium 2020/2021 projekt támogatói. Forrás: a Szerzők

E projekt keretében megvalósuló egyik innovatív elem a „PSYWAR – kiállítás a lélektani hadviselésről” című virtuális produkció (2. ábra – web: www.kpluszf.com).

2. ábra: a PSYWAR kiállítás plakátja. Forrás: a Szerzők

A 2. ábrán látható PSYWAR felirat egyben a virtuális lövészárk alaprajza, ami a P-betű felső, nyitott részétől az R-betű száráig terjedő út járható be.

A kiállítás célja: a lélektani hadviseléssel kapcsolatos ismeretterjesztés a hadtörténet és a pszichológia iránt érdeklődők számára. A lélektani hadviseléssel kapcsolatban magyar nyelven lásd: Bolgár (2005), Pix (2005), Mező (2014), Mező és Mező (2019).

A kiállítás kurátora: dr. Mező Ferenc; a szoftvertfejllesztő: Mező Kristóf Szíriusz.

Ár: a kiállítás megtekintése ingyenes.

Ajánlott korosztály: 12 éves kortól.

Eszközsükséglet: billentyűzettel és e-gérrel rendelkező számítógép.

A kiállítás három főbb tartalmi egységre tagolható, ezek:

1. *A lélektani hadviselés alapjai, története és klasszikus (brit, francia, szovjetunióbeli és USA-beli) szervezetei* (3. ábra). Ebben a részben tekinthetünk át továbbá a látogatók az üzenetközlésen keresztül (is) ható lélektani hadviselés kommunikációs eszköztárának történelmi alakulását az őskortól napjainkig terjedő intervallumban – a non-verbális kommunikáció őskori lehetőségeitől a beszéden, majd íráson alapuló verbális kommunikáción, továbbá az egyre fejlettebb technológiai lehetőségeken (mint például nyomtatás, fénykép, hangrögzítés, mozgófilm készítés, rádiós és televíziós műsor-közlésen) át a napjaink internet kultúrájáig.

2. A humán szükségleteken alapuló lélektani hadviselés (4. ábra). A lélektani hadviselési célok elemzése, tervezése kapcsán is

3. ábra: részlet a PSYWAR kiállítás lélektani hadviselés alapjait, történetét és klasszikus szervezeteit bemutató egységből. Forrás: a Szerzők.

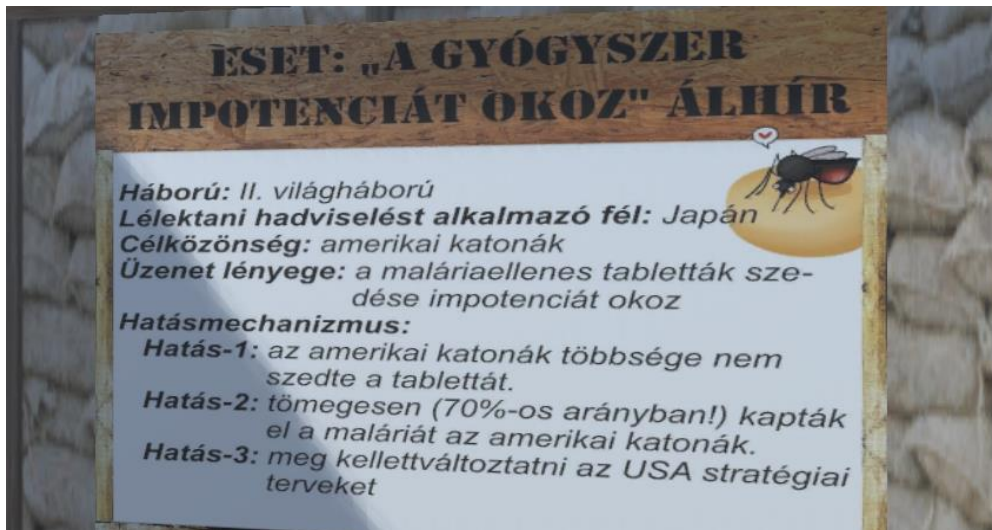
4. ábra: részlet a PSYWAR kiállítás humán szükségletekkel kapcsolatos (had)történeti példákat bemutató tablóból. Forrás: a Szerzők.

gyakran felmerülő (ám korántsem ilyen célból készült) Maslow-féle szükséglet-hierarchia elmélet (Maslow, 1988) rövid vázolásán túl, a látogatók megismerhetik a szükségletek aktiválásának (felkeltésüknek és/vagy kielégítésük megakadályozásának) és deaktiválásának (kielégítésüknek és/vagy felkeltésük megakadályozásának) néhány történelmi példáját a fiziológiai, a biztonsági, a szociális, a tisztelet- és önbecsülés iránti igény, és az önmegvalósítás iránti szükséglet tekintetében.

3. Az attitűdökre irányuló lélektani hadviselést bemutató szekció. Az attitűdök a tárgyukkal – például az ellenséggel, a háborúval, a békével stb. – kapcsolatos ismeretek, emóciók és viselkedési szándékok összessége. Lélektani hadviselési szempontból cél lehet egy-egy témával kapcsolatos attitűd kiváltása, megváltoztatása, vagy éppen ezek megakadályozása. A PSYWAR virtuális kiállításon többek között az attitűdökkel kapcsolatos műveletekre is láthatunk hadtörténeti példákat (5. ábra).

5. ábra: részlet a PSYWAR kiállítás attitűdökkel kapcsolatos (had)történeti példákat bemutató szegmenséből. Forrás: a Szerzők.

A kiállítás zárásaként a látogatók figyelmébe ajánlott fontos üzenet, hogy a „A lélektani hadviselés önmagában nem jó vagy rossz: a felhasználók szándékaitól

függ, hogy a béke nem halálos, ám erőszakszorozó hatású fegyvere, vagy alantas szándékok eszköze lesz-e.” (6. ábra).

6. ábra: a PSYWAR kiállítás záróablója. Forrás: a Szerzők

Irodalom

- Bolgár J. (2005): A lélektani műveletek pszichológiai alapjai. *Humán Szemle*, XXI. évf. 2005/2.; 74-80. pp.
- Maslow, A. H. (1988): Elmélet az emberi motivációról. In: Oláh A. és Pléh Cs. (szerk.): *Szöveggyűjtemény az általános és a személyiségpszichológiához*. Tankönyvkiadó, Budapest. 373-392.
- Mező F. (2014): *PSYOPS – avagy: kalandozás a hadak útján, a pszichológia ösvényein, a történelem útvesztőiben*. Kocka Kör, Debrecen
- Mező F. és Mező K. (2019): Lélektan és hadviselés. *Lélektan és hadviselés – interdiszciplináris folyóirat*, I. évf. 2019/1. szám. 9-25. doi: 10.35404/LH.2019.1.9
- Pix G. (2005): *A lélektani műveletek jellemzőinek vizsgálata*. Doktori (PhD-) értekezés. Készült a Zrínyi Miklós nemzetvédelmi Egyetem, Hadtudományi Doktori Iskola keretében. Letöltés: 2014.01.30. Web: http://uni-nke.hu/downloads/konyvtar/digitgy/phd/2006/pix_gabor.pdf.

HÖLGYEK A (HAD)TUDOMÁNYBAN – 2020/2021

Szerzők:

Mező Katalin (PhD)
Debreceni Egyetem

Mező Lilla Dóra
Kocka Kör

Mező Ferenc (PhD)
Eszterházy Károly Katolikus Egyetem

Első szerző e-mail címe:
kata.mezo1@gmail.com

Lektorok:

Kelemen Lajos (PhD)
Okoskocka Kft.

Nemes Magdolna (PhD)
Debreceni Egyetem

...és további két anonim lektor

Absztrakt

A „Hölgyek a tudományban – 2020/2021” a K+F Stúdió Kft. tehetséggondozó programja fiatal nők számára. A program a magyar Nemzeti Tehetség Program támogatásával valósul meg. Jelen tanulmány felvázolja ennek a programnak a kapcsolatait a hadtudományokkal és a nők katonai karrierjével.

Kulcsszavak: nő, tehetség, katonaság

Diszciplína: Pszichológia, Pedagógia, Hadtudomány

Abstract

LADIES IN (MILITARY) SCIENCE – 2020/2021

The „Ladies in Sciences - 2020/2021” is a talent development program of K+F Stúdió Kft for young women. This program is realized by support of the Hungarian National Talent program. The present study sketches the connections of this program to military sciences, and to the military career of women.

Keywords: woman, talent, soldiery

Discipline: Psychology, Pedagogy, Military Science

Mező Katalin, Mező Lilla Dóra és Mező Ferenc (2021): Hölgyek a (had)tudományban – 2020/2021. *Lélektan és hadviselés – interdiszciplináris folyóirat*, III. évf. 2021/1. szám. 103-108. doi: 10.35404/LH.2021.1.103

A K+F Stúdió Kft. „Hölgyek a tudományban 2020/2021” című tehetséggon-
dozó programot valósít meg a Nemzeti
Tehetség Program (NTP-NEER-20-0009
azonosítószámú) pályázati támogatásával.

1. ábra: a „Hölgyek a tudományban 2020/
2021 projekt támogatói. Forrás: a Szerzők

A program keretében (többek között) megvalósult egy anyák és lányaik számára öt alkalommal megrendezésre kerülő, tehetség tanácsadás fókuszú workshop, ami során a nők matematikai és természettudományos, mérnöki, informatikai és orvostudományi pályák iránti orientációjáról is szó eset. Tekintettel a hadtudományok interdiszciplináris jellegére, látható, hogy ezzel olyan pályorientációra is lehetőség nyílt, ami például a hadmérnöki, a kibebiztonsági, a katonarorvosi, vagy a matematikai és természettudományos kutatások katonai alkalmazási lehetőségeit rejtő pályák iránt is felkelthetik az érdeklődést. A hadtudományhoz történő inter-, illetve multidiszciplináris kapcsolódási lehetősé-

gek révén a műszaki és orvostudományok, illetve a reáliák és az információs technológiák felé nyitott nők kutatási eredményei pedig olyan innovációkat is eredményezhet, amelyek például a haditechnika terén hasznosíthatók.

Minderre azért célszerű még napjainkban is felhívni a pályaválasztás és/vagy karrierváltás előtt álló lányok, szülők figyelmét, mert a nők katonai szerepvállalása, ilyen jellegű karrierlehetősége még napjainkban sem köztudott. Noha a furor teutonicus, a germán harci düh kapcsán már Plutharkosz is írt a nők ókori csatákban játszott aktív szerepéről, mégis csak bő két évezreddel később, a II. világháború óta lett jellemző a nők nagyobb számú belépése a fegyveres erőkhöz (Szabó, 2001), és még a XXI. század első éveiben sem haladta meg a nők aránya a 15%-ot egyetlen hadseregben sem. Ugyanakkor a katonai pályát választó nők számára napjainkban adottak a lehetőségek (Hegymegi, 2017, lásd még: „Irány a sereg!” – a Magyar Honvédség Karrieroldala.

Megjegyzés: noha a katonai karrier kapcsán is törekedni kell a jogi értelemben vett nemek közötti esélyegyenlőségre, mégsem hagyható figyelmen kívül, hogy a nők és férfiak között általánosságban létezhetnek biológiai (például a terhesség és a szülés a nőkre hárul), pszichológiai (lásd: nemi sztereotípiákkal kapcsolatos vélt vagy valós hiedelmek), társadalmi elvárásokból (például: a katonanők szűkebb-tágabb szociális

környezete, köztük párjuk, gyermekük, szüleik stb., szerepküldéseiből eredő) különbségek, melyek már akár a kiképzéstől kezdve befolyásolhatják a katonai pályán történő bevállást. A katonanők pályaszocializációjával kapcsolatban végzett

kutatása során Györffy (2016) például már a kiképzés sikeressége kapcsán is talált a nemzetközi szakirodalomban nemi különbségekre is utaló változókat (1. táblázat).

1. táblázat: a kiképzés sikerességét befolyásoló személyiségvonások, jellemzők, tényezők. Forrás: györffy, 2016, 33. o.)

Ország/Kutató	A kiképzés sikerességét befolyásoló tényező
Davis (US Army)	a kiképzésben jól teljesítők esetében a megküzdési folyamat során változott az észlelt stressz megítélése is, emellett összefüggést talált a résztvevők magasabb szorongásszintje, önészlelés során megjelenő depressziója és ellenségessége között, ami végül teljesítményromlást eredményezett
Lee (Kanadai haderő)	a jó általános erőnlét, illetve a reziliens személyiség
Lubin, Fiedler és Whitlock (US Army)	egyen hangulati állapota
Jackson (US Army)	észlelt stressz (85%-os mértékben)
Overdale (Új zéland -i haderő)	megfelelő megküzdési képesség, melyet a kiképzőknek kell erősítenie
Patrick (Brit haderő)	női férfi különbség: a nők esetében fontos a kommunikáció lehetősége a kiképzőkkel
Lieberman (US Army)	nők esetében a kognitív teljesítmény és az érzelmi stabilitás (a kiképzés esetében mindkettő javul)
Crowley (US Army)	testi állapot, hangulat (szoros összefüggésben)
Banning (US Army)	honvágy
Cook (US Army)	külső kontroll esetében nagyobb a sikertelenség
Bradley (US Army)	dominancia, önbizalom és belső kontroll
Davies (US Army)	distressz és depresszió kezelése
Parmak (Belga haderő)	magas struktúraigény és magas élménykeresés
Lee (kanadai haderő)	súlyosabb szomatikus tünetek, magasabb neuroticizmus, kisebb ügyesség és nagyobb mértékű alárendelődés (negatívan befolyásoló tényezők)

Más oldalról: noha nem várható el, hogy minden fiatal lány katonai karriert akarjon megvalósítani, de az már lehetséges, hogy tudatosítjuk bennük azt, hogy civil tudományos kutatóként is elérhetnek akár honvédelmi hasznosításra (is) alkalmas eredményeket.

Sajátos alternatíva a nők katonai és civil/tudományos szerepvállalása között az a helyzet, amikor:

a) nem katonai tudományos kutatásaik katonai célú felhasználására (is) lehetőség nyílhat,

b) civilként végeznek katonai hasznosításra is alkalmas eredményekkel, innovációkkal, szabadalmakkal járó kutatási tevékenységet.

Mindez a civil-katonai együttműködés sajátos, s kölcsönösen hasznos területe lehet.

A nők tudományos karrierjének, kutatásainak és innovációinak elősegítése tehát indirekt módon komoly „harci/szellemi potenciál” felszabadulásával kecsegteti a honvédelmet: igaz, nem a közvetlenül harcoló katonai állomány létszáma nőhet meg a civil kutatók bevonásával és támogatásával, de a kutatók munkája révén keletkezett kutatási eredmények és innovációk számottevő mértékben járulhatnak hozzá a honvédelem hatékonyságának biztosításához.

E megközelítés sajátossága, hogy valójában nem is kell, hogy katonai célú kutatásokat végezzenek azok a kutatók, akiknek felfedezései, találmányai végül katonai célra is hasznosíthatók lehetnek. Ennek azonban az is következménye, hogy a tehet-

séges kutatók támogatása – függetlenül attól, hogy katonai karriert kívánnak-e megvalósítani vagy sem – mindenki (így az adott hölgy, a családja, a társadalom és a haderő) szempontjából hasznos tevékenység.

E gondolatmenet végére lényegében eljutottunk az ókori Kínában mintegy ezer éven át jelen lévő elv újra felelevenítéséhez: a nemzeti boldogulás alapja a csodálatos képességű (ma úgy mondjuk: tehetséges) gyermekek, fiatalok támogatása. Ehhez hozzátehetjük, hogy: beleértve természetesen a tehetséges hölgyek támogatását is!

Ebből a szempontból lehet tehát jelentős a K+F Stúdió Kft. által (az NTP-NEER-20-0009 pályázat keretében) megvalósított, a résztvevő anyák és lányaik számára ingyenesen kínált rendezvénysorozat, ami 2021.02.13, 2021.02.20, 2021.02.27., 2021.03.05. és 2021.03.13. napokon került megrendezésre (2. ábra).

A COVID-19 vírusbetegség okozta pandémia folytán életbe léptetett korlátozó intézkedések miatt online formában megvalósuló workshopok és tanácsadói alkalmak során középiskolás és egyetemista korú hölgyek és szüleik számára egyrészt az időtakarékos tanulás, az ösztöndíj lehetőségek és a tudományos karrier témáit érintő csoportos fórumok biztosítására került sor, másrészt a résztvevők lehetőséget kaptak egyéni konzultációk folytatására is. Az időtakarékos tanulás kapcsán az OxIPO tanulás módszertani tréning főbb témakörei (olvasás-, jegyzetelés-, felelés-, dolgozatírási technikák, szövegértést és emlékeztést segítő módszerek) kerültek

2. ábra: részlet az „Anya és Lánya” rendezvény plakátjából. Forrás: a Szerzők.

ANYA ÉS LÁNYA

INGYENES ONLINE TEHETSÉGTANÁCSADÁS

Témakörök:

- 1) IDŐTAKERÉKOS TANULÁS
- 2) ÖSZTÖNDÍJ LEHETŐSÉGEK
- 3) TUDOMÁNYOS KARRIER

megvitatásra. Az ösztöndíj lehetőségek kapcsán azok megtalálásának, pályázati jelentkezességeiknek tárgyalására került sor – különös tekintettel a Nemzeti Tehetség Program ösztöndíj-pályázataira. A tudományos karrierrel kapcsolatos egységben került bemutatásra a hazai tudományos képzés rendszere, s a lányok hagyományosan férfiasnak tekintett pályák, tudományterületek terén megvalósítható szereplehetősége – beleértve a hadtudományi karrier lehetőségét is.

Irodalom

Györffy Á. (2016): *Katonanők pályaszociálisációjának folyamatvizsgálata az alapkiképzéstől a missziós feladatok vállalásáig. Doktori (PhD) értekezés.* Nemzeti Közszo szolgálati Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola, Budapest. Letöltés: 2021.08.09. Web: <https://nkerepo.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/12367/ertekezes.pdf;jsessionid=4517E4210150D14DAFC4168ADE3CFEAA?sequence=1>

Hegymegi F. (2017): Egyenruha, bakancs és némi smink: katonanők a debreceni dandárnál. Letöltés: 2021.03.19. Web: <https://www.dehir.hu/debrecen/egyenruha-bakancs-es-nemi-smink-katonanok-a-debreceni-dandarnal/2017/01/27/>

Irány a Sereg! – a Magyar Honvédség Karrieroldala. Letöltés: 2021.08.09. Web: <https://iranyasereg.hu>

Szabó M. (2001): A nők és a hadsereg. *Rubiconline*, 2001/6. Letöltés: 2021.03.19. Web: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_nok_es_a_hadsereg